

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Kárpáthalja

**Társadalomtudományi
tanulmányok**

KÁRPÁTELJA

Társadalomtudományi tanulmányok

KÁRPÁTALJA

Társadalomtudományi tanulmányok

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Papp Richárd

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc
Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász, 2005

Kárpátalja

Társadalomtudományi tanulmányok

Szerkesztette: Beregszászi Anikó és Papp Richárd

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász, 2005

A kötet megjelenését az Arany János Közalapítvány támogatta.

© A szerzők, 2005

ISBN: 963 508 474 9

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, valamint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársainak, kutatóinak társadalomtudományi tárgyú írásait tartalmazza.

Наукове видання

Закарпаття

Збірник наукових статей з суспільствознавства

За редакцією Берегсасі А. і Папп Р.

© Автори, 2005

Tartalom

Előszó	7
Gönczi Andrea: A máramarosi skizmaper	13
Domokos Vera: Etnikai és felekezeti elhatárolódás a naptárváltás tükrében	30
Geszi Zsófia: A betlehemezés Kárpátalján	56
Papp Richárd: Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében	68
Svetkó Erzsébet: Kisebbségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején (1947–1952). A donbászi munkatáborokba elhurcoltak visszaemlékezései alapján	86
Csernicskó István: Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár adatbázisából	101
„...fázik az ember akármit mondani is...” Egy irányított beszélgetés szövege	115
Karmacsi Zoltán: „...magyar kecskének neveztek...” avagy a magyar nyelv presztízse Kárpátalján (az Aréna sátorfesztivál lakói körében elvégzett kérdőíves felmérés alapján)	140
Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/ láthatatlan anyanyelv	158

Előszó

A ma Kárpátaljaként ismert, 1918-ban Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék romjain kialakult, a huszadik század során számos államfordulatot megért, területében, lakosságában és elnevezésében egyaránt többször is módosult földrajzi-közigazgatási egység (lásd pl. Botlik 2005) hosszú ideig – az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején bekövetkezett rendszerváltásig – volt úgynevezett „terra incognita”. 1991-ben, Botlik József és Dupka György *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991* című kötetének *Immár nem terra incognita!* címmel írott bevezetőjében Balla Gyula a következőképpen fogalmaz:

„Magyarország felfedezte Kárpátalját! Négy évtizedes kényszerű hallgatás, elhallgatás után, miközben mint egy titkosügynöknek, oly gyakran változtatták nevét a honi és a helyi sajtóban – Kárpátontúli terület, Kárpátalja, Kárpát-Ukrajna stb. –, napjainkban egymás sarkát tapossák (a szó szoros értelmében is) az odalátogató újságírók, hivatalnokok, érdeklődők, turisták” (S. Benedek 1991: 5).

Az itt említett kezdeti lelkesedés és lendület természetesen az azóta eltelt csaknem másfél évtized alatt többször alábbhagyott, majd változó intenzitással újra meg újra fellángolt (példának okáért éppen a közelmúltban, mióta egyre több „bevásárló turista” érkezik Magyarországról Kárpátaljára), és közben a társadalomkutatók is – helyiek és anyaországiak egyaránt, hol közösen, egymást segítve és kiegészítve, hol pedig időnként egymás ellenében, versengve – fokozatosan elkezdtek birtokba venni a régiót. Néprajzkutatók, kulturális antropológusok, szociológusok, politológusok, oktatáskutatók, nyelvészek, irodalmárok és történészek egész sora fordult Kárpátalja irányába. Kezdetben, a hosszas elzártság után természetszerűleg nem is lehetett ez másképp, a felületes ismeretközlés, a már-már unalomig ismert közhelyek ismételtetése jellemezte az itt élőkről szóló híradásokat (példaként lásd a Munkácsról soha ki sem lépett, mégis több ország állampolgárságát is megért bácsi sokat citált történetét, a Rákóczi hű népeként aposztrofált ruszinok emlegetését, a Vereckei-szoros, Zrínyi Ilona és Rákóczi Ferenc megidézését). A kezdeti időszakban a tudományosságot sem kerülte (talán nem is kerülhette) el a laikusok lelkesedése, a jól bevált klisék szajkózása. Ám szerencsére viszonylag hamar sikerült leküzdeni az átmenet hiányosságait, és az imént említett valamennyi tudományágban számos olyan publikáció jelent meg, amelyek jelentősen hozzájárultak a Kárpátaljáról alkotott kép árnyalásához.

A (részben vagy teljesen) magyar vonatkozású társadalomtudományi kutatások erőteljes és gyors fellendülését nagyban megnehezítette, hogy – Erdélytől, a Felvidéktől és részben a Vajdaságtól eltérően – Kárpátalján a szocializmus évtizedeibe nem lehetett átmenteni a korábban kialakult kutatói intézményhálózatot, hiszen ilyen az első világháborút megelőzőn sem nagyon létezett. A Szovjetunió fennállása idején pedig – az Ungvári Állami

(ma már Nemzeti) Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, illetőleg az 1998-ban a magyar állam jelentős anyagi támogatásával életre hívott Ungvári Hungarológiai Intézet kivételével – kialakítani sem sikerülhetett egy olyan intézményrendszert, amely keretet adhatott volna a kutatásoknak, amelyhez a magyarországi partnerintézmények együttműködési szándékkal fordulhattak volna. Nem véletlen tehát, hogy az első években a legtöbb kutatási program vagy a helyi értelmiségiek egyéni kezdeményezése, mintegy magányos kutatómunkája révén valósult meg, rendszerint kisebb vagy nagyobb mértékű anyaországi támogatás segítségével (gondoljunk csak például Móricz Kálmán (1993) *Nagydobronyc* című monográfiájára), vagy pedig úgy, hogy a magyarországi kutató és/vagy műhely személyes ismerőseit (magánszemélyeket) kereste fel azzal, hogy vegyenek részt ilyen-olyan vizsgálat megszervezésében (így sikerült például Gereben Ferencnek lekérdeznie Kárpát-medencei felmérésének kárpátaljai mintáját, vö. Gereben 1999: 13).

Az intézményes háttér hiánya okozta nehézségek korai felismerése kényszerítette arra az önálló jogi személyként 1996-ban önállósult Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola¹ vezetését, hogy 1999-ben az intézmény keretében, annak bázisán létrehozza a Limes Társadalomkutató Intézetet, majd 2001-ben a Hodinka Antal Intézetet. A két kutatóműhely kialakítása minőségi változást hozott a kárpátaljai magyar közösségre irányuló társadalomtudományi kutatásokban. Egyrészt új lendületet kapott a helyi kutatók munkája, másrészt számos anyaországi kutatóintézet talált partnerre az új intézetekben. A Limes és a Hodinka Intézet fennállásának rövid ideje alatt közös kutatási programban vett már részt többek között az MTA Nyelvtudományi Intézetével és Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetével, a Márton Áron Szakkollégium Kutatások Koordinációs Irodájával, a Nemzeti Ifjúságkutató Intézettel stb.

A jelen kötet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és kutatóintézetei, illetve az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet között létrejött együttműködési megállapodás keretében készült, és az Arany János Közalapítvány támogatásával jelent meg. A gyűjtemény kárpátaljai tárgyú, elsősorban a kárpátaljai magyar közösséghez kapcsolódó tematikájú társadalomtudományi írásokat tartalmaz a főiskola oktatóinak-kutatóinak, illetőleg a Kisebbségkutató Intézet munkatársainak tollából.

A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete egyik legfontosabb célkitűzése, hogy a Kárpát-medencében élő magyar közösségek, régiók, nemzetrészek életét, összetett valóságtartalmait minél mélyebben és részletesebben megismerhessük. Ennek jegyében gondozta az intézet például 1998-ban Csernicskó István kötetét a magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről (Csernicskó 1998), melyet az Osiris Kiadóval közösen jelentetett meg, és amely az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával és Kont-

¹ A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola 2004-ben felvette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nevet, és így működik tovább.

ra Miklós vezetésével végzett, *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás keretében készült. A Kisebbségkutató Intézet említett törekvéseinek egyik kiemelt területe ugyanis Kárpátalja magyarsága, hiszen e régió magyar közösségének drámai sorsfordulókkal tűzdelt története, a velük együtt élő népek és kultúrák sokasága, az elmúlt évszázad kommunista évtizedei különösen fontossá teszik a bonyolult összefüggések részletes ismeretét és feltárását. A Kisebbségkutató Intézet ezért az említett könyvön kívül konferenciákon, intézeti kiadványokban és az intézethez kötődő folyóiratokban folyamatosan szorgalmazta a régióval foglalkozó kutatások megjelenítését. Jelen kötet kisebbség-kutató intézethez kötődő szerzői: Domokos Vera, Geszti Zsófia és Papp Richárd is többször mutatták be kutatási eredményeiket különböző fórumokon és írásokban. Mindhárman etnográfiai, kulturális antropológiai kutatásokkal járulnak hozzá a kárpátaljai kisebbségi identitás és léhelyzetek mélyebb megismeréséhez. Ez a gyűjtemény, melynek írásai változatos témákat érintenek, természetesen illeszkedik a Kisebbségkutató Intézet és a Rákóczi Főiskola kutatóműhelyeinek feladataihoz, célkitűzéseisehez.

Gönczi Andrea tanulmánya olyan eseményeket dolgoz fel, amelyek az akkor tulajdonképpen még nem is létező régióban, egészen pontosan nagyrészt a mai Kárpátalja területén játszódtak le a huszadik század elején. A szerző a máramarosi skizmaper történetét, azaz a vidék lakosságának többségét alkotó, főként nem magyar görög katolikusok tömeges pravoszláv (ortodox) hitre térését, illetve az e körül kibontakozott, politikai felhangokkal terhelt per történetét tárgyalja.

Domos Vera írása egy kárpátaljai görög katolikus magyar közösség, Tiszaujhely lakosainak etnikai és felekezeti identitását mutatja be a kulturális antropológia eszközeivel egy közelmúltban bekövetkezett esemény, az egyházi naptárváltás apropóján. A görög katolikus–ortodox felekezetváltásnak itt tehát az ellenkező irányát láthatjuk, mint az előző tanulmányban.

Geszti Zsófia kárpátaljai betlehemezésről készült munkája a hagyomány újraéledésének és funkcióinak (adománygyűjtés, szórakoztatás, a vallási és nemzeti identitás kifejezése), illetőleg a betlehemes játék különböző szintjeinek (lokális, regionális és nemzeti, illetve tradicionális és színpadi) bemutatása és elemzése.

Papp Richárd egy a holokausztot túlélő beregszászi zsidó bácsival készített interjú tükrében mutatja be az egykori Magyarország északkeleti csücskében megmaradt zsidó közösség etnicitás- és identitástörténetét, a zsidó adaptációs és asszimilációs kényszert, amely a változó körülményekhez való alkalmazkodás lehetősége és feltétele is egyben.

Svetkó Erzsébet tanulmányát a kárpátaljai magyarság huszadik századi történetének egy a „málenkij robot”-hoz hasonlóan szintén tragikus, ám jóval kevésbé ismert epizódjának, a helyi magyar férfiak kényszermunkára való hurcolásának szenteli. Az 1944-ben 18. évüket még be nem töltött, és így a deportálások után itthon maradt fiatalembereket nemzetiségük miatt megbízhatatlannak nyilvánították a szovjet hatóságok, és 1947 és 1952 között, amikor

katonaköteles korba kerültek, erőszakkal a Donyec-medence szénbányáiba irányították őket. Az eseményeket a kelet-ukrajnai bányavidéket megjárt, ma már idős férfiakkal készített mélyinterjúk alapján mutatja be a szerző.

Csernicskó István írása – amellet, hogy összefoglalja a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok kutatásának eddigi legfontosabb szempontjait és eredményeit – jó példája annak, hogyan működhetnek együtt a különböző társadalomtudományok művelői. A tanulmány és a példaként közölt, elsősorban nyelvészeti elemzés céljából készített, de más kutatók számára is sok érdekességet tartalmazó mélyinterjú lejegyzett változata azt igazolja, hogy ma már lehetetlen egyetlen nézőpontból, csak egy bizonyos tudományág szemüvegén keresztül vizsgálni egy-egy közösséget, a tudományterületek és képviselőik közötti párbeszéd nagyon is szükségszerű kell(ene) legyen.

Karmacsi Zoltán munkája a magyar, ukrán és orosz nyelv presztízsét vizsgálja a kárpátaljai magyar fiatalok körében. A kárpátaljai magyar fiatalok legnagyobb tömegrendezvényén, a benei Aréna sátoztáborban készített kérdőíves felmérés eredményei arra mutatnak rá, hogyan látják a fiatalok, azaz a jövő generációjának képviselői a magyar nyelv helyzetét.

A gyűjteményt Beregszászi Anikó írása zárja. A sok fotóval illusztrált tanulmány annak jár utána, mennyire használják ki a szimbolikus teret a kárpátaljai magyarok településeken, azaz hogy milyen mértékben van jelen a magyar nyelv láthatóan, feliratokban is a kárpátaljai magyar falvakban, városokban.

A *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok* című gyűjtemény, melyben magyarországi és kárpátaljai szerzők írásai olvashatók egymás mellett, reményeink szerint egyrészt rámutat arra, hogy bőven vannak még feladatai a magyar tudományosságnak e régiót illetően, másrészt pedig igazolja azt, hogy a tudományos együttműködés, a magyarországi és kárpátaljai kutatók közös munkája, egymás kutatásainak megismerése kerekébbé teszi azt a képet, melyet a nem is olyan rég még „terra incognita”-ként emlegetett régióról eddig alkothattunk. A kötet tanulmányaiban kisközösségek és egyének kapnak hangot, szólalnak meg, akiknek személyes, megélt életsorsán keresztül nemcsak megérthetjük, de át is érezhetjük a kárpátaljai kisebbségi sors mibenlétét. Emellett vallás, identitás, nyelv, tradíció, kulturális változások mindennapi gyakorlatára, aktuális jelenvalóságára is rápillanthatunk, beleláthatunk az elemzett közösségek életébe, s ezáltal is lehetőségünk nyílik arra, hogy e közösségekre ne csupán a messzi távolból tekintünk, hanem velük együtt gondolkodjunk el jelenükről, múltjukról és jövőjükről.

Úgy véljük, hogy határon innen és túl, illetve különböző kultúrák, közösségek, nyelvek, felekezetek között egymásértő elfogadásához és megbecsüléséhez az egymásról való ismereteink mélyebbé válásán át vezet az út. Kötetünk is e cél elérésének reményében fogant.

Budapest–Beregszász, 2005. április 27.

A szerkesztők

Irodalom

Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politikai Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Móricz Kálmán 1993. *Nagydobrony*. Hatodik Síp Alapítvány.

S. Benedek András 1991. Immár nem terra incognita! In: Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.

A máramarosi skizmaper

Gönczi Andrea

Szomorú évfordulóra került sor 2004 márciusában: pontosan kilencven évvel ezelőtt fejeződött be a máramarosi skizmaper, mely az északkelet-magyarországi rutén nép vallási – szociális mozgalmát torolta meg a törvény szigorú eszközeivel.

A ruszinok a XIII–XVII. században települtek be Magyarország legkeletibb részébe kenézek, illetve soltészek vezetésével, hogy előbb a tatárdúlás, majd a történelem egyéb viharai során elpusztult földesúri birtokokat művelés alá vegyék. Északi határuk a Kárpátok gerince, a Tisza forrásvidékétől a Poprád völgyéig húzódott. Délkeleti nyelvhatáruk Huszttól Nagyszőlősig a Tisza, Homonnától nyugatra már erősen keveredtek a szlovákokkal (Udvari 1994: 182–183).

Ez a vidék távol esett a jelentős útvonalaktól, nem dúskált ásványi kincsekben, csupán erdőkben volt gazdag. Ebből kifolyólag a lakosság a térség hegyvidéki jellegéhez alkalmazkodva elsősorban állattenyésztésből élt, csak a síksági területeken foglalkozott földműveléssel.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az országban 464 270 ruszin lakos élt, ily módon ők voltak Magyarország nagy nemzetei között a legkisebbek (Mucsi szerk. 1988: 414). Hat északkeleti vármegyében: Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyében éltek nagyobb számban, rendkívül nagyfokú gazdasági elesettségben, aminek legfőbb oka, hogy csak igen kevés és rossz minőségű föld volt a birtokukban. Körükben volt a legsúlyosabb mértékű az analfabetizmus: a 6 éven felüli férfi lakosságnak mindössze 32,5 %-a tudott írni-olvasni, a nők körében ez az arány még rosszabb. Valójában a ruszin irodalmi nyelv és az egységes írásbeliség még a XX. század elején sem létezett. A papokon kívül alig volt ruszin intelligencia, többnyire ők is asszimilálódtak, így nem volt, aki a gazdaságilag elmaradott, bánatát pálinkába fojtó egyszerű kisember érdekeinek képviselőjét felvállalja.

A ruszin parasztság egy része tiltakozásának, sorsa javításának módja és eszköze a XIX. század végétől az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás, majd a skizmatikus mozgalmakban való részvétele volt. Ez utóbbinak oka, hogy a rutének 1649-ig a pravoszláv egyházhoz tartoztak, ám ekkor a beregiek és a máramarosiak kivételével csatlakoztak a görög katolikus egyházhoz, így papjaik részesültek mindazokban a kiváltságokban, melyeket a római katolikus páterek is élveztek. A hívekre nézve az unió nem jelentett változást, hisz a régi szertartások, mitöbb, még az ószláv szertartási nyelv is

megmaradt (Szabó 1993: 226). Az új hit azonban jóval drágább volt, hisz az unitus pap állami fizetése mellé a hívektől a legkülönfélébb jogcímenek – stóladij formájában – további anyagi hozzájárulást követelt.

Mindemellett az egyházi szertartások megrövidítése, a készülő naptárreform, valamint a Katolikus Népszövetség megszervezése megnövelte a ruténnek azon törekvését, hogy visszatérjenek eredeti egyházukhoz. Ezt erősítették az Amerikából visszatérők is, akik odakint kapcsolatba kerültek az orosz ortodox egyház képviselőivel és itthon ők is az unióval való szakítás mellett agitáltak.

A XX. század első éveiben több román és ruszin falu lakói tettek szervezett kísérletet az áttérésre, kapcsolatba lépve a magyarországi román és szerb pravoszláv egyházi vezetőkkel, ám kevés sikerrel jártak, mert a kormány hatósági vizsgálatot indított ellenük vallási izgatás, vagy állam- és egyházellenes tevékenység vádjával. Legismertebb a Máramaros megyei Iza község esete, ahol az áttérést szervezőket jogerősen elítélték. Ennek ellenére a skizmát nem lehetett megállítani: a Bereg megyei Nagylucskán szinte a teljes lakosság – közte több magyar – kilépett a görög katolikus egyházból.

Az áttérések legfőbb oka mindenütt a lakosság általános szegénysége, a földéhség és a papok nem megfelelő viselkedése volt. A kormányzat azonban politikai ügyet kreált a szociális mozgalomból, mert a skizmatikusok elleni látványos fellépéssel hangsúlyozni akarta a mozgalom veszélyes voltát államra és egyházra. Ezáltal remélt kedvező választ a Vatikántól a magyar liturgikus nyelv, a naptárreform és az amerikai görög katolikus püspökség kérdésében, emiatt szervezett látványos kirakatpert Máramarosszigeten 1913 decemberében, hogy a magyarul nem tudó, többnyire írástudatlan parasztokra rábizonyítsa a pánszláv agitáció és a hazaárulás bűnét.

A skizma újból fellángol

1910. augusztus 27-én megkezdte misszióját az első ruszin pravoszláv pap, Kabalyuk Sándor. A kőrösmezei Kabalyuk favágóként élte napjait, de misztikus vallásosságát nem elégitették ki a templomi szertartások megszokott formái. Nagy előszeretettel látogatta a búcsúkat, ahol a köréje seregülő népnek órákig prédikált. Legnagyobb vágya az volt, hogy Kijevbe zárando-kolhasson. Miután megismerkedett a csernovici Gerovszky-fivérekkel azok 1905-6-os huszti és kőrösmezei utazása során, alkalma nyílt szándéka megvalósítására. Sőt annál többet is elért, hisz a Gerovszkyak kiterjedt kapcsolatainak köszönhetően – teljesen ingyenesen – görögkeleti pappá képezték. Így tért vissza 1910-ben Magyarországra mint Alekszij atya, a lelkek orvosa. 1911-ben Pircsák Illés munkácsi díjnok meghívására Nagylucskára látogatott, megáldotta imaházukat és a községben felállított hármass keresztet. Ugyanabban az évben felkereste a karlócai pátriárkát, hogy működését a szerb egyházba való felvétele révén törvényesítse. Útja azonban sikertelenül végző-

dött, mert Bogdanovics Lucián a minisztériumhoz, ill. a miskolci görögkeleti egyházfőhöz utasította Kabalyukot. A Karlócáról visszatérő Alekszej atyát főszolgabírói parancsra Kőrösmezőre internálták.

Kabalyuk titokban továbbra is folytatta térítő útjait, a máriapócsi, bikszárdi, nagykomjáti, bilkei búcsúban buzdította a népet, hogy kocsmázás helyett halottaikért vecsernyézzenek. Tevékenysége nyomán a skizmatikusok száma jelentősen megszaporodott. Míg 1904-ben az izai pravoszlávok száma mindössze 360 volt, most egyetlen esztendő leforgása alatt 1563 házból 1493 lett görögkeleti s csak 70 maradt görög katolikus. 1912 elején Iza, Nagylucska és Kőrösmező mellett már Huszt, Szajkófalva, Újbárd, Talaborfalva, Nagycsongova, Szőlősegres, Tiszakírva, Bilke, Lipcse, Alsóbisztra, Dúlfalva, Ilonca, Ilonakújfalu, Medence, Füzesmező, valamint Árdánháza is csatlakoztak a mozgalomhoz (Darás 1936: 33).

Az áttértek igen jelentőssé gyarapodott táborának sikerült elérni, hogy a huszti főszolgabíró egy napi izai tartózkodást engedélyezett Kabalyuknak az odasereglett hívek pasztorálására. Ezek akkora tömegben gyűltek össze, hogy a rendet a csendőrségnek kellett biztosítania 1912 februárjában a kitűzött napon, tartózkodási engedélyét pedig három nappal meg kellett hosszabbítani, hogy elvégezhesse a 210 keresztelest, 19 esketést és 1020 gyóntatást. Mint a miskolci szerb esperes segédlelkésze, Izán felszentelte a görögkeleti imaházat és a hármaskeresztet.¹

A görög katolikusok elítélték a hatóságokat engedékeny magatartásuk miatt és a Görög Katolikus Szemle hasábjain heves támadást indítottak Kabalyuk ellen. Mást is lehetett azonban a lapokban olvasni. Ugyancsak a Görög Katolikus Szemle közli – igaz, hogy elrettentő célzattal – Fényes Lászlónak, Az Újság munkatársának véleményét, aki más nézőpontból mutatta be az eseményeket: „Amint van görögkeleti szerb- és görögkeleti román egyház, tessék görögkeleti ruténnyelvű egyházat is csinálni és görögkeleti papokká művelt, emberszerető magyarra lett ruténeket nevelni. Ezek aztán vezethetik azt a szerencsétlen, tele jó tulajdonságokkal, de nyomorúságba taszított népet és nem kerülnek az Oroszországból becsempészett, vagy legalább is ott nevelkedett pánszláv agitátorok keze közé. Ha pedig nem adnak neki ruténnyelvű magyar papokat, akkor oroszokat fognak tartani, mert az áttérés tudomásul vételét csak halasztani lehet, de megtagadni nem.”²

Hasonlóan elkeseredett hangvételű levélben fordult a munkácsi püspökhöz Iza lelkésze, Azary András. Beszámolt Kabalyuk Huszton tett látogatásáról, amely után reménytelennek látta a görög katolikus egyház helyzetét a hitközségében. A további áttérések megakadályozására javasolta, „... hogy a lelkész fizetés rendezéseig minden módot felhasználjunk az izai görögkeleti hitközség szervezkedésének megakadályozására. Nem Iza miatt, hanem

¹ Görög Katolikus Szemle, 1912. február 23. Görögkeleti lelkész Izán.

² Görög Katolikus Szemle, 1912. augusztus 11. A skizmáról.

a többi lelkészeteink miatt. Iza elveszett. A többi ellenben még megmenthető. Csak már a párbér és napszám megváltás végbemenne ez évben úgy, amint azt a költségvetés tárgyalásakor a miniszter megígérte, mindjárt megnehezednék az izgatók munkája.”³

Máramaros megye püspöki külhelynöke, Balogh Mihály az újult erővel felcsapó áttérésnek inkább politikai háttérét ecsetelte: „... kijelentem, hogy az egész mozgalom nem vallási, de politikai jellegű, melyet a nagy Oroszország mozgat és támogat, amiről már a politikai hatóságok is meggyőződtek...”.⁴ A legnagyobb veszélyt ő is a skizma terjedésében látta, aminek megállítására csak a belügyminisztérium segítségével lehet módot találni. „Itt csak az erős s vaskezü állami kéz volna képes segíteni” – írta, mert az izai nép olyan megátalkodott, hogy hiába vezeti a közösséget „egy ügybuzgó, higgadt s tanult lelkész, ... eme 10 év előtt felszított s megindított mozgalom még máig is felszínen van, s dacára az egyházi s világi hatóság közbenlépése, fáradozása dacára (*sic!*) ezt elnyomni nem sikerült. E mozgalom igazi fanatikus nihilizmussá fajult át, amidőn az eddigi hívők sem isteni, sem emberi tekintélyt nem ismernek, s ez utóbbit csak annyiban, amint azt a csendőri szuronytól való félelem parancsolja. Évek óta a templomot kerülik, a templom szent keresztje előtt fővegőket le nem veszik, nem keresztelnek, nem temetnek, s ünnepnapokon megelégszenek azzal, hogy összejönnek bizonyos házban, s valami olvasni tudó gyermeket megbíznak az előimádkozással. Izán gyűlölnék mindent, ami katolikus és magyar, s kizárólagosan Nagy-Oroszország iránti együttérzés- s lelkesedéssel táplálkoznak”. A más-kor tárgyilagos és visszafogott külhelynökre nem jellemző az ilyen egzaltált vélemény. Felháborodásának az lehetett az oka, hogy sem az érintett falvak lelkészei, sem a munkácsi püspökség ismételt kéréseik ellenére nem kaptak a világi hatóságoktól kellő segítséget a mozgalom visszaszorítására. A görög katolikus lelkészi kar aggodalma pedig nem lehet túlzott, amennyiben annak veszélye rémlett fel előttük, hogy az „... kénytelen lesz vagy a népét követni, vagy pedig vándorbotot véve új hazát keresni ...”.⁵

A skizmatikusokkal való leszámolást siettetete, hogy megindult az orosz mozgósítás a balkáni háborúval kapcsolatban, és a magyar hatóságok mindenütt hazaárulást, politikai ügyet szimatoltak. „A jablosini, pocsajevi, athos-hegyi és a többi zárdák, az orosz szent szinódus tagjai, ... Bobrinszky gróf, az orosz világuralom fanatikusa, ... a Gerovszkyak agitálása, – párosulva a jó helyre adresszált rubelekkel – gondoskodtak arról, hogy mire a balkánháború kitör, egy esetleges orosz inváziónak már jól kitanított, topográfiai ismeretekkel bíró, hit és faji érzéssel szaturált kalauzai, lázadói, árulói, kémjei legyenek a Fehér-Tiszán innen és azon túl is” (Rónai Aross 1914: 418).

³ Kárpátaljai Állami Levéltár, Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 20. o.

⁴ U. o. 19. o.

⁵ U. o. 24. o.

Gebé Péter szentszéki ülnök gyakran segítette tanácsaival és véleményével magát Firczák püspököt is. A munkácsi püspöki hivatal 1912 januárjában ismét a véleményét kérte a skizma okairól, ill. visszaszorításának lehetőségéről. Gebé a legfontosabb okok közé sorolta a szociális jellegű, egyházi adózással összefüggő problémákat. Ha nem is az egész egyházmegyében, de legalább Máramaros vármegyében a párbér és a napszám mihamarabbi megváltását javasolta, különben „... megtörténhetik, hogy a máramarosi századokon át hazafias ruthén népet elveszítjük”. Gebé megkísérelte feloldani azt az ellentmondást, ami a vallásszabadságra vonatkozó törvények és az áttérések akadályozása között feszült. „Igaz, az állam előtt, s hazai törvényeink szerint a görög keleti vallás éppoly törvényesen bevett és elismert vallásfelekezet, mint a görög katolikus vallás, s ennyiben az állam előtt indifferens a ruthénság vallás-változtatása; erőszakkal pedig akadályozni ezen vallás-változtatást hazai törvényeinkbe ütköző eljárás lenne az állam részéről s így ezt nem is kívánhatjuk a magyar kormánytól. De amennyiben ezen vallás-változtatásnak belső rugója s indítóoka külföldről eredő izgatás s nem vallási meggyőződés, ezen izgatás már nem lehet indifferens az állam előtt, mert számottevő hazafias polgárainak belső vallási békéjét földúlja ezen külföldről származó izgatás.”⁶ Lelkésztestvérsaihoz hasonlóan tehát ő is csak az állami beavatkozást találta hatékony eszköznek a skizma terjedésével szemben, bár ő elsősorban nem a megtorlást, hanem a gazdasági bajok sürgős orvoslását vélte eredményesnek.

A közigazgatás emberei megtették, ami módjukban állt: formai szabálytalanságokra hivatkozva érvénytelennek nyilvánították az áttéréseket. Így tett 1912 áprilisában Mokcsay Zoltán, a huszti járás főszolgabírója is, amikor 844 izai lakos áttérési bizonyítványát minősítette törvénytelennek, ezzel akadályozva meg az izai görögkeleti hitközség megalakulását. A fellebbezés helyt adott Mokcsay döntésének arra hivatkozva, hogy az áttérők a benyújtott bizonyítványokban nem jelölték meg, hogy a görögkeleti szerb vagy görögkeleti román egyháztartományhoz kívánnak-e csatlakozni, hanem pusztán a görögkeleti vallást említették az áttérés céljaként.

Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök 1912-ben bekövetkezett halála után a fiatal Papp Antal vette át ezt a tisztséget. A skizmamozgalom elfojtásában a kormányhoz fordult segítségért, akárcsak báró Perényi Zsigmond Máramaros megyei főispán, aki felségárulás címén kért különleges intézkedést. Természetesen ők is meg voltak győződve az „orosz kéz” munkájáról. Az új munkácsi püspököt üdvözlő levelében azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter elhárította magáról a felelősséget, és a skizma elleni küzdelmet kizárólag az egyház hatáskörébe utalta. Intenzívebb pasztorizációt és a nem megfelelő lelkészek leváltását szorgalmazta, a bajok orvoslását „... csak a vallási, s a lelkipásztori téren vélem elérhetőnek” –nyilatkozott Zichy gróf.⁷

⁶ KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 29. o.

⁷ U. o. 52-53. o.

Egyházi körökben nagy felháborodást váltott ki a kultuszminiszternek azon véleménye, hogy az áttérési mozgalommal néhány lelkész és tanító „meglepő közönyt tanúsít”, ill. rosszabb esetben szimpatizál, ezzel bátorítva a szakadárokat. Papp Antal munkácsi püspök és Balogh Mihály püspöki külhelynök sürgette az érintettek megnevezését, és feltétlen bizalmát fejezte ki a görög katolikus lelkészi kar iránt, amelynek bármely tagja inkább elmenne díjnoknak, mintsem egyházát és magyar hazáját elhagyná.

Tovább rontotta a skizmatikusok helyzetét, hogy 1912-ben az USA-ban megalakult a „Társaság az orthodoxiának Észak-Amerikában való előmozdítására”, melynek nem titkolt célja „a Kárpátok mellett élő leigázott orosz-ság azon fiainak, kik az orthodoxia felé hajlanak, morális és anyagi támogatása, valamint az Amerikában élő ausztriai és oroszországi orosz kivándorlottaknak egy igazhitű orosz országban való egyesítése, s bennük az orosz nemzeti önértzet kifejlesztése és erősítése”.⁸ E társaság híre és felállításának célja tudomására jutott a magyar kormánynak is, mely azt az adott helyzetnek megfelelően nyugtázta, valamint megszilárdította korábbi álláspontját a Magyarországra visszavándorló nem magyarokat illetően.

A máramarosi királyi ügyészség hatáskörét a skizma- és felségárulási ügyekben kiterjesztették Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa és Sáros megyék területére, s külön vizsgálóbizottságot szerveztek. A nyomozás Homér Imre rendőrtanácsos vezetésével indult meg. Az akció során a csendőrséggel és katonasággal együttműködve elkoboztak néhány zsák ima- és misekönyvet, valamint röpiratot. Az Oroszországból származó könyvek a cár címerével és a cári családért szóló imádságokkal voltak hivatottak az „állam-ellenes tendenciát” bizonyítani. Három hét alatt több mint ötven gyanúsítottat tartóztattak le, juttattak vizsgálati fogságba. A meginduló nyomozás és vizsgálatok elől Kabalyuk 1912 pünkösdjén útlevél nélkül Oroszországon át kiszökött Amerikába, ahol Platon New York-i püspök lelkészként alkalmazta. Akik továbbra is kitartottak a mozgalom mellett, azokra kíméletlen üldözés várt. „Akiről tudtuk, hogy át akar térni, az ellen vizsgálatokat tartottunk közrendészeti, közegészségügyi és más ilyen paragrafusok alapján. És büntettük őket” – mondta Rigó Béla huszti főszolgabíró.⁹ A „széles körben foganatosított büntető eljárások” felháborodást keltettek és számos panaszos levél megírására ösztönözték a lakosságot. „Most Izán nagyon nehéz az élete annak, aki görög keletivé lett. Kénytelen dolgozni a jegyzőnek és a csendőröknek, mint azelőtt, 1830-ban. ... Nem félnék, ha tudnám, hogy lelőnek, de csak koldussá tesznek és úgy hagynak... Most Izán tíz csendőr van és a múlt nagybőjti vásárnapokon a pap parancsára házról-házra jártak és kergették a görögkeletieket a katolikus templomba. A nép szétszaladt a mezőre és a folyón keresztül az erdőbe. ... Az együtt imádkozókat a főszolgabíró 200-200 koro-

⁸ MOL. K-26. 1914-XXV – 802.

⁹ Az Est, 1913. március 24. Az orosz igazság.

nákkal és 15–15 napi elzárással bünteti. ... Pedig olyan szegények, hogy lakásukban nem találna egy véka málét, ha a földet is felforgatná” – siránkoztak (idézi Aradi 1914b: 671).

A máramarosi per

Miután a nyomozás befejeződött, a máramarosi királyi ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában 94 főt fogott perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus felekezet és papság elleni izgatás címén (az 1878. évi V. tc. 127., 129. és 132. §-ai alapján). A vádirat részletesen felsorolja a vádlottak külföldi összeköttetéseit, jelesen „gr. Bobrinszky Vladimir szentpétervári lakos, orosz alattvaló, az Orosz Népszövetség Népjóléti Egyesületének elnöke, дума képviselő és szent színódusi taggal, Eulogiusz cholmi, Antonius, Zsitomir-Volinszki görög keleti orosz püspökkel, Athos-hegyi, cholmi, moszkvai, kijevi, pocsajevi, jablosini kolostorok görög keleti orosz szerzeteseivel érdekszövetségben álló és tőlük anyagi támogatásban részesülő dr. Gerovszky Roman orvos, dr. Gerovszky Alexij ügyvéd és Gerovszky Georg mérnök csernovitzi lakos, osztrák alattvalók összeköttetéseiről tudtak és velük egyetértettek arra nézve, hogy a magyar állam görög katolikus rutének által lakott területeinek az Orosz birodalomhoz csatolása és az orosz cár uralma alá juttatása céljából Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegyék községeiben a görög katolikus rutén lakosok a görög keleti orosz vallásra áttéríttessenek és a kievi patriarchátus fennhatósága alá tartozó görög keleti orosz egyházak kerekeibe szerveztessenek” (Aradi 1913: 43).

A vádirat 56 oldalt tett ki. Mind a 94 vádlott vonatkozásában megállapította: „Terheltek együttesen és külön-külön a körülírt cselekményeikkel gyülekezeteken nyilvánosan, szóval vagy nyomtatványokkal, képek terjesztésével a magyar nemzet, a görög katolikus hitfelekezet és a görög katolikus papi osztály ellen gyűlöletre izgattak, a magyar állam alkotmányos intézményei és a magyar király törvényes joga ellen lázítottak”¹⁰. A vádlottakat tizenöt csoportba sorolták. Közülük 65-en görög katolikusnak, 29-en görög keletinek vallották magukat. Vagyoni helyzetükre nézve 47 fő nincstelen napszámosként dolgozott, 38 rendelkezett kisebb földbirtokkal, egy gyári munkás, egy pedig katona volt. A többiek nem nyilatkoztak anyagi állapotukról.¹¹

A vádak minden bizonnyal túlzóak, ráadásul nagy részük nem is állta meg a helyét a valóságban. Vajda Mihálynak valószínűleg igaza volt, amikor azt írta: „A nép ... sokkal szegényebb, jámborabb és tudatlanabb, semhogy egy öntudatos nemzetiségi mozgalomhoz meglenne az érettsége. De ha tovább is azon az úton haladunk, amelyen ma vagyunk, ha egyfelől a rutén nép gazdasági és kulturális érdekeit negligáljuk, másfelől pedig a testi és szellemi táplálék

¹⁰ MOL K-26. 1918-XXV-406.

¹¹ MOL K-26. 1918-XXV-406.

után vágyó parasztságot rebellisek módjára kezeljük, minden kis megmozdulásnál és megnyilvánulásnál árulót kiáltunk és csendőrszuronyokkal és börtönnel akarjuk lecsendesíteni: akkor a legjobb úton vagyunk ahhoz, hogy a felvidéken egy külföldi fajrokonai felé gravitáló magyarellenes rutén generációt neveljünk és a ruténkérdést elmérgesítsük” (Vajda 1913: 146).

A főtárgyalás 1913. december 29-től 1914. március 3-ig zajlott Máramarosszigeten. 94 fő ült a vádlottak padján, köztük az Amerikából önként hazatért Kabalyuk Sándor fővádlott. Az összes letartóztatottak száma 189 volt. A hosszú vizsgálati fogság, a vallási rajongás, a rossz táplálkozás és az erőszakos bánásmód következtében többen megtévelyodtek. A napilapok gyakran számoltak be arról, hogy egyes vádlottakat nem lehet kihallgatni, mert megháborodott az elméjük. A Pesti Napló így tudósított erről: „Babinecz Ivánon kívül, akin a szerdai tárgyaláson a vallási örület jelei mutatkoztak, Borkanyuk Jakab és Vakaró Vaszily vádlottakat is megfigyelés alá helyezték, mert kitört rajtuk a vallási örület”.¹²

Dr. Tóth Aurél táblabíró, törvényszéki elnök vezette a tárgyalást, a közvádló szerepét Illés Andor főügyész helyettese töltötte be (nem érdektelen, hogy maga is egy görög katolikus lelkész fia). Kabalyuk Sándor védelmét dr. Klein Artur látta el. A pert hatalmas érdeklődés kísérte, számos külföldi lap is, mint például a német Vossische Zeitung, a cseh Národní Listy, az olasz La Tribuna, a francia Figaro vagy az orosz Novoje Vremja, képviseltette magát.

A tárgyaláson tanúként megjelent az Ausztriából kitiltott Vlagyimir Bobrinszky gróf, a Galíciai Orosz Egyesület elnöke, aki a skizmatizáló ruszinokat állítólag jelentős anyagi támogatásban részesítette és az Oroszországhoz való csatlakozásra biztatta. Megjelenése és tanúként való meghallgatása sokáig kérdéses volt, a sajtó nagy érdeklődéssel kísérte, kap-e beutazási engedélyt a Monarchia területére? Az osztrák hatóságok indulatát a prágai szláv kongresszuson 1908-ban elhangzott beszédével váltotta ki, melyben a császár személye és az osztrák-magyar állam ellen izgatott. Vallomását a gróf orosz nyelven akarta megtenni, hogy a vádlottak is értsék, ám a bíróság ezt nem engedélyezte s Bobrinszkyval francia tolmács útján érintkezett. A vádlottak közül mindössze négyen tudtak rendesen magyarul. A szemtanúk elmondása alapján a legtelteljesebb érdektelenséggel bámulták a padlót vagy faragták bicskájukkal a körmüket még akkor is, amikor az eljárás legizgalmasabb részei folytak – láthatóan semmit nem értettek az egészből. Csak akkor derült fel az arcuk, amikor Bobrinszky megérkezésekor oroszul üdvözölte őket.

Bobrinszky hangsúlyozta, hogy az általa vezetett egyesület kizárólag kulturális célokat követ és nem áll összeköttetésben sem a Szent Szinódussal, melynek kizárólag püspökök lehetnek tagjai, polgári személyek nem, sem a

¹² Pesti Napló 1914. január 3. A fölvidéki izgatás.

Gerovszky-fivérekkel, következésképp a vádlottaknak nincs kapcsolata az orosz politikai körökkel. Felhívta a vád figyelmét, hogy a kijevi patriarchátus, amelyhez a vádlottak állítólag csatlakozni szerettek volna, soha nem létezett. Utalt arra, hogy a letartóztatottakat olyan újságok – például a Csernovicban megjelenő Russzkaja Pravda – olvasásával vádolják, amelyeket az osztrák hatóságok rendszeresen cenzúráznak. A Pesti Napló zsummalisztájának kérdésére kifejtette, hogy a letartóztatott ruszinok iránti érdeklődést Oroszországban az Amerikából érkezett levelek keltették fel, amelyek arról szóltak, hogy Magyarországon elnyomják a görög keleti vallás híveit. „Előbb nem akartuk hinni, hogy a vallásért elnyomják a népet – fejtette ki a gróf –, de ez a mostani pör megindításával bebizonyosodott és így hitünknek mártírjait támogatnunk kell.”¹³

A gróf olyan értelemben nyilatkozott, hogy amennyiben e peres eljárás nem emberek tucatjainak tragédiájával járna együtt, azt komikusnak minősítené. A bírák naív kérdései nyomán időnként úgy érezte, tréfálnak vele, például mikor szent színódusi tagságáról érdeklődtek, holott annak köztudottan csak főpapok és szerzetesek lehetnek a tagjai. Ő is beszámol értesüléseiről, melyek szerint a fogva tartottakat félholtra verték, kezüket kicsavarták, halálos ítélettel fenyegették, az örületbe kergették őket, miközben családjuk éhen halt otthon. Ilyen esetekről valóban beszámoltak a vádlottak. Egyikük elmondta, hogy a csendőrök ostorral verték őket, a nőket és gyermekeket sem kímélték, a kínzások elől sokan az erdőbe menekültek, ahol kezük-lábuk megfagyott. Akik kitartóan pravoszlávnak vallották magukat, azokat a csendőrök a kiküldött nyomozó házához terelték, és ha nem tagadták meg vallásukat, addig verték, míg eszméletüket veszítették. Volt olyan, akivel saját kitépett haját etették meg. A kínzás után börtönbe vetették őket.¹⁴

A legsúlyosabb atrocitások Izán történtek. Itt a csendőrség sorozatos razziákat tartott azokon a portákon, melyek lakói görög keletinek vallották magukat. Ezek listáját vélhetően a helyi lelkész, Azary András bocsátotta rendelkezésükre. A csendőrök arra is parancsot kaptak, hogy ha kell, akár fegyverrel kényszerítsék az izaiakat a templomba. Ez alól csak a betegek kaphattak felmentést és azok, akiknek erre Azary külön igazolást adott a következő szöveggel: „*Bizonyítvány. X. Y. kijelentette előttem, hogy feleségével együtt a görög katolikus egyház tagjai maradnak. Izán, 1913.*” Az izai lelkész, akit tanúként meghallgattak a tárgyaláson, nem tagadta, hogy adott ki ilyen bizonyítványokat, de hogy milyen célból, arra nem volt hajlandó magyarázattal szolgálni.

A külföldi lapok kiküldöttei meglepődve és felháborodással vették tudomásul, hogy a kihallgatások nem a vádlottak anyanyelvén, hanem tolmácsokon keresztül folynak, akiknek munkája gyakran volt kifogásolható. A Národni Noviny tudósítója megjegyezte, hogy a hivatalos tolmács, bizonyos Darvác

¹³ Pesti Napló 1914. február 5. Bobrinszki

¹⁴ Világ, 1914. január 21. Vérrel vallatnak. A skizma-pör borzalmai.

nem hitelesen fordította a vádlottak vallomását magyarra, és ezek a hamis kijelentések kerültek be a jegyzőkönyvbe. A lap szerkesztője arra is felhívta olvasói figyelmét, milyen fontos szerepet szánt a vád a nyomozás során alkalmazott provokátoroknak. Közülük kettő tevékenységét különös ellenszenvvel kíséerte a közvélemény, és hogy maga a bíróság is fenntartásokkal fogadta munkájuk „eredményét”, az tanúsítja, hogy megbízhatatlanságuk miatt nem kellett esküt tenniük vallomástételükkor. Egyikük Manajló Endre, aki a határrendőrségnél teljesített „agent-provokatóri” szolgálatot, és a per idején büntető eljárás folyt ellene csalás és okirat-hamisítás miatt, a Huszt melletti Lipcsén telepedett le, és a nép között járva a cárt dicsőítette, ill. a magyar hatóságokat és a görög katolikus egyházat szidalmazta. A másik jellegzetes figura Duliskovics Arnold (időnként Cirill), a máramarosi detektívfelügyelő, aki megbízás nélkül ment Oroszországba kideríteni, hogy valóban államellenes mozgalomról van-e szó. Péterváron felkereste Bobrinszky grófort, akitől 1000 koronát kapott útiköltségre, „s egyben még 1000 koronát adott egy magyar, nevesebb védőügyvéd számára, aki a jelen büntetőperben a pravoszlávok védelmét elvállalná. Említette, hogy jó lenne, ha pénzzel lehetne reá venni egy magyar képviselőt, aki interpellálna a ruthén vádlottak érdekében...” Ezt követően Prágába látogatott, a Národni Noviny szerkesztőjéhez, akit azonban időben figyelmeztettek, hogy provokátorral van dolga. Hazatérése után feletteseit 7 jegyzőkönyvben tájékoztatta, melyeket felhasználtak a készülő vádiratnál.¹⁵

A vádlottak padjára végül 72 embert ültettek. A fővádlottak – Kabalyuk Alekszej atyával az élen, aki önként tért haza Amerikából – közvetlenül a bírói pulpitus előtt foglaltak helyet. Azért ennyien, mert időközben 19-en, akiket az ügyész az igazságszolgáltatás előli szökéssel vádolt, Amerikába távoztak dolgozni. A jegyzőkönyvbe mint nem fellelhetők kerültek be. Három másik vádlottat elmeállapotuk miatt kórházba szállítottak. 94 fővel szemben még az eljárás kezdetén bizonyíték hiányában elejtették a vádat és szabadon engedték őket.

A védelem a maga részéről kitartott azon álláspontja mellett, hogy a mozgalom kizárólag vallási, minden politikai színezet nélkül, melyet a súlyos gazdasági nyomor idézett elő. (Perényi főispán még 1907-ben írta a párbér tárgyában a miniszterelnöknek: „Mert ezen aránytalan, igazságtalan, helyenként igen súlyos megadóztatása a népnek legtöbb tápot ad a görögkatolikus vallás és papság elleni izgatásra”¹⁶.)

Az ellentábor is kifejtette a maga véleményét: „... ország-világ tudja – olvashatjuk a Magyar Figyelőben –, hogy itt vallásos köpenyeg alá rejtett veszedelmes külföldi agitációról van szó és hogy a bíróságra nézve nincs nehezebb feladat, mint olyan bünténnyről lerántani a leplet, mely vallásos színezet alá rejtőzik” (Szabó 1914: 161).

¹⁵ MOL K-578. 1913/14-128.

¹⁶ MOL K-26. 1910-XXV-1574.

A bíróság végül két hónapi ülésezés után hozta meg döntését: 32 vádlott bűnösségét állapították meg, a többieket felmentették. A második világháború során az Országos Levéltárat bombatalálat érte, a megsemmisült iratok között voltak a máramarosszigeti per anyagai is, ezért bírósági források híján az ítéletet Az Újság című lap tudósítása alapján közöljük.

„A pénzbüntetések tízkoronánként egy napi államfogházzal helyettesíthetők. Kötelesek az elítéltek fejenként száz-száz korona bűnügyi költséget fizetni, ez azonban csak Palkanineczen és Kemény Stefánon hajtható be. A vizsgálati fogságban töltött idő valamennyi vádlottnál beszámíttatik. Az összes könyvek és bűnjelek elkoboztatnak.”

Az ítélet rendelkező részében ismertetik a bíróság döntését: a törvényszék Kabalyuk Sándort (Alexi atyát), a fővádlottat vallás- és államellenes izgatásért 4 évi és hat hónapi államfogházra és 100 korona pénzbüntetésre ítélte a BTK 172. §-ának megsértése, azaz vallásellenes izgatás vétsége miatt.¹⁷ Az ítélet kihirdetése után Illés Andor dr. főügyész fellebbezést jelentett be az összes felmentés miatt, valamint a minősítés ellen is, amennyiben az a vádtól eltérően nem hangsúlyozta kellőképpen a BTK 173. §-ába ütköző cselekményeket. A büntetések mértékét elfogadta a törvényszék egyéb rendel-

¹⁷ Az Újság, 1914. március 4. A rutén izgatók elítélése. - Kabalyuknak négy és fél évi államfogház. Ugyanezen indoklással ítélték el Vorobcsuk Györgyöt 1 évi és hat hónapi államfogházra és 150 korona pénzbüntetésre. Palkaninecz Mihályt 2 évi és három hónapi fogházra és 100 korona pénzbüntetésre, Petróczi Demetert ugyanazért 2 évi és hat hónapi államfogházra és 200 korona pénzbüntetésre, Pircsák Illést ugyanazért 2 évi és hat hónapi államfogházra és 300 korona pénzbüntetésre, Hlusmanyuk Olenát ugyanazért hat hónapi államfogházra és 50 korona pénzbüntetésre, Kemény Stefánt ugyanazért 2 évi államfogházra, 200 korona pénzbüntetésre, Popovics Demetert ugyanazért 2 évi és három hónapi államfogházra és 300 korona pénzbüntetésre, Muzgur Fedort ugyanazért egy évi államfogházra, 100 korona pénzbüntetésre, Ficzály Fedort 6 hónapra és 50 korona pénzbüntetésre, Uhály Jurát ugyanazért 10 hónapra és 100 korona pénzbüntetésre, Prokop Cirilt ugyanazért 1 év és nyolc hónapi államfogház és 200 korona pénzbüntetésre, Házi Jánost ugyanazért tíz hónap államfogházra, 100 korona pénzbüntetésre, Szabó Miklóst ugyanazért három évi államfogház és 400 korona pénzbüntetésre, Vakaró Stefánt ugyanazért két évre és 300 korona pénzbüntetésre, Kemény Andrást ugyanazért 8 hónapra és 100 korona pénzbüntetésre, Rozoga Mihály Metrut ugyanazért 1 évre és 100 koronára, Kuczina Vaszilyt egy évre és száz koronára, Dobinecki Nikolájt hat hónapra és 50 korona pénzbüntetésre, Dobinecki Illést ugyanazért hat hónap és 50 koronára, Babinecz Demetert ugyanazért 9 hónapra és 100 koronára, Neczbajlo Györgyöt 8 hónapra és 100 koronára, Prisinecz Györgyöt ugyanazért 9 hónapra és 100 koronára, ifj. Rubis Lászlót ugyanazért 9 hónap és 100 koronára, Balog János Fejszát ugyanazért 6 hónapra és 50 koronára. Csak vallásellenes izgatásért a következők ítéltettek el: Danko Miklós hat havi államfogházra és 50 koronára, Bródi András hat havi államfogház és 50 korona, Réti János hat hónap és 50 korona, Csopik Jura ugyanazért 1 év 4 hónap és 200 korona, Szocska Mária hat hónap és 50 korona, Simulka Péter Jura 8 hónap és 100 korona, Fejszák Iván 8 hónap és 100 korona.

kezéssel együtt, azonban az ítélet ama részét, amelyben a törvényszék Vorobcsukot a megvesztegetés vádjá alól felmenti, fellebbezte.

Ezután az elítéltek valamennyien fellebbeztek az ítélet ellen, Vorobcsuk, Pircsák, Házi, Prisinecz, Rubis, Babinecz és Balogh kivételével, Vorobcsuk védője megnyugodott az ítéletben. A többi védő mind fellebbezést jelentett be. Klein Artur, Kabalyuk ügyvédje kérte védence szabadlábra helyezését, mert önként jelentkezett a bíróságnál. Amerikából jött haza ezért, tehát beigazolta, hogy a büntetést ki akarja állni. Barna Fülöp dr., Szabó Miklós védője ugyanezt kérte, mert védenecének állandó lakóhelye van, és nem tehető fel, hogy a fogság elől megszökjék. A vádlottak is kérték szabadlábra helyezésüket.

A bíróság határozata szerint Kabalyukra nézve fenntartották a vizsgálati fogságot, Szabó Miklós ellen pedig nem rendelték el. A bíróság a többi vizsgálati fogságban lévő vádlott ellen a vizsgálati fogságot megszüntette.

A fellebbezések folytán az ügy a debreceni királyi ítélőtábla elé került, amely az 1914. november 25-re kitűzött fellebbviteli tárgyalás eredményeként az alsófokú ítéletet helybenhagyta, Vorobcsuk György vádlott büntetését megvesztegetési kísérlet miatt súlyosbította (200 koronával akart megvesztegetni egy szolgát, hogy semmisítsen meg egy kompromittáló levelet).

A királyi Curia hasonlóan döntött, ám kifejtette, hogy a bűnper adatai szerint a vádlottak tervszerűen, megfontoltan, a szándéknak és célnak teljes tudatában, idegen állam érdekében a magyar haza kárára és veszedelmére szövetkeztek. Ezen megállapításai alapján sem állt azonban módjában a Curiának, hogy változtasson az ítéleten, mert azt a perrend szabályai tiltották (Miskolczy 1928: 311–312).

Az első világháború kitörését követően a felvidéki orosz betörés miatt az addig a máramarosszigeti fegyházban elzárt Kabalyuk atyát előbb Debrecenbe, majd onnan a biztonságosabbnak ítélt Sopronba szállították.¹⁸

A per visszhangja

A máramarosi skizmaper óriási visszhangot váltott ki, megosztva a politikában jártas, vagy csupán érdeklődő közvéleményt. A magyar baloldal, de a néppárt többsége is nyíltan és mindvégig szemben állt a perrel. „A vallás-változtatás még magyar törvények szerint is megengedett dolog. ... A máramarosi vád a lelkiismereti és vallási szabadság ellen intézett merénylet, amelynek alkalmából nem a rutén parasztok, hanem az ügyész és azok, akik ráparancsoltak, valók tulajdonképpen a vádlottak padjára” – írta a Népszava éles hangú cikkében. „A váddal az államhatalom két vallás közül az egyiknek pártjára áll, és kijelenti, hogy az egyik valláshoz tartozás derék dolog, a másikhoz való tartozás ellenben hazaárulás, amelyért börtön jár”¹⁹ – folytat-

¹⁸ Görög Katholikus Szemle 1914. október 25. Kabalyuk a soproni fegyházban.

¹⁹ Népszava, 1913. december 31. Ingyen isten és ingyen föld.

ja a cikkíró, és szavai kísértetiesen emlékeztetnek az akkor még csak budai püspök Bogdanovics Lucián 1904-es, fentebb idézett soraira.

A Huszadik Század 1913-14-es köteteiben rendszeresen foglalkozott a skizmaüggyel, majd a perrel. Mások véleményéhez csatlakozva Rédei József is elsősorban a görög katolikus papságot hibáztatta, mert szerinte az ő kapzsiságuk sodorta híveiket a pravoszlávia felé: „Az unióban a római egyház imperialisztikus politikája és a papság anyagi érdekei találkoztak. Az unió a rutén papságot az uralkodó osztályba felemelte és a néptől elválasztotta”. A megélhetését féltő unitus papság és az etnikai alapú szervezkedéstől rettegő kormány egymásra talált. „A rutén skizmatikus mozgalomnak a legfőbb tanulsága reánk nézve az, hogy a görög katolikus klérussal szövetkezett közigazgatás által rendezett vallásüldözés teremtette meg az orosz vallási propagandának lehetőségeit” (Rédei 1914: 463–476).

Ugyancsak a Huszadik Század hasábjain közölte helyzetelemzését és értékeléseit Aradi Viktor. A kormány bűnei mellett a hivatalból kirendelt védőkről is kedvezőtlenül vélekedik, akik szerinte inkább a hazát, mint védenceiket védik (saját állításuk szerint „ők elsősorban magyarok és csak másodszorban védők”). A haza érdekeit a szerző ebben az esetben a kormány érdekeivel azonosítja. Idéz a National Zeitungnak egy 1882-es cikkéből, amely semmit sem veszített aktualitásából: „Ti drága jó urak ott Pesten és Bécsben! Ti voltatok a pánszlávizmus apjai és ma is a legtevékenyebb önkéntes ügynökei vagytok. Aksakoff Iván nektek hálából szobrot fog emelni Moszkvában, mert ti egy év alatt többet végeztetek, mint amennyit a szláv bizottság fizetett emisszáriusainak egész serege tíz év alatt végezni képes lenne...” (Aradi 1914a: 81–82)

A Pesti Napló és a Világ a kormányt, ill. Tisza István miniszterelnököt támadta, akik monstre-pöröket kreálnak ahelyett, hogy a ruténség nyomorúságos gazdasági és szellemi színvonalát emelnék. A Pesti Napló egy Bécsben élő orosz előkelőség véleményét idézte a perről. „Magából a pör anyagából csak azt látjuk – nyilatkozta –, hogy ezek a szegény ruthén parasztok olyanok, mint az állatok. Vergődnek a klerikalizmus és egyéb szipolyozók karjaiban. Nem mernek felelni a fölített kérdésekre. A *nagy terror hatása alatt* úgy viselkednek, mint a halálraítéltek. Tulajdonképpen mi a bűnük?! Hogy át akartak térni. Több magyar törvény van a vallás szabad gyakorlatáról. ... Mintegy kétszázötven év előtt ugyanezen a valláson voltak a ruthének és most egyszerűen *vissza akartak térni* őseik hitére.”²⁰

Ugyanez a lap ostorozta a kormányt elhibázott nemzetiségi politikája miatt, amellyel a magyar nemzeti eszmére nézve eddig legkevésbé veszélyes ruténeket is az oroszok karjaiba kergeti aránytalanul szigorú, nem titkoltan az elrettentést célzó intézkedésével. „Minden oldalról a belső ellenség, a nemzetiség feszíti az állam épületét és a sok ellenség közül csak egyet sikerült

²⁰ Pesti Napló 1914. január 6. Az orosz főkonzul a ruthén pőről.

eddig kézre keríteni, a rutént. Valljuk be: a leggyengébbet és a legártatlanabbat. ... Stjepan Kemény és társa lehajtja fejét, bevonul a fogházba és kitölti büntetését, engedelmes, jó lélekkel tölti azt ki, aminthogy megtartja vallásának börtjeit. Alázatosan ül vétkéért, amiről nem ismeri el, hogy az vétek. Isten mérte rá ezt a büntetést, gondolja és faj- és hitrokonai közben egy kicsit mártírnak fogják őt ezért tartani.” Végeredményben azonban a szerző sem jut más következtetésre, mint hogy a nagyobb baj megelőzése – azaz a ruténlakta terület Oroszországhoz való csatlakozása – érdekében sürgős megoldásra volt szükség, de azt inkább a már oly sokszor sérelmezett kijevi imádságos könyvek Magyarországon kiadott megfelelőivel való helyettesítésével kell elérni. Amennyiben ez nem történne meg a közeli jövőben, akkor bekövetkezhet a legrosszabb. „Imádságos könyvből olvasni nem bűn, imádkozni belőle isteni erény, ám ne felejtjük el, hogy amikor Stjepan Kemény az imádságos könyvből szaggatott hangon olvas, akkor az több az imádságnál, akkor az *lelki sorozás*. Ez az ima a néplélek előkészítése, Bobrinszkyék munkája, hogy majdan, ha Carszkoje Szelóban aláírták a mozgósítási parancsot, négy magyarországi vármegye népe felszabadítóként üdvözölje a cári kozákokat. Ezeknek az imádságos könyveknek a továbbterjedését meg kellett akadályozni és ha másként nem lehetett, hát börtönfalakat kellett az előretörő betűnek szembehelyezni, még akkor is, amikor az ország egyéb részeiben büntetlenül robban a bomba.”²¹ Ez utóbbi megjegyzés a debreceni görög katolikus püspöki palota ellen március 23-án elkövetett merényletre utalt. A három halálos áldozatot követelő robbantás szálai a bukovinai fővárosba, Csernovicba vezettek, és a máramarosszigeti tárgyalások során e város gyakran szerepelt mint a ruszin területre irányuló pánszláv izgatás fészke.

Az ítéletet közlő cikkben annak a félelmüknek adtak hangot, hogy egy ilyen drákói döntést követően az addig nyugodt, testvéri népet a döntéshozók valóban ellenséggé fogják tenni. „A rutén vádlottak, akiknek az volt a bűnük, hogy rettenetes szegénységükben, elmaradottságukban szenvedésükért, nélkülözéseikért nem leltek elég vigaszt vallásukban és át akartak térni arra a hitre, amelyről elhitették velük, hogy az jobban fogja feledtetni a földi nyomorúságot és túlvilági életükre vonatkozóan reményt nyújt nekik: évekig, hónapokig fogházban fognak ülni emiatt. A bíróság ítéletét nem bírálhatjuk, de rá kell mutatnunk ismételtén arra, hogy az elítéltek mellett legbűnösebb az a rendszer, amely mártírgyártással valóban államellenes izgatást követ el – mert a magyarság, Magyarország ellenségeivé tesz egy népet, amelynek fiai valamikor hűséges alattvalói voltak az országnak.”²² Hozzá kell tennünk, hogy a ruszinok hűségének próbájára hamarabb került sor, mint a kortársak hitték volna, és ezek a félelmek a szomorú előzmények ellenére nem igazolódtak be: az 1914 októbe-

²¹ Pesti Napló 1914. március 4. Kárpátoktól az Adriáig.

²² U. o. Ítélet a skizma-pörben.

ri orosz betöréskor kitartottak a magyar állam mellett. Az Ung című lap önértékesen állapítja meg, hogy „... sem a háború előtti lázítások, sem a tényleges bekalandozások nem bírták a ruthéneket megingatni; úgy hogy ellenségeinknek nem maradt más hátra, mint a gyanúsítás”.²³

1914. január 21-én Beszkid Antal ruszin néppárti képviselő felszólalt a parlamentben és interpellációt nyújtott be a miniszterelnökhöz „a felsőmagyarországi vidékeken észlelhető rutén politikai és vallási mozgalmak és a máramarosszigeti skizmapör tárgyában”.²⁴ Felszólalásában kifogásolta az egyes nemzetiségek kiemelését. Helytelenítette, hogy Tisza mint második számbajöhető fontos nemzetiségre, a németre hivatkozik, mert azok – Beszkid szerint – a történeti fejlődés során mindent elértek, amire szükségük volt, az elhagyatott, alacsony kultúrájú ruszinsággal viszont nem törődnek. Megoldásként ajánlotta az 1868-as nemzetiségi törvény eltörlését, amelynek helyébe „azután alkotni kell a magyar állam érdekeivel teljesen összeegyeztethető, igazságos, méltányos, minden magyar polgárt, beszéljen bármely nyelven – egyenlően kötelező új törvényt”.

Dr. Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök pásztorlevelében elismerte, hogy „... a skizmamozgalom elterjedését nagyrészt az illető lelkészek, vagy elődeik kötelességmulasztásai, visszaélései, a néppel gyakorolt rideg, szeretetlen bánásmódja idézte elő” (Szabó 1913: 238).

A Magyar Figyelő zsrnalisztája, Rónai Aross Lajos másban látta a mozgalom lényegét. „A rutén nép szociális életét az Egan-féle akció helyesen kultiválta, az ismét felújítandó volna. Itt nem felesleges megjegyezni, hogy a rutén nép nem olyan nyomorult, mint szeretik hirdetni a magyar állam ellenségei. A nép sehol a világon nem áll milliomosokból, de hogy éppen a rutén volna népeink között a legszegényebb, az nem áll. Ipartelepek, erdőkihasználások, földművelés, állattenyésztés elég napi keresetet nyújtanak a megélésre, a baj csak az, hogy a nép tunya, ábrándozó, szereti a fantasztikus meséket és szívesen izolálja magát mindentől, társadalmi, gazdasági élettől, ami őt e világhoz kapcsolná. Vak bizalommal hisz a magasabb erők emberfölötti uralmában. Életrendszere hibás, produktív irányban nincs lekötve, sok ideje van, jól érzi magát stagnálásában.” Azt azonban ő is elismeri: „A ruszofil mozgalom régi keletű lévén, nem lehetne azt mondani, hogy a népmozgalomra ezek az akciók adták az impulzust. Kétségtelen, hogy a naptáregyesítési, s a katolikus népszövetségi akció erőszakolása e vallási fanatizmusban élő népben nyugtalanságot keltett, melyet a ruszofil propaganda terjesztői éles szemmel felismertek és szítottak. A görögkatolikus papság nem volt elég körültekintő a baj felismerésére és elhárítására” (Rónai Aross 1914: 420–421).

²³ Ung 1914. november 29. A háború tanulságai.

²⁴ Képviselőházi Napló, 1910–25, XXI. Közli: Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VI. 1913–1914, 65–70. o.

A máramarosi per mindenesetre arra jó volt, hogy felnyissa az illetékesek szemét: változtatni kell a ruszinság áldatlan állapotán, különben a rettegett elszakadás valósággá válhat. Dr. Szabó Oreszt meggyőződéssel hitt a közművelődési egyesületek hasznosságában. 1913-ban már belügyminiszteri titkárként felvetette egy Kárpátaljai Magyar-Orosz Közművelődési egyesület létrehozásának lehetőségét és kidolgozta az egylet tervezetét. Magyar-orosz alatt természetesen a ruszinokat értette, mivel a hungarofil irányzat részéről ez az elnevezés is erősíteni kívánta a magyarsággal való szoros kapcsolatot. Így írt: „Ez lényegében nem társadalmi szerv lenne, mivel még talán egy szükségtelen ruthén nemzetiségi intelligencia kialakulásának gyanúját is magában hordhatná”, hanem „keret”, „forma”, amelyben „legelsősorban az államkormány adna irányt, nyújtana támogatást és gyakorolna ellenőrzést, de itt érvényesülne a társadalmi képviselő is, amennyire ez szükségesnek mutatkozik, ugyanitt helyezkednék el a nép is, kisebb-nagyobb érdekeivel és igényeivel, amelyeknek kifejezésére ma sehol megfelelő társadalmi szerve és képviselője nincsen”. Ezt elkerülhetetlennek tartotta, mivel véleménye szerint „...csak a nép, társadalom és állam együttesen beállított munkája változtathatja meg a mai minden irányban veszélyes helyzetet”.²⁵ Jól jellemzi egyébként a magyar kormánykörök hozzáállását a nemzetiségi alapon szerveződő kulturális vagy társadalmi alakulatokhoz, hogy még a türelmes, jól tájékozott politikus is ilyen szélsőséges értelemben nyilatkozott. Ugyanezt a gondolatot fejtette ki dr. Szabó Oreszt 1913-ban a gróf Tisza Istvánnak ajánlott „A magyar oroszokról (ruthének)” című könyvében, majd 1939-ben a ruszin ügyek minisztereként úgy vélekedett, Kárpátalján ne pártok legyenek, hanem egyetlen közművelődési egyesület (Tilkovszky 1967: 171).

A gazdasági nyomort enyhítendő a kormány újult erővel folytatta a századfordulón megindított hegyvidéki akciót. Ennek eredményeként 20657 hold állambérleti föld került a kisgazdák tulajdonába, 6000 hold pedig a birtokosok örök tulajdonába ment át. A hitelszövetkezetek száma majdnem elérte a másfélszázat, és szaporodtak az áruraktárak is (1912-ben 144 hitelszövetkezet és 88 áruraktár működött 2 437 646 koronás forgalommal; lásd Darás 1936: 85). Az első világháború kitörése azonban megakasztotta a szépen induló szellemi és gazdasági fellendülést.

²⁵ Görögkatolikus Szemle, 1914. március 9. Kárpátaljai Közművelődési Egyesület.

Irodalom

- Aradi Viktor 1913. A máramarosi per. *Huszedik Század* 1913. I. kötet.
- Aradi Viktor 1914a. Máramarosi képek. *Huszedik Század* 1914. január–június: 81–82.
- Aradi Viktor 1914b. Nemzetiségi fejlemények. *Huszedik Század* 1914. I. kötet.
- Darás Gábor 1936. *A ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*. Újpest.
- Dr. Szabó Oreszt 1913. *A magyar oroszokról (rutének)*. Budapest.
- Miskolczy Ágost 1928. A máramarosi skizma-per 1913–14-ben. *Magyar Szemle* 1928. október: 311–312.
- Mucsi Ferenc szerk. 1988. *Magyarország története 1890–1918*. Budapest.
- Rédei József 1914. A rutének vallásos tömegmozgalmai. *Huszedik Század* 1914. január–június: 463–476.
- Rónai Aross Lajos 1914. A rutén pör és tanulságai. *Magyar Figyelő* 1914. I. kötet.
- Szabó Jenő 1914. Máramarosi skizma és szabadgondolkodás. *Magyar Figyelő* 1914. I. kötet.
- Tilkovszky Loránt 1967. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest.
- Udvari István 1994. Ruszinok. In: Ács Zoltán szerk., *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest.
- Vajda Mihály 1913. A magyarországi ruténkérdés. *Huszedik Század* 1913. II. kötet.

Etnikai és felekezeti elhatárolódás a naptárváltás tükrében

Domokos Vera

Az etnikus identitás és az interetnikus kapcsolatok kulturális antropológiai vizsgálatában jelentős szerepet kaphat a vallás, hiszen, mint társadalmat integráló kulturális rendszer (vö. Geertz 2001), lehetővé teszi, hogy a vallási jelenségek és tartalmak „élő jelentéseinek” (Papp é.n.) holisztikus vizsgálatával egy adott – etnikai, kisebbségi – csoport etnikus identitásához jussunk közelebb. Ha tehát a vallást teljes kulturális kontextusában (Boglár 1995: 5) vizsgáljuk, egy multietnikus közegben feltárhatóvá válnak az egymás mellett élés „mélyebb” jelentéstartalmai (Leach 1996: 45). Abban az esetben, ha a különböző etnikumok egyazon vallási közegben érintkeznek egymással, valamint egy adott etnikai csoport felekezetiileg megosztott, az a megglátás, miszerint az etnikai kapcsolat- és viszonyrendszerek, határok „közel álló, ismerős »többiek«” (Barth 1996: 6) között alakulnak ki, s hogy ez olyan kérdésekhez vezet, hogy „miként is különbözünk »mi« »tőlük«” (uo.) méginkább lényegivé válik.

A kárpátaljai Tiszaújhelyen (Nove Selo) harmadik éve végzek rendszeres terepmunkát¹. Abból a megközelítésből kiindulva, hogy a „mi” és az „ők” határai átjárhatóak, szituatívak és kontextusfüggők (Barth 1996: 4), a görög katolikus közösség magyar tagjai által alkotott mikroközösség körében végzett, majd a pravoszláv és a református közösségekre is kiterjesztett vizsgálódásaim során a különböző etnikumok és felekezetek vallási kontextusban megnyilvánuló, egymással kapcsolatos vélekedérendszerének (mint az etnikus identitás és az interetnikus kapcsolatok egy lényeges aspektusának), valamint az egymás mellett élés és az egymástól való elhatárolódás mikéntjeinek megismerésére és értelmezésére törekedtem.

Nem először megfogalmazott megglátás, hogy a vallás mint etnikai-kulturális integráló rendszer elsősorban olyan esetekben vizsgálható, ahol egy adott etnikum vallásában eltér a környezetétől (Bartha 1992: 99). Kisebbségi környezetben a vallás a nemzetiségi hovatartozás megélésében, elmélyítésében is fontos szerepet játszik. Többször is megfigyelt jelenség, hogy a felekezeti és etnikai hovatartozás összekapcsolódásával a vallás és etnikum szinonim

¹ Kutatásaimat a 2004/2005. évben a Pro Renovanda Cultura Hungarie Alapítvány támogatásával végeztem.

fogalommá válik (uo.). A vallás és etnicitás összefüggésrendszerét, kisebbségi környezetben megfigyelhető sajátosságait azonban akkor is vizsgálhatjuk, ha a kutatott közösség felekezetiileg nem alkot homogén csoportot, vagy éppen fordítva, multietnikus felekezetekkel találkozunk. A vallási-etnikai elkülönülés nem csak felekezeti különbségben nyilvánulhat meg, hanem egyazon valláson belüli eltérő irányzatokban, szertartásbeli különbségekben (Bartha 1992: 99), vagy adott vallási-rituális jelenségek eltérő interpretációjában, megélésében.

A tereptapasztalatok azon túl, hogy rámutattak az identitás dinamikus, kontextusfüggő jellegére, kutatásom lokális irányultságának fontosságát is igazolni látszanak. A szomszédos Tiszabökényben például az általam feltett kérdésekre egészen más válaszok adódnának (vö. Geszti 2002).

A kárpátaljai régió „fűszerét” az etnikai összetettségén és sajátos történelmi múltján – elsősorban a folyamatosan változó határokra, a csak a huszadik század folyamán fennálló négy különböző állam fennhatóságára gondolok – kívül az ortodox és a görög katolikus egyház múltban gyökerező, jelen helyzetre is kiható viszonyrendszere alkotja. Ezzel kapcsolatban két tényezőt kell megemlítenünk: az egyik a görög katolikus egyház beolvasztása a pravoszláv egyházba, a másik pedig a naptárváltás kérdése.

A görög katolikus egyházat a szovjet rendszer időszakában olvasztották be a pravoszláv² egyházba, ezzel megszüntetve a görög katolikus vallásgyakorlás legális lehetőségét. Az aposztáziát megtagadó papokat elhurcolták, elmenekültek (volt, aki papi tevékenységét illegálisan folytatta). A görög katolikus egyház rehabilitációjára 1989-ben került sor, de a mai napig előfordulnak tisztázatlan egyháztulajdoni kérdések. Egyes településeken, ahol a hivatalosan pravoszlávként nyilvántartott regisztrált gyülekezet nem minden tagja lett újra görög katolikus, a két felekezet együttes jelenléte közös templomhasználatához vezetett, ami számos potenciális konfliktus forrása mind a mai napig (Botlik 1997: 297, Geszti 2002).

A másik tényező a naptárváltás, az áttérés a Julián-naptárról a Gergely-naptár használatára. A naptárhasználat kérdése „mozgalmas” múltra tekinthet vissza, melynek legfontosabb következménye, hogy a kárpátaljai régióban használata és az esetleges áttérés időpontja a legkevésbé sem egységes – nemhogy az egyes járásokban, de még az egyazon járásbeli falvakban sem. A naptárváltásra vonatkozó első kezdeményezések 1916-ra tehetőek, ekkor vezették be az eperjesi, munkácsi és hajdúdorogi egyházmegyékben a Gergely-naptárt, de ezt sok településen nem tudták valóban érvényre juttatni. A kérdés egységes rendezését a trianoni békeszerződés tette lehetetlenné – ekkor ugyanis a püspökségek feldarabolódtak (Botlik 1997: 206). Így Kárpátalján míg például a Beregszászi járásban a Gergely-naptár használata általá-

² Mivel az általam kutatott közösség tagjai kivétel nélkül a „pravoszláv” kifejezést használják, így én is ezt teszem, kerülve az „ortodox” szó használatát

nosnak mondható, a Nagyszőlősi járásban az elmúlt években indítványozták a váltást, vagy nem tértek át a Gergely-naptárra.

Tiszaújhelyen először 2002 nyarán jártam, és már ekkor nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a település kiválasztásával „antropológiai kincsebányára” bukkantam. A Tiszabecs–Tiszaújlak magyar–ukrán határtól csupán pár kilométerre fekvő település etnikai és felekezeti szempontból is összetett. A mintegy ezernyolcszáz fős település többségét magyarok alkotják³. A legnagyobb lélekszámú vallási közösség a görög katolikus egyházközség, amely etnikailag összetett, számuk kb. nyolc- kilencszáz fő. A településen a görög katolikus templomon kívül egy református templom található, a reformátusok száma három- négyszáz fő. A most még alakulóban lévő pravoszláv egyházközségről pontosabb adataim nincsenek. Megfigyeléseim alapján annyi mondható el, hogy az etnikailag szintén összetett közösségbe sokan a görög katolikus egyházközség köréből mentek át, de ezek a folyamatok még nem zárultak le (van olyan is, aki a naptárváltás után ment át, de azután nem sokkal visszatért a görög katolikus közösségbe – az egyházközség alapítója hetven-nyolcvan emberről beszélt), a mostani állapot tehát nem lehet több egy „helyzetképnél”. A lakosság további része római katolikus – közülük többen, mivel nincs római katolikus templom a faluban, és mivel általában vegyes házasságokban élnek, a görög katolikus gyülekezetbe járnak –, vagy egyéb kisegyházak tagjai (leginkább Jehova Tanúi felekezete) között oszlanak meg. A római katolikus–görög katolikus vegyes házasságon kívül jelentős a református–görög katolikus vegyes házasságok száma és szerepe – mint ahogyan azt látni fogjuk majd – a jelen helyzet, ill. Tiszaújhely vallási és etnikus identitásának vizsgálatában.

Kutatásom egyik vezérfonalát a naptárváltás és az arra vonatkozó, közösségi szinten megfogalmazódó reflexiók vizsgálata adta. A naptárváltással, mint vallási tradícióváltással kapcsolatban nem csak arra adódott lehetőségem, hogy az általa előidézett változásokat feltérképezsem, hanem arra is, hogy a naptárváltás eltérő interpretációi mentén – melyek segítségével a teljes közösség bemutathatóvá válik – az etnikai és felekezeti identitás különböző aspektusait feltáró esettanulmányon keresztül a multiethnikus együttélés regionális szinten megfogalmazódó kérdéseire próbáljak lehetséges válaszokat adni.

A naptárváltás bevezetése

Pár mondat erejéig érdemes kitérni a naptárváltás bevezetésének történetére és a váltást övező konfliktusokra, hiszen már az, ahogyan erre visszaemlékeznek, vagy ahogyan a váltás által előidézett szituációt interpretálják a közösség tagjai, sokat elárul a „másikról” való gondolkodás, az elkülönülés alapjairól.

³ Az 1989-es adatok szerint Tiszaújhely lakossága 1800 fő, ebből magyar 1400 fő (Vö. Botlik–Dupka 1993).

Tiszaújhelyen a Gergely-naptárt, hasonlóan több környező településhez (Karácsfalva, Tiszabökény, Tiszaújlak, Batár, Csepe, Mátyfalva), 2002 tavaszán, a húsvét előtti nagyböjttel kezdve vezették be. A váltás bevezetésekor ott szolgáló görög katolikus pap már pár évvel ezelőtt az időpont előtt megpróbálta bevezetni a Gergely-naptárt, de a püspöki vezetés nem egyezett bele. A jóváhagyás elérése másodjára sem ment könnyen, a hívek egy csoportja aláírásgyűjtésbe kezdett – emlékeik szerint a közösség csaknem kilencven százaléka a váltás mellett voksolt –, és különbuszokkal Ungvárra utaztak, a püspökhöz, aki végül engedélyezte a váltást.

A naptárváltást azonban nem mindenki fogadta örömmel. A görög katolikus közösségben kisebb-nagyobb konfliktusok alakultak ki, melyek közül sok a mai napig sem rendeződött – sőt, a pravoszláv egyházközség megalakításával még bonyolultabbá vált. Vannak például olyanok, akik a váltást úgy élték meg, hogy őket a „vallásukban árulták el.” *„Nagyon szépen szolgál az atya, de nagyon hibás, mert megfásította az embert ezzel a vallással (...) nem kellett volna ezt megtennie!”* „Van olyan is azért, aki régen nagy görög volt, s most, hogy váltás volt, megyen a mezőre azért is” – utalt valaki arra, hogy a Gergely-naptár szerinti ünnepnapokon van, aki ellenkezését azaz fejezi ki, hogy dolgozik – ami megfélemlíthető az ünnep szentségének semmibe vételével. *„Így, suttyomban csinálták, aki fele református, fele görög (görög katolikus), fele ilyen, fele olyan...”* – utalt például egy interjúalanyom a nagy számú vegyes házasságra, ahol sokan valóban örömmel fogadták azt, hogy ezentúl „együtt ünnepelhet az egész család.” Az említett asszony egyébként a váltás nyomán kibontakozott konfliktushelyzet óta Nagyszőlősré (a járási székhelyre), az ottani görög katolikus templomba jár át. Ez egy lehetséges, bár nem túl elterjedt megoldás, „válasz” a váltásra. Elterjedtebb az a gyakorlat, hogy a heti ciklushoz köthető templomi rítusokra, szolgálatokra eljárnak (szent liturgia, vecsernye, utrenye stb.), az ünnepnapokat azonban a régi dátum szerint tartják meg – ilyenkor akár a pravoszláv rítusokra is elmennek. Ez a jelenség Kárpátalján nem egyedülálló (vö. Pilipkó 1995: 736). Az is előfordult, hogy mindkét közösségbe elmentek húsvétkor pászkát szentelni. Az általános azonban az, hogy vagy továbbra is a görög katolikus egyházközség kötelékeiben maradtak, vagy pedig átmentek a pravoszláv egyházközségbe.

A görög katolikus pap beszélgetésünk során úgy ítélte meg, hogy a naptár-váltás kérdésében „nagyon nagy az érzelmi kötődés.” Többször is hangsúlyozta, hogy csak a dátumban, tehát a rítusok, ünnepek időpontjában, és nem azok menetében, vagyis a szakrális tartalomban történik változás. Emellett a váltás jelentőségével kapcsolatban így fogalmazott: *„szinte utolsó pillanat volt ez a naptár-váltás, hogy Tiszaújhely magyar falu maradjon...”*

Tiszaújhelyen a közelmúlt időszakában nem a naptárváltás volt az egyetlen változás. A görög katolikus papot 2003 februárjában püspöki rendelettel áthelyezték egy másik, beregszászi járásban található településre. Elköltözé-

se igen érzékenyen érintette a közösség tagjait. „*Én nem értem, én lázadok az ellen, hogy az atya így elment, egyik napról a másikra, pedig neki olyan fontos volt a falu...*” Aki már a naptárváltás bevezetésekor konfliktusba került vele, ebben a kérdésben is elítélően foglalt állást. „*Az atya jól szétverte ezt a falut, aztán meg odébbállt.*” Elköltözése után csaknem fél évig nem volt az egyházközségnek állandó papja, legtöbbször egy szomszédos településről járt át egy pap, vele azonban sokan nem voltak megelégedve. Az új pap épp egyik ottlétem alatt költözött be a lelkészlakásba családjával.

A templom „kiüresedésének” okát sokan – a naptárváltás mellett – a pap elköltözésében látják. „*Mióta az atya elment, összevissza jöttek végezni, mikor ki... elszoktak, kikoptak az emberek a padokból.*” Találkoztam arra vonatkozó híreszteléssel is, hogy „*a pravoszlávok magyar papot akarnak ide hozni. Hát akkor ez a templom végképp ki fog üresedni, ki fog halni a görög vallás.*” Az egyik asszony – emlékezve, gondolom, arra, hogy legutóbb is „bejárásom volt” a papokhoz – engem kért meg a közbenjárásra, hogy beszéljek az új pappal, hogy „*csalogassa vissza valahogy a népet, beszéljen a püspökkel, és ha más nincs, hozzák vissza a régi naptárt. Akkor talán visszajön a nép a templomba.*”

A pap személye és szerepe a közösség életében

A fentiekén túl, egyik adatközlőm megfogalmazása, miszerint „*azért van a pap, hogy kormányozza a népet*”, jól érzékelteti a mindenkor pap helyzetét, azt a szerepkört, amit a közösség ráruház, és egyben el is várja, hogy ennek megfeleljen. A papok nemcsak a valláshoz szorosan kapcsolódó feladatokat látják el – mint például a rítusok végzése –, hanem az adott vallási közösség összetartásának kialakításában is jelentős szerepet játszhatnak, s e két dolog szorosan összefügg, hiszen a közösség léte, természete, kohéziója és szolidaritása, illetve a hitélet, a vallásgyakorlás és annak mindennapi megélése – egyéni és közösségi szinten – kölcsönösen feltételezik egymást. Ahogy a tiszaujlaki pap aposztatálásával kapcsolatban fogalmazódott meg, „*muszáj voltam, azt mondja, aláírni, mert azt mondják, ha a juh mellett nincsen pásztor, akkor a nyáj széjjel megyen*”. Interjúalanyaim közül többen is a pravoszláv idősokkal kapcsolatban említettek olyan településeket, ahol a pap „nem írt alá”, a közösség pedig „nem engedte be” az idegen ajkú, pravoszláv papot. A templom épületét raktárnak használták, a közösség felbomlott, tagjai a környező településekre jártak át, vagy egyáltalán nem jártak templomba, a közösségi vallásgyakorlás tehát gyakorlatilag megszűnt. Ezeket a községeket úgy írták le nekem, mint „pogány falut”, ahol az emberek „elpogányosodtak”. Azt, hogy a pap és a kapcsolat viszonyában a rítusok mellett a mindennapi interakciók is mennyire fontosak, a következő interjúrészlet is jól mutatja: „*Abba az atyába megvolt az, hogy ő egy-kettő, ledobálta magáról azt a ruhát, és már ki is állt az emberekhez. És ez (az új pap)*

meg nem. És mondtam is már a harangozónak, Elvirának, hogy te Elvira, monddad neki, hát jöjjön be, még a népet ne várja, hogy kimenjen a templomból, jöjjön le, tegye le a ruháját, és menjen ki, az emberekkel kezeljen le, ösmerkedjen, hát nem lehet így, hát ő idevaló (kárpátaljai) ember!”

Az előző pap, azon túl, hogy megszervezte a parókia tulajdonában lévő közösségi házban tartott, korcsoportonként a hét különböző napjaira beosztott hittanórák rendszerét, olyan tradíciókat is igyekezett meghonosítani, ami a vallásgyakorlással nincs szoros kapcsolatban, viszont jelentős közösségformáló erővel bír. Így például rendszeresen szerveztek a máriapócsi Nagyboldogasszony-napi búcsúra zárandoklatot, de szerveztek Magyarországra „hittanos” biciklis túrákat is. Jó példa lehet még, hogy a hittanórákon kívül focizni is eljártak a kisebb gyerekekkel a falu határában lévő pályára.

A papi szentséget egyébként is nagy tisztelet övezi, melyet a következő interjúrészek is jól tükröznek: *„(a váltás ellenzői) azt is mondták, Az atyát áthajítsák a határon... nem hajigálnak ők olyan könnyen görög katolikus papokat!”* Az alábbi idézet azzal kapcsolatos, mikor a Tiszaújhelyen szolgáló ukrán papot valaki „kikergette a templomból”: *„Milyen ember az ilyen, aki kizavar egy papot a templomból? Senkiházi!”*

A pap, a jelenleg Karácsfalván szolgáló görög katolikus pappal együtt, jelentős szerepet játszott abban, hogy Karácsfalván felépüljön és 2003 szeptemberében megkezdje működését a Sztojka Sándor Görög Katolikus Líceum, ami egy bentlakásos, három éves, érettségit és szakmát adó, magyar nyelvű gimnázium. Ez a gimnázium olyan közeget teremthet a környező települések fiataljai számára, ahol mind a görög katolikus vallás, mind a magyar identitás tartalmak kifejeződhetnek és elmélyülhetnek.

Az atya és családja Magyarországról a kilencvenes évek elején költözött a – szovjet egyházpolitika következtében – paphiánnal küszködő, „missziós területnek” számító (Botlik 1997: 299) kárpátaljai településre.

A magyarországi vagy Magyarországon tanult fiatal görög katolikus papok megítélése nem egységes. A probléma lényege talán abban ragadható meg, amit az egyik pap úgy fogalmazott meg, hogy ők „modern szemléletű” papok, amit egyeseknek, főként az idősebbeknek, vagy a „hagyományosan vallásos” közösségeknek nehéz lehet megszokni. Megítélésükben találkozom már „modern”, „fiatalos” stílusukra vonatkozó negatív megjegyzésekkel, rosszcélú véleményekkel is. *„Az atya nem papnak való volt, színésznek lett volna való...”* – mondta egyik beszélgetőpartnerem visszaemlékezve a „falunapok” rendezvénysorozatára, amikor az atya és felesége cigány muzsikuskoknak beöltözve cigány táncot adtak elő a színpadon.

A pap megítélésével kapcsolatban rendszeresen előforduló érv, egyfajta „minősítés” ami a rítusok – esztétikai, liturgikai szempontok alapján megítélt – végzésére, papi hivatásában megnyilvánuló tulajdonságaira vonatkozik. Többször is találkoztam például azzal a kifejezéssel, hogy „szépen végzi” (a szertartást). *„Olyan prédikációt, mint az atya mondott, egy pap se*

mondott itt a faluban az én életem ideje alatt.” „Neki nagy hangja volt, ha élénkelte magát, zengett a templom.” Figyelemre méltó jelenség, hogy az atya negatív megítélésekor ezek az érvek szintén előfordulnak, ezúttal „negatív előjellel”: „kihagyott részeket”, „nem akart fehér kehelyterítőt használni.” „Szépen szolgál az atya... de azért kihagy belőle részeket... úgy a temetésből, mint a miséből.” A már említett, szomszédos településről átjáró pappal elégedetlenkedők is arra panaszkodtak, hogy „nem akart füstölőt használni”, „egybe tartotta a keresztlőt a misével.”

A közösség számára, a pap és a hívek viszonyát tekintve alapvető fontossággal bír az, hogy a pap, mint a „nép kormányzója”, alkalmazkodjon a közösség normarendszeréhez, kulturális gyakorlatához. Ilyen motívum lehet például a kehelyterítő („nem akart fehér kehelyterítőt használni”), de talá-lunk erre utalást Pilipkó Erzsébet salánki tapasztalataiban is. Ott a templombelső kialakításában kellett a – keleti tradíciót visszaállítani igyekvő, szobrokat eltávolító – papnak alkalmazkodni a közösség normáihoz, ami nemcsak egyfajta „esztétika” megnyilvánulását, hanem a közösség egyedi módon rá jellemző, „saját” olvasatát is jelenti a szobrok funkciójáról, templomba állításának mögöttes tartalmairól (Pilipkó 1995: 739). Geszti Zsófia tanulmányából pedig az derül ki, hogy a pravoszláv pap „nem tudja ugyanazt a pravoszláv rítust tartani” a görög katolikus múlttal rendelkező – és így azt a tradíciót követő – pravoszláv közösségnek (Geszti 2002: 32). Magam is tanúja voltam annak, ahogyan a tiszaujhelyi kántor az egyik liturgia után pár dolgot elmondott az új, fiatal papnak, amit „itt így szokás csinálni”: például, hogy – tekintettel a görög katolikus közösség nem magyar tagjaira – a kérő ekténiák egy részét egyházi szlávul is el szokás mondani, mert „az olyan jólesik nekik.”

Ezek az észrevételek egy másik, a görög katolikus egyház jelenlegi helyzetét érintő kérdéshez is elvezetnek. A görög katolikus egyházban ugyanis a már fentebb leírt „modernebb szemléletre” való törekvés létező, érzékelhető jelenség (vö. Geszti 2002: 21). A „hagyományosan vallásos” falvakban, közösségekben a hitéletnek a „modernitást” is elfogadó, integráló formája nincs ilyen mértékben jelen. A magyarországi szellemiséget megtestesítő, fiatal papok és az ő általuk „behozott” szokások megítélését értelmezve képet kaphatunk arról is, ahogyan a magyarországiak vallásosságáról, vallásgyakorlatáról gondolkodnak.

Magyarországi kötődések

Mint az alábbi idézetekből kiderül, egyes szokásokat – vagy éppen egy adott tradíció megváltoztatását, figyelembe nem vételét – a Magyarországról jött papok „engedékenységének”, „lazaságának” tulajdonítják, párhuzamot vonva a papok által formált vallásgyakorlás és a Magyarországon élő tradíciók között, ahol „kevésbé vallásosak az emberek” – ez pedig egész életükre, gondolkodás-

módjukra, „értékrendszerükre” kihat. „Nálunk eddig vasárnap senki se dolgozott... ez most megváltozott, kezdenek dolgozni. Ahogy Magyarba is, úgy van... (itt) vallásosabbak a népek, na! Ott (Magyarországon) templomba is nagyon kevesen járnak”⁴ (nem árt hangsúlyozni, hogy a vasárnapi munkavégzés ismételt a „szent idő” (Eliade 1996: 61) profanizálását jelenti). Jó példa a fentiekre a fejkendő használatával kapcsolatos vélekedés is. Az asszonyok számára a fejkendő az előírt templomi viselet (vö. Ivancsó 1997). Maga a pap felesége sem hord kendőt, mert viseletét kényelmetlennek tartja. Ehelyett a templomi szertartásokon csatot vagy hajpántot visel, és ez a „megoldás” terjedni látszik a gyülekezetben, főképp a fiatalasszonyok körében. A gyülekezet tagjai – leginkább az idősebb asszonyok – ezt rossz szemmel nézik, a vallási törvények megszegéseként értelmezik. „Nagyon rossz, mikor az ember körbenéz a templomban, azt azt sem lehet tudni, ki a lány, ki az asszony... „Ez elég helytelen. Mindig úgy esküszik az ember, már egy lány mikor menyasszony, hogy a kendőt kellett a templomba vinni, és a pap az esküvő alatt rátette a fejére. Mostan már elmennek áldozni is kendő nélkül! Ezt a Biblia se mondja! Mióta bejött az, hogy itt vannak erre magyar papok is, behozták, meg van engedve.” „... néni (a görög katolikus pap felesége) hozta ezt be Magyarból, ezt a szokást. A fiatalok úgy járnak máris. Én nem tudnék kendő nélkül bemenni a templomba.” „Azt írja a Biblia: nem cifrán kell menni a templomba!”

A naptárváltás egy olyan aspektussal is rendelkezik, ami a magyarországi munkavégzéssel hozható összefüggésbe. Tiszaújhelyen – mint ahogyan ez a környező településekre, illetve a kárpátaljai régióra általában jellemző – alig van olyan család, ahol legalább egy családtag ne dolgozna Magyarországon (főképp a fiatal férfiak esetében), így a kapcsolattartás Magyarországgal rendszeres és intenzív. Aki nem dolgozik Magyarországon, az is gyakran átjár: rokonokhoz, orvoshoz, vagy a különböző vallási eseményeken, rendezvényeken vesz részt. A magyarországi Máriapócs a görög katolikusok legfontosabb regionális szakrális centruma (vö. Bartha 1992), búcsújáró és kegyhelye. Mint már említettem, minden évben megszervezik a közös zarándoklatot, hogy részt vehessenek a Nagyboldogasszony-napi búcsún. Emellett számos otthonban lehet látni Máriapócsról hozott szobrocskákat, kegyképmásolatokat, énekeskönyveket, egyéb vallásos tartalmú kiadványokat.

A naptárváltás következtében most már együtt ünnepelhetnek a magyarországiakkal. Ez mind a vallás szakrális tartalmai, mind a munkavégzés szempontjából fontos. A Magyarországon munkát vállaló fiatalok sok esetben az egyik ünnepet sem tudták megtartani, mert mikor szabadságot kaptak, akkor a Julián-naptár szerint még nem volt ünnep, s mire aszerint is ünnepre került volna a sor, már indulniuk kellett vissza, hogy újra felvegyék a munkát.

⁴ Egyes vallásszociológiai felmérések rámutattak arra, hogy a Kárpát-medence magyarságának körében a kárpátaljai magyarok vallották magukat a leginkább vallásosnak (vö. Gereben 1999).

A naptárváltás más szempontból is fontos kapcsolatot jelent Magyarországgal: az együtt ünneplés olyan vallási kontextusban létrejövő közösségi alkalom (Papp 2002: 180), amely a nemzeti-etnikai összetartozás, a „közös gyökerek” kifejezésének és tudatosításának, együttes átélésének kereteit teremti meg. Jelentős tényező, hogy a tiszaujhelyi közösség által használt énekeskönyvek Magyarországról valók, és bennük a Gergely-naptár szerinti dátumok szerepelnek. A közösség legtöbb tagja már csak ezért is ezeket az időpontokat tekintette „igazinak”, mert eddig ahhoz, hogy az ünnepek napját megtudják, mindig előre kellett számolni tizenhárom napot.

Érdeemes kitérni az általam kutatott közösség számára létező, az államhatáron átvélő „mentális határokra”. Máriapócs jelentőségét már említettem a kárpátaljai görög katolikusok számára. Más ilyen, „határt átlépő”, „összefogó” tényező lehet az anyanyelv, vagy a munkavállalásból fakadó mobilitás is. Ezen „mentális határok” „átrajzolódása” beszélgetőpartnereim szóhasználatában is tükröződik. Többségük „Ukrajnának” kizárólag Ukrajna Kárpátalján túli kiterjedését nevezi, többször is találkoztam a „felmegyek Ukrajnába, Kijevbe”, és ehhez hasonló megfogalmazásokkal. „*Ha a fiam nem lett volna katona, talán Ukrajnát meg se látogattam volna.*” Ezzel szemben Nyíregyháza sokszor „közelebb lévőnek” tűnhet, mint a szomszédos járás. Egy fiatalasszony például, aki rendszeresen jár át Nyíregyházára, a szomszédos, beregszászi járásban lakó ismerőseivel kapcsolatosan megemlítette, hogy nem találkoznak olyan sokszor, hiszen „az már egy másik járás”.

Az etnikai összetartozás tartalmai nem csak Magyarországgal, hanem a tiszaujhelyi reformátusokkal kialakított viszonyhálóban, megélt szimbolikus közösségvállalásban is kifejeződnek.

Kapcsolat a reformátusokkal: az elhatárolódás és az összetartozás mikéntjei

Mint már említettem, a tiszaujhelyi magyarok leginkább a görög katolikus és a református felekezet között oszlanak meg. A nagy számú vegyes házasságok szerepéről is esett már egy kevés szó. A tradíció szerint a gyermekeket az azonos nemű szülő vallásában keresztelik meg. Olyan eset is előfordult azonban, hogy az egyik szülő „lemondott” a másik javára arról, hogy gyermekét az ő vallása szerint keresztelje meg, így a testvérek ugyanabba a vallási közösségbe és templomba járhattak. De arra is láttam példát, hogy, bár a kislány református, testvérével együtt részt vesz a görög katolikus hittanórákon, ahol a foglalkozás keretében ő tanítja meg a többi gyereknek azokat a dalokat, amiket a református gyülekezetben tanult...

A reformátusok és a görög katolikusok között éles felekezeti elhatárolódás figyelhető meg. „*A református vallás egészen más vallás.*”, „*Nekem ez a szebb, mert én ebbe nevelkedtem... nálunk például a templom is sokkal szebb*

(mint a reformátusoknál). "Több vélemény is elhangzott a görög katolikusok részéről, ami a reformátusok összetartására, általuk „erősnek” vélt vallási identitására utalt. „Nagyon fogják a maguk vallását.” „Ők a sajátjukat nem hagyják.” Egyik adatközlőm a vallási endogámiával kapcsolatban kifejtette beszélgetésünk során, hogy régen a vegyes házasságot nem nagyon engedték meg, és „ez így is volt rendjén... csak most, az oroszok (a szovjet rendszer) alatt fajultak el így a dolgok...” Ez azért sem helyes szerinte, mert a testvérek között vizsályt szül – jól illusztrálja ezt az a történet, amely szerint egy vegyes házasságban felnőtt testvérpár egymást „lekokasozta” és „lekeresztelte”. Egy idős asszony így vélekedett református vejéről, aki görög katolikus menyasszonya „kedvéért” át akart keresztelkedni az ő vallására: „Abból sose lesz görög katolikus, abból semmi se lesz! Sőt, meg fogja csúfságotlani a vallást, aki csak úgy ott tudja hagyni! Abba bele kell nevelkedni, arra tanítani kell a pulyát!”

A felekezeti elkülönülés, a vallási identitás kialakításának része, meg nyilvánul az egymásra alkalmazott elnevezésekben is. „Miránk mindig azt mondták, hogy a görög katolikusok oroszok. Volt az utcában egy asszony, ő mondta mindig a szomszédasszonyának: Anna asszony, harangoznak az oroszoknál! És ezt mindig olyan gúnyosan mondta...” Az „orosz” megjelölés itt a keleti szertartásra utalhat. Hasonló megjegyzéseket olvashatunk Salánkról, ahol az „oroszok” és a „magyarok” elnevezés van használatban a felekezeti hovatartozás megjelölésére (Pilipkó, 1995: 740) Sőt, a felekezetiség etnikai kategóriákkal történő megjelölése a térhasználatban, térfelfogásban is megnyilvánulhat: „Kárpátalján vegyes felekezetű falvakban gyakran alkalmazák az „oroszok” megnevezést a római katolikus vagy református magyarok a velük együtt élő, rendszerint ugyancsak magyar nemzetiségű görög katolikus felekezetűekre, általában pejoratív jelentéssel, gyakran negatív jelzőkkel társítva. Egyetlen példaként említem, hogy a kárpátaljai Balazsér falunak a református templom körüli részét az idősebbek még ma is „magyar falunak”, a görög katolikus templom körüli részét „orosz falunak” nevezik” (Bartha é.n.: 8). De ehhez kapcsolódó megfigyelésekkel találkozhatunk olyan vajdasági és erdélyi kutatásokban is, ahol a multietnikus és többfelekezetű közösség viszonyrendszere és interetnikus kapcsolatai szintén részét képezik a kutatás tárgyának (vö. Bakó 2002: 107, Papp 2002: 184).

A felekezeti különbözőség és elhatárolódás „feloldására” szolgálhat az ökumenikus imahét tradíciója. Ezt nagyjából nyolc évvel ezelőtt vezették be a faluban. Az ökumenikus rendezvény keretén belül a görög katolikus és a református hívek „ellátogatnak” egymás templomaiba, ahol közös istentiszteleten vesznek részt. Ezek alkalmával a görög katolikus templomban a református pap, míg a református templomban a görög katolikus pap szolgál. Bár itt elsősorban a vallási ökumenizmuson van a hangsúly, a két felekezet „párbeszéde” során az összetartozás élménye is hangsúlyossá válik – hasonló, és persze sokban különböző módon, mint azt a magyarországi búcsú pél-

dájánál láthattuk. A közös rítuson való részvétel a saját – ebben az esetben lokális, kisebbségi környezetben lévő – közösséggel való kognitív és érzelmi azonosulást idézi elő (vö. Durkheim 2003). Ezen együttlétek alkalmával tehát a vallási ökumenizmuson belül lehetőség adódik a közös etnikus tartalmak elmélyítésére, a rítus átélése, „lelki pillanatai” (vö. Marót 1940) által. *„Az egy olyan egybetartás, egy olyan élmény, hogy jaj, hát mi együtt vagyunk, együtt imádkozunk, hogy ne húzzunk széjjel két oldalra... így egybetart az egész falu.”* Ezekben az alkalmakban a szakralitást, a közös rítus átélését e „lelki pillanatok” tartalmazzák, mivel ezen „alkalmi gyülekezet” tagjai nem ismerik egymás szertartásait, énekeit, így ezekben nem tudnak részt venni. Amikor beszélgetőpartnereimet arról kérdeztem, vajon eljőnnének-e a pravoszlávok, megoszlottak a vélemények. Volt, aki úgy emlékezett, pár pravoszlávot látott már ilyenkor a templomban, de a pravoszláv papot nem, *„ő az ilyenekben nem vesz részt.”* Mások azonban kérdésemre egyértelmű nemleges választ adtak. *„A pravoszlávok gyűlölik a görög katolikusokat, akkor a reformátusokat még jobban gyűlölik. Nem hiszem, hogy eljárnak ezekre a közös imádságokra.” „Az az igazság, hogy a pravoszlávokkal nem nagyon lehet szót érteni.”*

A naptárváltásnak a vegyes házasságok esetében gazdasági vonatkozásai is voltak. A naptárváltás előtt ezekben a családokban az általánosan elterjedt szokás az volt, hogy az adott ünnepet mind a két időpontban megtartották. *„Egyik menyem református, ők Feketeardóba laknak, egy ilyen fele-hucul faluban (...) Ha neki volt ünnepe, mi mentünk oda, a másikon ő jött vissza. A gyerekek is itt voltak kereszteleve, minálunk a templomban.”* A naptárváltás után azonban az ünnepek ugyanarra a napra estek, és sokan örültek is, hiszen *„elég ebbe a nehéz világba egy ünnepet tartani.” „Az a kétfajta vallás ebbe a nagy szegénységbe, ez vitte azt, hogy tartsunk egy ünnepet. Aki így felébe volt (vegyes házasságban élt), az örült.” „Hál’ Istennek, most már csak egyszer kell tartsuk.”*

Az „együtt ünneplésben” kifejeződő etnikus tartalom a település azon magyar identitású tagjaihoz is eljuthat, akik nem élnek vegyes házasságban. A naptárváltás előtt jellemző és – ha nem is kizárólagos, de általános – szokás volt, hogy nagyobb munkát nem végeztek a másik felekezet ünnepein. *„Nekünk nincs egy református se a családban, de azért nem nagyon dolgoztunk akkor se, mikor az az ünnep volt.” „Mezei munkát végeztünk mi régen úgyi, parasztok, azok voltunk, de aratni nem mentünk, vagy ilyesmit csinálni olyan napokon, amikor ünnep volt a reformátusoknál.”* Az egymás ünnepeinek tiszteletben tartásával, „megszentelésével” azáltal, hogy kerülték egymás ünnepnapjain a munkát, az összetartozás egy vallási – ill. valláshoz kapcsolódó – tradíció mentén nyilvánul meg egymás, és a környező „mások”, a „többség” felé egyaránt.

A többfelekezeti magyar etnikum esetében vizsgált felekezeti elhatárolódás és etnikai összetartozáson kívül a bevezetőben megfogalmazott kérdé-

sek (etnikai és felekezeti elhatárolódás, attitűdök, sztereotípiák, a „másoktól” való különbözőség megfogalmazásának színterei és „rétegei”) a pravoszláv egyházközségre, a „nem magyarokra” vonatkozóan is választ várnak. A „saját” etnikus-kulturális környezet kialakításának egyik „alappilléret” a görög katolikus magyarok számára pravoszláv tradíciótól való elhatárolódás alkotja.

Elhatárolódás a pravoszláv tradíciótól

A „pravoszláv idők”

A görög katolikus egyház betiltásának időszaka, a – mint ahogyan a tiszaujhelyi közösség tagjai nevezik – „pravoszláv idők” nagy jelentőséggel bír az általam értelmezett jelenségkörben, a felekezeti – etnikai egymás mellett élésre fókuszáló kutatásban. Az ezen időszakra vonatkozó szakirodalmat olvasva találkoztam olyan leírásokkal, adatokkal, miszerint a görög katolikusok nagy része a betiltás után a római katolikus templomba kezdett járni, vallásgyakorlásuk is a római katolikushoz igazodott (Bartha 1999: 16). Az én tapasztalataim ellentétesek ezen állítással. Tény, hogy Tiszaujhelyen nincs római katolikus templom – ami eleve meghatározó tényező lehetett a közösség új szituációhoz adaptálódó kulturális gyakorlatának kialakításában –, de e kérdéssel kapcsolatos tapasztalataim arra engednek következtetni, hogy annak, hogy a görög katolikus hívek többsége továbbra is ugyanakkor az – immár „hivatalosan” pravoszláv – templomnak a rítusain vett részt, nem csak a római katolikus templom hiánya lehetett az oka.

Voltak, aki a betiltás ideje alatt a szomszédos község, Tiszaujlak római katolikus templomába jártak – ők többnyire ott is dolgoztak. *„Ott is kell keresztet vetni, gyónni, áldozni, hát mentem én is egy ideig, ott dolgoztam Újlakon.”*

Egyik beszélgetőpartnerem is a tiszaujlaki római katolikus templomba járt át. Ennek két oka is volt: az egyik az, hogy ott dolgozott – az azóta megszűnt – tiszaujlaki cipőgyárban. A másik ok azonban ennél „nyomósabbnak” tűnik, főleg, ha az alább következő interjúrészletet figyelembe vesszük. *„Nem akartam én vitatkozni senkivel, mert én hittanba úgy tanultam, hogy a pravoszláv vallást az anyaszentegyház szigorúan tiltja. (...) Aki nem tudja, annak nem vétek, na de én tanultam, és nekem vétek lenne ide járni.”* 0Nem elhanyagolható adat, hogy ez az asszony egy görög katolikus – római katolikus vegyes családban nőtt fel, így édesanyjával a betiltás előtt is rendszeresen eljárt a tiszaujlaki római katolikus templomba. A római katolikus valláshoz fűződő kapcsolata a többi görög katolikus hívőtől eltérő, hiszen már a gyermekkori vallási szocializáció idején hangsúlyt kapott a római katolikus valláshoz és vallásgyakorláshoz kapcsolódó elemek beemelése a

család hitéletébe. Ez abban is látszik, ahogyan a „saját vallási-rituális környezetet”, vallásgyakorlatot adatközlőim eltérő minősítésekkel illették. Az említett asszony számára például „a római nyugodtabb és bensőségesebb. Nálunk, a görögöknél mindenki hangosabban, mindenki nagyobbán érzi magát, igaz? És ez nem szép” (mint ahogyan az a szóhasználatból – „nálunk” – is látszik, ő elsősorban görög katolikusnak vallja magát, a görög katolikus egyház rehabilitációjának idején „visszatért” a tiszaujhelyi templomba és gyülekezetbe).

Vele szemben más görög katolikus adatközlőim ugyanazokat az adott vallásra vonatkozó jellegzetességeket ellenkezően ítélték meg: szerintük pl. a görög katolikus templom „sokkal szebb.” Az alább következő idézetek is mind ezt fejezik ki. „*Schol a pap nem dolgozik annyit, mint nálunk.*”, „*És az a szép ének, ami van. És nálunk mindenki énekel, nem úgy van, hogy én nem, te nem... valahogy mindenki olyan lelkileg énekel, átéli azt a misét. Hát mikor a pap mondja, hogy 'emeljük fel szívünket', milyen gyönyörű az! És mi meg utána olyan tiszta szívvel mondjuk utána, hogy 'felemeljük az úrhoz, adjunk hálát az úrnak'”* Az említett asszonynak pedig többen is mondták: „...te ilyen is vagy, olyan is vagy... te ilyen se vagy, olyan se vagy.”

Az alábbi idézetek a „pravoszlávvá lett” egyház kötelekeiben maradt adatközlőimtől származnak. „*Csak abba születünk, ahhoz voltunk szokva... nem volt itt a pravoszlávval nagy eltérés, csak a 'Hiszekegyet' ahogy mondtuk, nem azt mondtuk, hogy hiszek egy katolikus, hanem hiszek egy közösséges (anyaszentegyházban). És mikor hozta a pap a szentséget kifele, nem a pápát emlegette, hanem a pátriárkát.*”, „...mentem ide a görög katolikusba... mármint pravoszláv volt, de én úgy imádkoztam a Hiszekegyet, mint a görögöknél.” „*Édesapám azt mondta mindig: ide figyeljete, Isten csak egy van, nincs olyan, hogy ez görög, ez katolikus, ez református. Tehát akkor ez a mi templomunk, ide nekünk menni kell.*” „*Jártunk... hát az a mi templomunk volt, nem volt az pravoszláv! Hát a pászkát is akkor szenteltük, mikor kellett, akkor ünnepeltünk, mikor kellett.*” „*Még ha pravoszláv is volt a pap! Úgyis úgy tartotta (a szertartást), ahogy mi mondtuk neki.*” „*Nálunk minden egyformán ment. Ugyanaz volt a végzés, mint most. Nálunk semmi nem változott. Nálunk csak most változott, a naptár. A nép pravoszláv volt, de ugyanaz.*” „*Persze, hogy jártunk! Mindig fenntartottuk az egyházat, úgyhogy meg is maradt a görög katolikus templom.*”

Az interjúrésztletekből is kiderül, hogy a két vallás liturgiai szempontból nagyon hasonló, mindkettő bizánci rítusú (Bartha 1999: 5). A görög katolikus közösség tagjai számára a liturgiai hasonlóság volt az elsődleges, döntő tényező abban, hogy többnyire továbbra is ugyanabba a templomba jártak, noha hivatalosan pravoszlávként regisztrálták őket. Volt, aki ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „*én öntudatosabb vagyok annál, mint hogy elmenjek egy római katolikus templomba.*” Magát a közösséget nem is igen tartották pravoszlávnak, hiszen a közösség összetétele nagyjából ugyanaz maradt, s mint ahogyan az egyik interjúrésztlet utal rá, sokan a nicea – konstantinápo-

lyi hitvallást a pravoszláv helyett a görög katolikus szöveg szerint mondták továbbra is. „*Nekünk semmi változás nem volt, csak a papoknak. Ez az ő ügyük volt, mi pravoszlávnak sose vallottuk magunkat.*” Sokan kifejezetten abban látják a görög katolikus templom és közösség fennmaradásának kulcsát, hogy továbbra is kitartottak a közösség és a templom mellett is (ne feledkezzünk meg azon „el pogányosodott” falvakról szóló történetekről, ahol a pap „elhagyta nyáját”, vagy éppen arról az aposztatált papról, aki mindezt azért tette, hogy a közösséget megtartsa).

A legnagyobb változást az okozta, hogy a magyar liturgikus nyelv megszűnt, így az egyház már nem lehetett jelen anyanyelvi közegként a hívek életében. Egyébként ez alatt az időszak alatt több papja is volt a közösségnek, és szó esett egy olyan, ukrán származású papról, aki a liturgikus szövegeket megtanulta magyarul, csak a prédikációt mondta ukránul. „*Jó, megérttem én azért, hogy mit mond, hiszen tudom fejből a misét, azt az éneket, azt az imát, azt a mindent tudom én magyarul! Na de ha megállt egy prédikációt mondani, hát nem tudtuk, hogy mit mond. Nem értettük, elszunyókáltunk a szentbeszéden.*” „*Hát mondom, nekünk nincs semmi bajunk az ukrán papokkal, csak mi magyarok vagyunk! Ez magyar község. Hogy van benne egynéhány ukrán? Azok leköltöztek ide. De ez magyar község volt, hát itt vagyunk a határszélen.*” „*Aki meg értette, annak nagyon is jó volt, hogy ukrán pap volt, de az csak negyedrésze volt a községnek.*”

A szakrális tartalom, és annak változatlansága (ritusok, ünnepek és azok rendje) tehát egyfajta „folyamatosságot teremtő erővel” bírt, ami „megőrizte” a görög katolikus templomot, a közösséget, a vallásgyakorlást, annak formáját és módjait, az egyéni és közösségi tradíciókat – a többi a „papok ügye” volt. Figyelemre méltó jelenségnek találok azt, hogy a mostani, a pravoszláv vallás kárpátaljai jelenlétére vonatkozóan is találkoztam azzal a vélekedéssel, hogy ezek a dolgok a „papok ügyei.” „*Nem keveredés az, ahol megértik azt a vallást, azt a mit tudom én... nincs ott keveredés. Isten csak egy van. És ezt a sok vallást is a papok csinálták. Egyik a másikkal összevész, és akkor egy új vallást alapít. Mint itt is. Hiányzott ide a pravoszláv vallás? Nem hiányzott. A görög katolikusok mentek át pravoszlávnak! És az egész életükbe sose voltak pravoszlávok.*”

A görög katolikus egyház rehabilitációjával a tiszaujhelyi közösség minden tagja „újra” görög katolikus lett (az idézőjel használata a fentiek fényében indokolt). Ez nem történt így minden településen. Az egyik közeli faluban, Tiszabökényben például a közösség egy része pravoszláv maradt, ami új konfliktushelyzetet teremtett a „kettészakadt” gyülekezet tagjai között (a közös templomhasználatból⁵ fakadó problémákat például pont a naptárváltás tűnik enyhíteni, hiszen nem ugyanazokra a napokra esnek az ünnepek ... (Gesztí 2002:9)

⁵ Azóta ezen a településen is épül egy pravoszláv templom.

A görög katolikus közösség magyar tagjai visszaemlékezéseinek fényében megfigyelhető, hogy a pravoszláv tradíciótól való elhatárolódásnak etnikai alapja is van. „*Inkább az ukránok nem akartak újra görögök lenni, de aztán ők is visszasimultak.*” Szó esett egy olyan ukrán nyelvű pravoszláv papról, akit páran egész egyszerűen „kizavartak” a templomból. Ennek okát többen nemcsak abban látják, hogy pravoszláv pap volt, hanem etnikai hovatartozásában is. „*Azért nem kellett, mert ukrán volt, az nem magyar ember volt. És a mi falunkba meg lényeg volt a magyar. Mert ez magyar község.*” A pravoszláv tradíciótól való elhatárolódásra való igény és törekvés nem csak a „pravoszláv idők”, hanem a jelen helyzet tükrében is vizsgálható, melyben a legnagyobb befolyással bíró tényező a pravoszláv egyházközség megalakítása volt.

A pravoszláv egyházközség megalakítása

A pravoszláv egyházközséget 2002 nyarán alakították meg. Templomuk alapkövét is letették, az építkezés viszont elég lassan halad az anyagi nehézségek miatt. Jelenleg nyáron a rítusokat egy, a templom közelében felállított sátor alatt, télen pedig egy eredetileg az építkezés során használt szerszámok tárolására szolgáló, meglehetősen rossz állapotban lévő, fűtés nélküli melléképületben tartják. Az egyházközség egyik vezetője beszélgetésünk során utalt arra, hogy kérhettek volna a görög katolikusokkal közös templomhasználatra engedélyt, ő azonban kerülni akart minden lehetséges konfliktust a két felekezet között. A templomot Kisboldogasszony napjára szentelték, ami azért figyelemre méltó jelenség, mert a görög katolikus templomnak ugyanezen a napon van a templombúcsúja. Ez tehát azt jelenti, hogy az eddig szeptember nyolcadikán tartott görög katolikus templombúcsú áttevődött szeptember huszonegyedikére, de a nyolcadikai búcsúnap „megmarad”, a pravoszláv templom búcsújaként. A görög katolikusok között ebben direkt elhatározást látnak. „*Ez már csak így szokott lenni, keresztbe tenni a másíknak*” A pravoszláv egyházközség vezetője ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy a hívek kérésére történt így. Az ukrán, magyarul nem beszélő pap az egyik közeli településen lakik.

A két egyházközség közötti legnagyobb különbség az, hogy míg a görög katolikusoknál a liturgikus és a prédikációs nyelv is magyar, addig a pravoszlávoknál a liturgikus nyelv egyházi szláv, a prédikáció nyelve pedig ukrán (az „egyházi szláv” kifejezéssel egyébként nem találkoztam, helyette az „ószláv”, „nagyorosz”, „szláv” kifejezéseket használják, de találkoztam az ukrán nyelv említésével is). A görög katolikusok „tudáskészletét” a pravoszlávokról – tehát a „másíkról” – jól jellemzi az, hogy nem adtak egységes választ arra a kérdésre, hogy vajon a tiszaujhelyi pravoszlávoknál mi a liturgikus és a prédikációs nyelv. Ez a példa leginkább ennek a „tudáskészletnek” a természetét érzékeltetheti, vagyis azt, hogy az elhatárolódás mögöttes tartalmai nem valamiféle „objektív igazságot”, hanem az „elhatárolódó” közösség vagy csoport „olvasatait” tükrözik.

Etnikai törésvonalak?

Abban, ahogyan az egyházközség megalakulásakor a görög katolikus közösség tagjai a „potenciális” áttérőkről, és a már áttértekről vélekedtek, etnikai elhatárolódás fedezhető fel. „*Oda inkább csak ezek az oroszok mennek.*” „*Inkább akik ide betelepültek, ezek a felvidéki huculok mennek a pravoszlávba... annyira oda vannak kötve ahhoz a dátumhoz!*” „*Itten sokan vannak oroszok, ukránok... nagy falu ez. Na és itt lakást vettek, kikor a hegyről lejöttek, hozták lefele a családjukat, úgyhogy sokan vannak. Az atya is viszont annyira igyekezett, hogy még ukránul is – hiába, ő egy tiszta színmagyar –, addig soha nem végeztek nálunk ukránul a templomba. Ő meg még belejátszik abba is, hogy még ukránul is közben. És jártak is az ukránok szépen a templomba. Na de aztán most, hogy átmertünk a vallással az eredeti görög katolikusra, mert minden imakönyvben úgy van a dátum, aszerint, ahogy most fogunk ünnepelni. És úgy jön ki a karácsony is, a húsvét is, mint ahogyan a reformátusoknál, úgy vagyunk mi is. Na és ebbe ők most nem egyeznek bele, ők nem fogják azt tartani, de hát... mindenki menjen abba, amibe akar.*” Ebből a több aspektust is magába sűrítő idézetből, valamint az azt megelőzőkből leszűrve az mondható el, hogy a görög katolikusok szerint nemcsak a liturgiai nyelv miatt mennek át a görög katolikus közösség nem magyar tagjai, hanem a „dátum”, tehát a naptárváltás miatt is. Hogy a régi naptár követését, az ahhoz, és bizonyos tradíciókhoz való ragaszkodást a görög katolikus magyarok miért tulajdonítanak a „másiknak”, arról az alábbiakban szó lesz még.

A következő idézetekben egyértelmű utalások rejlenek arra, hogy a különböző felekezetek elhatárolódásának, a naptárváltás által feltárt törésvonalaknak etnikai alapja van. „*Itt vegyes a nép, és most, hogy megalakult a pravoszláv vallás, itt tört ki a baj.*” „*Most, hogy megalakult az ő pravoszlávjuk...*” „*Főképpen nem is az idevaló magyar születésű embereknek, hanem akik bejöttek az oroszságról, ide lakni, és főképp azoknak nem pásszol annyira (a naptár).*” „*Egynéhány pravoszláv, vagyis... bekerült, mert... akiket betelepítettek ide Újhelybe, na azok voltak pravoszlávok, de olyan szépen jöttek ők is a görög templomba. Nem volt semmi hogyishívják, semmi akadály. És most is szépen berázódtak volna, ha az okosok nem indulnak el (ellen-) aláírást gyűjteni.*” „*A pravoszlávok inkább ukrán nyelvűek, és azért az ukránok jobban ragaszkodnak az ilyen hagyományokhoz, valami okból kifolyólag.*” „*Ők (a nem magyarok) úgy érezték, hogy most már ki vannak rekesztve.*” A naptárváltásban rejlő etnikai elhatárolódást a legjobban talán az a megfogalmazás tükrözi, amit egy olyan „nem magyar” emberrel kapcsolatban mondtak, aki a váltás után is a görög katolikus közösségben maradt: „*átállt (mármint a naptárral), hogy magyarosodjon.*”

A naptárváltás egyrészt tehát értelmezhető a két bizánci szertartású felekezeten belüli elhatárolódásként, másrészt etnikai elkülönülésként is. Mint ahogy egy görög katolikus pap fogalmazott: „*Ha határvonalat akarnak húzni valami között, ez egy jó dolog*”

A vallás, az etnikum, és a „vallásosság” összefüggésrendszere

Mint ahogyan az előző fejezetben szereplő – olykor igencsak sokrétű, több aspektust is magába sűrítő – idézetek is tükrözik, a pravoszláv vallást általában a „nem magyarokkal” azonosítják. Mindehhez még egy meglehetősen „sajátosnak” tűnő kategória, a „vallásosabb” kategóriája is kapcsolódik. E három „elemből” kialakuló összefüggésrendszer feltárásával eljuthatunk a „mi” és az „ők” különbözőségének, határainak körvonalazódásáig. Megérthetővé válik tehát, hogy milyen, vallási kontextuson belül értelmezhető jelenségek és vélekedések mentén jeleníti meg egy adott közösség a „másikat.”

„Huculság” és „orosszág”

A tiszaújhelyi nem magyar etnikumú lakosságról beszélve kissé „bonyolult” helyzettel találja szemben magát a kutató. Már a kutatás kezdetén felkeltette figyelmemet az, hogy a tiszaújhelyi magyarok az egyéb etnikumú lakosságot nem „ukránoknak” és „ruszinoknak”, hanem „huculságnak” és „orosszágnak” nevezik, ezeket a kategóriákat is egymás szinonimájaként, egymással felcserélhetően használják, az általában történetileg később a közösségbe települt, nem magyar ajkú lakosság megnevezésére. A „hucul” elnevezés eredetileg a ruszinság egy részének, a „hegylakóknak” egy csoportját jelöli, de ehhez az elnevezéshez a mai napig pejoratív fogalmak tapadnak. Ezt egyik beszélgetőpartnerem explicite meg is fogalmazta: „*az ukránokat is lehuculozzák, mert olyan, mintha gúnynév lenne.*” Szállásadóm menyje először azt mondta nekem magáról, hogy ukrán, majd, jóval később, egy huculokat is említő beszélgetés során „kikérte magának”, hogy ő „lemkó” (a ruszinok egy másik csoportja). Ezt az önbesorolást – vagyis ennek „bizonytalanságát” – azzal is lehet magyarázni, hogy ez a nő azt is gondolhatta, hogy számomra az a szó, hogy „lemkó”, semmit sem jelent, azt viszont, hogy „ukrán”, értem. Azonban ez az éles elhatárolódás ismételten a „hucul” megnevezés pejoratív tartalmaira utalhat.

Miközben buzgón próbáltam „kideríteni”, hogy oszlik meg az ukránok és a ruszinok aránya Tiszaújhelyen, a kérdés lehetetlenségével, sőt abszurditásával találtam szembe magam a „másik oldalon”. Általános vélekedésnek tűnt a magyarok részéről az, hogy ez magukat az ukránokat, vagy ruszinokat sem „érdeklí”, nem foglalkozik senki a ruszin–ukrán etnikus tudattal vagy különbségtétellel: etnikus identitásukat ugyanis mindig az épp aktuális fennhatósághoz „igazították.” „*Valakire rámondjuk, hogy ukrán, és azt mondja, hogy ruszin, egészségére.*” „*Ők ukránoknak érzik magukat. Oroszok alatt oroszok voltak, magyarok alatt huculok, most meg ukránok.*” „*Mintha szégyellenék az ő nemzetiségüket és akkor ők úgy alakítsák. Mikor milyen fennhatóság alatt vagyunk, ők olyanok.*”

A nem magyar ajkú lakosságra vonatkozóan egyéb sztereotipikus véleménynel is találkoztam. „*Olyanok, mint a cigányok. Nem szereti őket senki, valahogy még az oroszok se*” (ehhez hozzá kell tennem, hogy Tiszaújhelyen nem élnek cigányok, többen is úgy fogalmaztak, hogy „be se engednék őket”). Az alábbi történetet egy magyar asszony mesélte nekem, egy párbeszédet jelenítve meg egy asszony és egy orvos között. Az asszony a történet szerint azt mondta magáról, hogy ukrán, mire az orvos így szólt: „*Állj meg, te nem vagy ukrán! Te tudod, mi vagy? Te hucul vagy. Én is hucul vagyok. Mer’ mi a hegyekben a kecskéekkel éltünk egy házba. Mi laktunk, a kecske a konyhába, mi a szobába.*” „*Ez a huculság, ez egy másik valami emberek, ezek olyan nem is tudom én... itt fenn a hegyekbe olyan vadonba éltek, vagy nem is tudom kifejezni magamat...*” „*Most, hogy megalakult az ő pravoszlávjuk... tudod te, milyenek az ukránok, a huculok magyarul megmondva! Azok erősök, olyanok, mint a kommunisták voltak! Megrögzött, engedetlen, hogy csak azt, amit ő...*”

Sztereotipikus vélemények a pravoszlávokkal kapcsolatban is megfogalmazódtak. „*Annyira kulturált volt az az ember, mintha nem is pravoszláv lenne.*” – mondta egy pap egy beregszászi pravoszláv papról, aki a rehabilitáció után „egyből kiment” a görög katolikus templomból, azaz visszaszolgáltatta azt a görög katolikus egyházközség tulajdonába. A pravoszlávoktól való elkülönülést jól példázhatja, ahogyan az egyik görög katolikus pap felesége reagált egy pravoszláv pap megjegyzésére a görög katolikus papok ismét engedélyezett és terjedő keresztviselését illetően. Ez a jelenség a pravoszláv pap szerint azt mutatja, hogy a görög katolikusok „*kezdenek visszatérni pár hagyományhoz*”, mire a görög katolikus pap felesége azt válaszolta, hogy „*abban úgyse fognak a görög katolikusok visszatérni, amiben kelet és nyugat különbözik.*”

A „kelet” és „nyugat” különbözőségét (az adatközlőm által sejtetett „kulturálatlanság” „motívuma” – azaz sztereotípiája – mellett) ebben az esetben a már említett „modernebb szemlélet” kérdésével lehet érzékeltetni, de gyakorlatilag minden, a görög katolikus egyház latinizációs folyamataira utaló megnyilvánulás is ehhez a kérdéskörhöz tartozik, vagy akár a magyarországi vallásosságra vonatkozó reflexiókat is megemlíthetjük. Mindez a már említett „vallásosabb” kategóriához vezet el minket.

Az általam kutatott közösségben általánosan elterjedt vélekedés, hogy nem magyarok „vallásosabbak” Ezt a meghatározást elsősorban bizonyos vallásgyakorlásban megnyilvánuló különbségekre, bizonyos tradíciók követésére értik leginkább. Ez a vélekedés azonban a pravoszlávokra is vonatkozik. A már említett „szebben végzik” megállapítást a pravoszláv rítus kapcsán is hallottam már. Egy magyar nő ukrán menyéről, aki a pravoszláv egyházközség megalakulásával otthagya a görög katolikus közösséget, így fogalmazott: „*Ilyen szépen ment áldozni is a templomba, mindig mikor ment az oltárhoz, elimádkozott a Szűz Mária kép előtt – mert ő onnan fentről való, ott még a nép na-*

gyon vallásos, olyan régi módi szerint, úgyi mi már nem mentünk az oltár elé imádkozni, mindenki letérdepel a padjába, és megimádkozik.” „Azok más-képpen mutassák ki a vallást, mint mi. Igazabban, lelkileg, másképp viszonyulnak. Erősebb a hitük, térden állva imádkoznak a templomban is, nem úgy, mint mi. Mi már kulturáltabban megyünk mindennel, mint ők.” Ez utóbbi idézetben interjúalanyom a szent liturgia azon részeire utal, ahol az eddigi szokás szerint a padban térdepeltek a hívek (ilyen pl. a nicea-konstaninápolyi hitvallás). Az előző görög katolikus pap vezette be azt, hogy ezek alatt a részek alatt a hívek mind álljanak inkább, mert az „egységesebb, igazságosabb” annál, mint hogy valaki letérdepel a padban, valaki leül stb. Ennek ellenére a szertartás folyamán még ma is megfigyelhető, hogy az említett részeknél a gyülekezet tagjainak egy része leborul a padban. „Ez a huculság (itt: pravoszlávok) több ünnepet tart azok vallásosabbak...ott nem mennek az asszonyok kendő nélkül a templomba!” – bukkan fel ismét a kendő-motívum, ami a pravoszláv közösséggel kapcsolatban is megfigyelhető, ezúttal „saját megfogalmazásban”: „nálunk már a hároméves pulya is kendőbe van.” A „huculság”, „oroszság” és „pravoszláv” kategóriák tehát bizonyos kontextusokban egymás „szinonimáivá” válnak. Ez a kontextus pedig nem más, mint az elhatárolódás, a „mi” és „ők” határainak megkonstruálása, a „saját” etnikus-kulturális környezet kialakításának, a „többségtől” való elkülönülésnek a kontextusa.

„Melyik az igazi”?

Mint ahogyan egyik beszélgetőpartnerem frappánsan megfogalmazta, „mindenki a sajátját tartja a valóságnak.” A saját vallás – és ezzel kapcsolatosan a „saját dátum” – „igazságának” interpretációi ismételtelen az elhatárolódást, különbségtételt hangsúlyozzák, a Bibliát és a történelmi emlékeket használva egyfajta „referenciakészletként”.

A pravoszláv egyházközség létrehozójának véleménye szerint a „zsidó vallás” (a judaizmus) után Jézus Krisztus csak egy vallást alapított, méghozzá a keresztény vallást, ami nem más, mint az ortodoxia. Az egyházszakadás idején alakult meg a római katolikus, és a görög katolikus csak jóval később (az ungvári unióra gondolhatott). Úgy véli, a görög katolikus elnevezés kifejezetten „rossz”, mivel olyan, hogy görög katolikus, tulajdonképpen nem létezik (felhívta a figyelmemet arra is, hogy Görögország lakosságának zöme ortodox, így hát ez az elnevezés emiatt is félrevezető...). A helyes elnevezés véleménye szerint az „uniátus”, mivel a görög katolikusok „egy unióba mentek a pápával”, csak ebbe az elnevezésbe „nem lehet belecsempészni a katolikus szót” (hozzá kell tennem, hogy erre a megállapítására reflektálva a görög katolikus pap azt mondta beszélgetésünk során, hogy őket a pravoszlávok „unitáriusnak” – azaz szentháromság-tagadónak – hívják...). Szerinte aki olvassa a Bibliát, rájön arra, hogy a pravoszláv vallás az „igazi” vallás, amit az is bizonyít, hogy „csak ebben a vallásban történnek igazi gyógyulások és csodák.”

Egy másik pravoszláv beszélgetőpartnerem Máriapócsra is „kiterjesztve” a görög katolikus egyház kárpátaljai múltját, azt mondta, hogy a máriapócsi templom is pravoszláv volt, és csak a kilencvenes évek elején (tehát a görög katolikus egyház kárpátaljai rehabilitációjának idején) „tért át” görög katolikusra. Más a máriapócsi templommal kapcsolatban – egészen hasonló gondolatmenettel – azt mondta, hogy a kegykép akkor kezdett el könnyezni, amikor a templom görög katolikus lett...

A tiszaujhelyi görög katolikusokkal kapcsolatban azt is megemlíttették, hogy sokan közülük „igazából pravoszlávok”: az számít ugyanis, hogy milyen templomban, milyen pap keresztel. Mivel a jelenlegi görög katolikus közösségből sokakat a „pravoszláv idők” alatt kereszteltek, ők „igazából pravoszlávok”, és amiért a görög katolikus templomba járnak, megtagadják vallásukat, keresztségüket – és ezen keresztül Istent magát: (a keresztség fő jelentéstartalma nem más, mint az ember újjászületésének szentsége Krisztusban (Schmemmann 1997: 76). Hallottam – bár látni sajnos nem volt szerencsém – egy papírról is, amit a „pravoszlávok terjesztenek.” Az, hogy mi állt ezen a rajzon, egy kislány elbeszélésének felelevenítéséből tudtam meg. *„Mi nagyot vétkeztünk, hogy átálltunk – szóval ezt így kibökte magából –, mert szóval kaptak egy valamilyen nagy papírt, na mondjuk volt ott egy fa lerajzolva, és azokon az ágakon ment a vallás, hogy honnan keletkezett, melyik volt előbb, vagy mit tudom én. És ezek szerint csak ez a pravoszlávi dátumi vallás az első, na.”*

A görög katolikusok körében nem annyira a „miénk az igazi”, mint inkább a „miénk a szebb” hivatkozásokkal találkoztam, melyek elsősorban nem a pravoszláv, hanem a római katolikus és református vallással szemben fogalmazódtak meg. A pravoszlávokat néhányan „szektához” hasonlítják – egy beszélgetés alkalmával például ezt illusztrálva beszámoltak egy olyan esküvőről, ahol nem volt semmilyen zene, csak vallásos énekek. Más azt mondta, hogy a pravoszlávok „nyilvánítják szektának” a görög katolikusokat. *„Azt mondják, elhagytuk a hitünket, a vallásunkat, pedig ugyanaz megmaradt, minden szertartás, minden ünnep, ugyanazt csináljuk, mint eddig, csak alkalmazkodtunk a helyesebbik naptárhoz.”* Az idézet vége már a naptárváltás legitímációjához, helyességének interpretációjához vezet.

A naptárváltással kapcsolatban ugyanazokat a történelmi – bibliai „referenciakészleteket” találjuk, mint a „saját vallás” „igazságának” interpretációiban. Ami általánosan elterjedt, az a Jézus életére való hivatkozás, illetve születése időpontjának „bizonytalansága”. *„Hát hogy néz az ki, hogy két karácsony, két húsvét? Jézus nem születhetett meg kétszer, igaz-e? Isten is csak egy van, ezt imádjuk mindannyian...”* „Most, hogy Jézust mikor találták meg a napkeleti bölcsek, ahány nagy vallás van, annyiféleképpen mondja.” „Nem lehet tudni, melyik az igazi, mert Jézus a születését nem mondta meg, hogy mikor született, ugyi, hát ezt csak találgassák gondolom az emberek.” „...No de az ugye eltolódott, akkor, mikor a két császár, vagy miféle urak a naptárt

változtatták. ezen nem egyeztek meg már a régi nagyurak se.” „Nem születhetett Jézus kétszer, csak egyszer. És én hittanba tanultam, hogy a görög katolikus vallást annak idején – mert a pápa megfeddte a görög császárt –, és a görög császárnak olyan nagy volt a hatalma, hogy az egész görög katolikus vallást elszakította a pápától, amiért a pápa ilyet mert tenni. És majd nagy Konstantin császár (...) győzött, és akkor visszahozta a pápához a görög katolikusokat. És ezek vagyunk mi, az egyesültek. És azok, most is vannak egyes bakafántosok, hogy nem és nem és nem, és akkor is voltak, olyanok, azok ott maradtak, azok a pravoszlávok, meg nem tudom, milyen nevük van nekijek, ógörögök, és mi vagyunk az újgörögök, az egyesültek, görög katolikusok.”

Szintén lényeges az, hogy – a már említett, Magyarországról származó – énekeskönyvekben a Gergely-naptár szerinti dátumok szerepelnek. Ezért is lehet sok görög katolikus interpretációja az, hogy „most ünnepelnek a valóság szerint.” „*Most átmertünk a vallással az eredeti görög katolikusra, mert minden imakönyvben úgy van a dátum, ahogy most fogunk ünnepelni.*” „*A könyv egy, csak tizenhárom nappal később kell ünnepelni. Ezt jelenti a pravoszláv.*” „*Csak január elsején lehet újév, nem tizennegyedikén!*” A régi naptár sokak szerint „hibás számoláson” alapszik, amit még a „régiekre” vették. „*Ezt a Szemedi (az akkori, azóta nyugalmazott munkácsi püspök) szépen meg is mondta, hogy a mienk az ónaptár szerint van. És akkor az emberek butábbak voltak, mint most, és tizenhárom hónapot számoltak egy évre. Butábbak voltak, még iskolába se nagyon jártak... kétezer évvel ezelőtt!*” „*Úgy hallottam nagymamámtól, hogy régen tizenhárom hónap volt, mert tizenháromszor jött fel a hold egy év alatt.*”

A váltásnak van egy olyan megközelítése is, ami az „egész világgal” való együttünnepelést hangsúlyozza – leginkább a pápával, a „többi” – jelen esetben magyarországi – görög (és római) katolikusokkal (hiszen a „katolikus” nem más, mint „általános”, „egyetemes”...). Talán ezért is van az, hogy a pravoszláv egyházközség tagjainak körében elterjedt vélekedés az, hogy a görög katolikusok „rómaiak lettek.” Sőt, ezt a véleményt görög katolikusok részéről is hallottam. „*Én szerintem ez nem a görög katolikus után megy. Ez a római vallásnak a... mert János Pál pápa ugye római katolikus, nem görög katolikus! Nekünk nincs görög katolikus pápánk. Nekünk csak püspökünk van.*” „*Nekijek van pátriárkájuk, nekünk meg pápánk van. De a pápa római katolikus. Ez az igazság.*” „*Nem akarom én a római katolikus ünnepet tartani, mint akik átmentek oda, a görög katolikus vallást elhagyták!*” Egy pravoszláv férfi interpretációjában úgy hangzott el, hogy „*a végén az atyáról kiderült, hogy ő igazából római katolikus.*” Ezekkel szorosan összefügghetnek azok a vélekedések, amik a naptárváltásban játszott szerepekre, befolyásokra vonatkoznak. Szintén pravoszláv részről hallottam azt a véleményt, hogy Milan Sasik, a jelenlegi görög katolikus püspök azért engedi meg a naptárváltást, mert a pápa utasította erre, s mindketten „polyákok” A „polyák” kifejezés használatával (ilyen szempontból nem is érdekes, hogy a

püspök milyen származású), az ő és a pápa „összetartását” azok „közös” etnikai hovatartozásával magyarázza. De több olyan véleményt is hallottam, hogy „ezt a pápa csinálta”, nem a tiszaujhelyi pap. *„Nem hoztak pászkát szentelni se többen, verték magukat, hogy ebbe születtek, ebbe is akarnak meghalni, nem kell a pap, ki kell zavarni a papot a faluból... de ezt nem a pap csinálta, ezt a pápa csinálta! Mink a papot nem okoltuk.”*

Az „átállás” szó használatával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy szinte kizárólag a naptárváltásra vonatkozva használják. A következő, a pravoszláv egyházközösségbe átment asszonytól vett idézet talán érthetőbbé teszi: „mi nem álltunk át” (mármint a dátummal), ami egyben azt is jelenti, hogy átmentek a pravoszláv közösségbe. Ezt a kifejezést a görög katolikusok saját magukra is alkalmazzák, tehát: „mi átálltunk” (a naptárral) stb. A másik, szóhasználatra vonatkozó jelenség azt tükrözi, hogy sokak szerint nem csak a dátumokban, hanem a vallásban is történt változás: „átálltunk a vallással” stb. Ezt az egyházi vezetők úgy interpretálták, hogy *„ebben van butaság is, mivel összekeverik a vallásgyakorlást a dátum időpontjaival.”*

A váltás egyéb aspektusai

„Én nem a dátumot ünnepelem. Én az ünnepet ünnepelem. És én akkor ünnepelek, mikor a templomba harangoznak.” „Megszoktuk. Ahogy harangoznak a templomba, nekünk az az ünnep.” „Én legközelebb akkor megyek ebbe a templomba, ha akkor harangoznak, mikor nekem van ünnep.” Azontúl a figyelemre-méltó jelenségen túl, hogy mindkét „oldalon” a „harangozás” motívuma szerepel, a harangozás, mint a templomi rítus „rész-egész metonímiája” jól érzékelteti a „szent időnek” mint az élet egyik legfontosabb strukturáló erejének a jelentőségét a hívek számára. Egyrészt alkalmazkodnak az ünnepek új rendjéhez, másrészt viszont a „rég” időpontokhoz is egyfajta „ragaszkodás” fedezhető fel: éppen szakrális tartalma miatt még ezek az időpontok is kiemelt jelentőséggel bírnak. Ez is magyarázhatja a mostani „kevert” helyzetet, és az új időpontok megszokásának nehézkességét – elsősorban az idősebbek számára.

Az idősebbekkel készített interjúk, a velük folytatott beszélgetések során sokszor találkoztam az „ebbe születtem, ebbe is halok meg”, ill. az „ebbe születtem, ehhez vagyok szokva” kifejezésekkel. Ezt leginkább a „pravoszláv időskel” kapcsolatban említették, ezzel indokolva, magyarázva a tényt, hogy a görög katolikus vallás beszüntetése után is eljártak a templomba, a pravoszláv rítusokra. Felmerült azonban a naptárváltással kapcsolatban is, leginkább a váltást ellenzők részéről, de azok is hivatkoztak egy egész élet alatt kialakított szokásrend megváltoztatásának nehézségére, akik egyébként örültek a váltásnak. *„A fiataloknak mindegy, de nekem már nem mindegy.” A fiatalok így fogják megszokni, nekünk még egy kicsit nehéz, ez az igazság.”*

Volt azonban olyan idősebb beszélgetőpartnerem is, aki minden szempontból örült, és elfogadta a váltást. *„Hát az őseink másképp tartottak meg*

valamit, vagy a divatot, meg mit tudom én, mit, hát most bújjon bele egy fiatal az őskori ráncos mamám-szoknyájába?!” Mint látható, ő is a fiatalokra reflektálva hangsúlyozza a változás természetességét, elfogadásának szükségességét.

Amikor a fiatalokkal beszélgettem erről a kérdésről, úgy tűnt, hogy valóban lehet generációk szerinti megosztottságról beszélni, leginkább az új ünneplési rend megszokásának tekintetében. A fiatalok azzal érveltek, hogy nem lehet megvárni, amíg nagyszüleik generációja kihal, hiszen addigra szüleik érnék el ugyanazt a kort, nekik esne nehezükre a váltás. *„Ha meg őket is megvárjuk? Addigra mi öregsünk meg és így tovább. Akkor soha nem történne meg itt az átállás.”*

A generációs különbség abban is megnyilvánul, hogy az idősebbek a fiatal pap mellett a község fiataljaiban látják azokat, akik „tudatosan” élnek meg a váltást – egyébként a pap is azt hangsúlyozta számomra, hogy a fiatalokhoz jutott el a váltás „igazi” üzenete – tehát az abban rejlő etnikus tartalmak.

Az ünnepek új időpontjait még annak is nehéz megszokni, aki egyébként egyetértett a váltással. A régi ünnep hangsúlyossága, szakralitása megmaradt, és ez abban is kifejeződik, hogy sokan a régi ünnepnapon sem dolgoznak, az otthoni, egyéni, ill. a közösségre addig jellemző kulturális gyakorlatot ugyanúgy folytatják. *„Egy vallás van, és kész. Nem azt mondom, mert ha van az a vallás is, az az ünnep, amit otthagytunk, nem állok neki se mosni, se takarítani, se kapálni. Viszont a templomba se megyek, nincs is itt semmi szolgálat, itt minden csak az új után van.”* „Mikor az a karácsony lesz, akkor is azt az egy tepszi tésztát, kis húst, valamit az ember elkészíti... a régi emlékezetére. Nem tudok még dolgozni azon az ünnepen.” Sokan egészen „megkavarodtak”, sok történetet hallottam arról, hogy valaki „elrontotta az ünnepet”, vagy éppen rosszkor kezdte el a nagyböjtöt, „lemaradt” a pászkaszentelésről. *„Kicsit furcsa... van úgy, hogy jön az ünnep, nyáron is volt egy ilyen eset, azt mondja a szomszédasszony – minden nap megy ő is dolgozni –, azt mondja, hát én nem tudtam, hogy ünnep van, hát mostam, és hát szólt a harang, nem tudtam, miért szól, ünnep van, vagy mi van? De lássa, hogy a másik szomszédasszony is seprí a járdát. És kiáltsa neki: ünnep van máma, vagy miért harangoznak? Azt mondja, nincsen, hát nem mondta a pap! És akkor ez az asszony, aki beáztatta, ki is mosta a ruhát. Mikor már végzett vele, látja, jön a sok nép a templomból. Jaj, azt mondja, hát lássa, be van kavarva ez a vallás!”* „Megszoktuk. Ahogy harangoznak a templomba, nekünk az az ünnep.” A megszokás nehézsége megmutatkozik a szóhasználatban is: „a mi karácsonyunk után három nappal” – fogalmazott egy, a naptárváltást elfogadó asszony, egy január eleji eseményről beszélve.

Van olyan is, aki pont az ünnephez kapcsolódó tradíciókat változtatott. *„Régen Nagyboldogasszonyra mindig sütöttem kalácsot. Almás, lekváros, mákos, túrós kalács... most nincs kalács.”* Olyan véleményekkel is találkoztam, hogy legalább a templombúcsú időpontját meg kellett volna hagyni, hiszen egy templomnak sem lehet „kétszer születésnapja”. *„Az egy dolog, hogy a karácsony,*

húsvét máshogy van, de legalább az ünnepet (itt: templombúcsú) meghagyták volna!" Az egyik adatközlőm, aki Nagyszőlősrre jár át, ebben az évben a templombúcsún és a pászkaszentelésen (mivel túlságosan beteg volt ahhoz, hogy Nagyszőlősrre utazzon) a tiszaujhelyi pravoszláv egyházközség rítusain vett részt. Nem véletlen: a húsvéti ünnepkör és a templombúcsú kiemelkedő fontosságú ünnepek a görög katolikus évi ünnepi ciklusban (vö Bartha 1999). Nem egy család pedig, mint ahogyan arról már esett szó, a szolgálatokon a görög katolikus templomban vesz részt, az ünnepeket ellenben a régi naptár szerint, a pravoszláv közösséggel együtt tartja meg. „*Van olyan, hogy vásárnap eljönnek, de az ünnepre már nem.*” Ez a jelenség azonban már az „egyéni megoldások” kérdésköréhez vezet el bennünket.

Az egyéni megoldásokban, útkeresésekben érhető igazán „tetten” a probléma összetettsége: a multietnikus, többfelekezetű közeg hatása a különböző vallási-kulturális gyakorlatok, tradíciók „párbeszédének”, egymásra hatásának szövevényes hálójában lévő egyénre. Az alábbi történetek ilyen egyéni utakat, minderre reflektáló „megoldásokat” mutatnak be.

Amiről már esett szó, sok család, aki a naptárváltást ellenezte, a vasárnap iistentiszteleten továbbra is a görög katolikus templomban vesz részt, az ünnepeket a Julián-naptár szerint tartja, a pravoszláv rítusokon. Hallottam egy történetet, miszerint az egyik asszony „elszámolta magát” így nem tudta a húsvét előtti nagyböjtöt idejében elkezdni. Hogy mégis teljes legyen a böjt, végül pászkát szentelni a szomszédos ruszka-dolinai templomba mentek (de semmiképp sem az újhelyi pravoszláv rítusra). Hívták már beteghez a jelenlegi görög katolikus papot olyanok, akik a naptárváltás óta a pravoszláv közösségbe járnak. Házszeneléskor is fordult már elő hasonló eset. Elmeséltek nekem egy történetet egy idős férfiről, aki „pravoszlávnak született”, de a görög katolikus templomba járt. Mielőtt meghalt, azt kérte, hogy a két pap együtt temesse el őt. Ebbe a pravoszláv pap nem egyezett bele, és végül az előző görög katolikus pap végezte el a temetési szertartást. A karácsonyi kántálás idején, két „hucul” család beadta a szomszédba a pénzt, mondván, hogy „*náluk úgyse jönnek, de azért csak adják majd nekik oda.*”

Fontos megjegyezni, hogy ezek és ezekhez hasonló „utak” és történetek leginkább etnikai vagy felekezeti vegyes házasságokban fordulnak elő, mivel ezek az egyéni életutak – a család sajátos szocializációs közege és hatása folytán – még inkább magukban rejthetik az egymás mellett éléséből fakadó sajátosságokat.

Összegzés

Tiszaújhely felekezeti és etnikai csoportjainak önmeghatározása és viszonyhálója komplex, sokrétű összefüggésrendszert alkot. Ezt a sokszínűséget egyrészt a magyar etnikum felekezeti megoszlása, másrészt a görög katolikus és pravoszláv felekezetek több etnikumot magában foglaló jellege

adja. A pravoszláv egyházközség tagjainak száma, etnikai összetétele még alakulóban van, képét az egyházközséghez csatlakozás „miértjei” (eltérő motivációk és olvasatok) teszik még összetettebbé. A görög katolikus és pravoszláv egyház történelmi-tradicionális összefonódása a görög katolikus közösség jelen helyzetére, „önmeghatározásaira” és törekvéseire is kiható befolyásoló tényező. A rítusbeli hasonlóság mellett a pravoszláv tradíciótól való elhatárolódás igénye fogalmazódik meg.

A naptárváltás, mint vallási tradícióbeli változás-változtatás a kutatás tapasztalatainak tükrében egyrészt a pravoszláv tradíciótól való elhatárolódásként, másrészt a református közösséggel a vallási ökumenizmusban és az együtt élés egyéb aspektusaiban rejlő etnikai tartalmak elmélyítéseként értelmezhető. A görög katolikus közösség magyar tagjai az etnikai összetartozás és közösségvállalás keretein belül felekezeti szempontból élesen elhatárolódnak a reformátusoktól. A közös rítuson – például az ökumenikus imahéten és az egyéb, de nem vallási és éppen ezért jelen tanulmányban nem érintett rendezvényen – való részvétel az adott közösségek kognitív-érzelmi azonosulását segíti elő.

A Magyarországhoz fűződő viszony több aspektus mentén is kibontható, mint például a Magyarországon végzett munka, a magyarországi vallásgyakorlattal kapcsolatos vélekedések, vagy éppen az abban való részvétel, például az ottani „szakrális centrumok”, vallásos rendezvények látogatása.

A közös liturgikus gyökerekkel rendelkező pravoszlávokkal szembeni elhatárolódás egyrészt etnikai alapú, másrészt a tradíció megváltoztatása elvezet egészen a pravoszláv és a görög katolikus egyház tradicionális-szemléletbeli különbségeihez, mely az eltérő felekezetek kulturális gyakorlataiban tükröződni látszik. A naptárváltás mentén is megragadható etnikai törésvonalak sokszor sztereotipikus attitűdökben, egymásról való vélekedésekben nyilvánulnak meg. Figyelemre méltó jelenségnek találom azt, hogy a magyar görög katolikusok a nem magyarokat elsősorban a pravoszláv közösséghez sorolják, az etnikai és felekezeti megjelölések sokszor szinonim fogalmakká válnak.

Mindezek a kérdés- és jelenségekörök és az antropológiai vizsgálatuk által adódó válaszlehetőségek arra mutatnak rá, hogy az etnikai és felekezeti identitás, valamint az interetnikus kapcsolatok kutatásában elsősorban a „mi” és az „ők” közötti határvonalak megkonstruálásának miértjeit és mikéntjeit kell feltárnunk, oly módon, hogy rámutassunk arra, hogyan határozza meg és strukturálja a kultúra mindennapokban megélt jelentéstartalmait (Niedermüller 1989: 204) az etnikai tudat, valamint – felismerve és feltérképezve a lokalitás adta sajátosságokat is –, hogy ezek a határok minden esetben rendkívül kontextusfüggőek, árnyaltak és átjárhatóak.

Bakó Boglárka 2002. Együttélési viszonyok és az etnikai identitás. In: Szarka László – Kovács Nóra szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, 87–109. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Barth, Fredrik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1: 3–26.

Bartha Elek 1992. *Vallásökológia*. Debrecen: Ethnica.

Bartha Elek 1999. *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. Debrecen.

Bartha Elek é.n. *A magyar vallásos műveltség bizánci rétegei (MTA előadás)* lásd: www.mta.hu/nytud/Bartha.rtf

Boglár Lajos 1995. *Vallás és antropológia. Bevezetés*. Szimbiózis, 4.

Botlik József 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.

Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Durkheim, Émile 2003. *A vallásos élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan.

Eliade, Mircea 1996. *A szent és a profán*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Geertz, Clifford 2001a. A vallás mint kulturális rendszer. In: (uő.): *Az értelmezés hatalma*, 72–119. Budapest: Osiris Kiadó.

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Geszti Zsófia 2002. *Vallás és identitás egy kárpátjai magyar faluban*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék.

Ivancsó István 1997. *Görög katolikus szertartástan*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék.

Leach, Edmund 1996. *Szociálintropológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Marót Károly 1940. Ritus és ünnep. *Ethnographia*.

Niedermüller Péter 1989. Kulturális etnicitás és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In: Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter szerk., *Az identitás kettős tükörben*, 204–234. Budapest: TIT.

Papp Richárd 2002. Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikai stratégiák? In: Szarka László – Kovács Nóra szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, 163–193. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Papp Richárd é.n. „Úgy a földön is”. *Zsidó és keresztény kultúrák vallás-antropológiai nézőpontból*. Szimbiózis, 9. lásd: www.netem.hu/szimbiozis

Pilipkó Erzsébet 1995. Etnikai és vallási identitás a salánki görög katolikus körében. *Ethnographia* 106: 723–750.

Schmemmann, Alexander 1997. *Liturgia és élet*. Budapest: Corvinus Kiadó.

A betlehemezés Kárpátalján

Geszti Zsófia

A betlehemezés a kilencvenes évek eleje óta reneszánszát éli, a népi kultúra azon elemei közé tartozik, melyek széles körben ismertek. A szokás kiemelkedő szerepe a határon túli magyarság körében is megfigyelhető, esetükben sokszor jóval több jelentése lehet egy-egy magyar nyelvű játék előadásának.

Kárpátalján 1998 óta végzek terepmunkát, néprajzi gyűjtéseket Pákay Viktóriával közösen. Évek óta foglalkozunk a betlehemezés vizsgálatával, és veszünk részt a Kárpátaljai Betlehemes Találkozó zsűrijének munkájában, valamint a magyarországi betlehemes találkozók is végeztünk felméréseket. Kárpátaljáról összesen harminc olyan magyar településről ismerünk szövegeket, ahol élő szokás a betlehemezés. A szövegek dokumentálása mellett kérdőíveket, interjúkat, fényképeket, magnó- és videofelvételeket készítettünk. A következőkben ezek, és gyűjtési tapasztalataink alapján igyekszek képet adni a kárpátaljai betlehemezésről, funkcióiról, napjainkban betöltött szerepéről.

Ezen a területen azért különösen érdekes a szokás vizsgálata, mert vannak olyan közösségek, ahol nagyjából megszakítás nélkül él tovább a szokás, de más falvak esetében tudatos újratanítása folyik. Itt akár egy-egy településen belül is megfigyelhető a hagyományos, spontán módon szerveződő csoportok, és a kultúrház, iskola, vagy egyházi kezdeményezésre létrejövő csapatok egymás mellett élése. A szokás népszerűségében közrejátszik az évente megrendezett betlehemes találkozó, vizsgálatunk ennek hatásaira is kiterjedt.

A betlehemezés története Kárpátalján

Kárpátalja területéről a legkorábbi betlehemes közlések az 1910-es évekből származnak. Feltételezhető, hogy a magyar falvakban a XX. század első felében általánosan elterjedt volt ez a karácsonyi szokás. A második világháborúig elsősorban gyerekek jártak betlehemezni, esetleg a legénykorúak, felnőttek csak nagyon ritkán.

A betlehemezést nem lehet Kárpátalján egyértelműen egyik, vagy másik felekezethez kapcsolni, reformátusok, görög katolikusok, római katolikusok egyaránt jártak betlehemezni. Néhány vallásilag heterogén településen, vagy kisebb falucsoportban előfordulhatott azonban, hogy a játékosok kizárólag az egyik felekezetből kerültek ki, pl. Salánkon csak a reformátusok, az ugocsbai Tiszaháton a görög katolikusok közül, de a felkeresett családok tekintetében ők sem tettek különbségeket.

Az ötvenes évek elején nagyjából mindenhol megszakadt a betlehemezés, hiszen a Szovjetunióban tiltottak minden, a valláshoz valamilyen módon kapcsolódó tevékenységet. A legtöbb helyen a pedagógusok feladata volt, hogy visszatartsák tanítványaikat a karácsonyi szokások gyakorlásától.

A hatvanas évek politikai enyhülése következtében több faluban próbálkoztak a betlehemezés folytatásával. Ez vagy úgy ment végbe, hogy a korábbi betlehemesek a saját gyerekeknek, rokonságuknak tanították be a játékot, vagy a gyerekkorukban betlehemezők maguk, immár felnőttként folytatták tovább a betlehemezést. Az utóbbi esetben általában egy megváltozott cél, az egyházuk, gyülekezetük megsegítése vezérelte a játékosokat.

1990 után már nem tiltották a szokás gyakorlását, ezért egyre több településen jelentek meg újra a betlehemesek. A népi kultúra és kiemelten a betlehemezés magyarországi felértékelődése nyomán Kárpátalján is egyre népszerűbb lett a betlehemezés, a tradíció azon részévé vált, ami Kárpátalja határain kívül is ismert lett. Több faluban tanárok, kultúrházvezetők karolták fel a betlehemeseket, karácsonyi műsoruk egyik látványosságává tették a játékot, de egyben segítettek is a tradicionális keretek között történő előadását is, hiszen a kárpátaljai betlehemezés fő előadási formája napjainkban is a házról házra járás.

A játékról magáról általánosságban elmondható, hogy ahol újratanulták a hagyományt, a saját közösség régi betlehemesét újítták fel, csak kevés példát ismerünk arra, hogy egy teljesen idegen szöveget honosítottak meg.

Kárpátaljai betlehemes játékok

A kárpátaljai játékok valószínűleg egy töről fakadnak, egy közös hagyomány részei, ennek ellenére a játék menete, a betlehem építménye, a szereplők jelmezei alapján két területi pólust különíthetünk el, melyek között nagyjából Beregszász vonalában húzhatjuk meg a határt, ezen a területen jól megfigyelhető a két változat-csoport jellemzőinek keveredése. Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy a betlehemes játékok eredetüket, kapcsolataikat tekintve túlnyúlnak az államhatárokon. A Beregszásztól északnyugatra fekvő települések (elsősorban Tiszaásvány, Eszeny, Bátyu és Szernye) betlehemesei a keleti Felvidék játékaival mutatnak rokonságot, az egykori Ugocsa vármegye falvaiban játszott betlehemesek pedig a szomszédos szatmáriakkal.

A cselekmény központjában a pásztorjáték áll, ami különböző kisebb motívumokból épül fel: beköszönés, a szereplők megjelenése; évdődés az öreggel, a pásztorok (vagy csak az öreg) elalvása, az anyagi szózat, az öreg ébresztése és az elindulás Betlehembe; adománygyűjtés. Azonban a játékban a különböző elemek viszonylag szabadon variálódhatnak, nem feltétlenül követnek egy meghatározott rendet. A cselekmény mozzanatainak sorrendje és ezek hangsúlya is kirajzolja a két területi csoportot. Az ugoccai játékoknál kiemelt szerepe van az öreg imádkoztatásának, ez a legjobban

kidolgozott, legterjedelmesebb rész, ami a betlehemezés gerincét alkotja. A többi motívum ehhez képest sokkal rövidebb, töredékesebb.

Az északnyugati terület játékaiban a különböző elemek között egyensúly figyelhető meg, tehát nincsen egy kiemelkedő jelenet, mindegyik rész körülbelül egyforma hangsúllyal szerepel. Ezért az egyes jelenetek hosszabbak, kevésbé tömören vannak megfogalmazva, mint az ugcsoi változatokban. A cselekmény csúcspontja, ami felé az egész játék halad, a jászol megtekintése, amihez sok komikus elem kapcsolódik.

A Felső-Tisza vidék – a Dunántúl mellett – az egyik fő területe a magyar bábtáncoltató betlehemezésnek. Ez nem önálló típusa a betlehemezésnek, hanem az adott vidéken ismert játékokon belül jelent egy-egy változatot (Szacsavay 1985: 54). Kárpátalján több településen napjainkban is bábos betlehemezt játszanak, például Tiszacsomán, Mezőváriban, Csetfalván és Karácsfalván.

Ezekben a változatokban már maga a betlehem is úgy van kialakítva, hogy alkalmas legyen bábozásra, tehát az építmény alja ki van vágva, amikor megérkeznek egy-egy házhoz, a betlehemet két székre állítják, a bábtáncoltató mögé térdel, és a bábokat alulról mozgatja. Tiszacsomán és Váriban az összes élő szereplőt megjelenítik bábok alakjában is, azokkal is eljátszzák a történeteket. A bábtáncoltatás egyetlen önálló jelene, melyben Heródes megjelenik a színen, hogy hatalmával kérkedjen, majd jön a Halál és levágja a fejét.

A táji különbségek a betlehemek tekintetében is élesen kirajzolhatók. Északnyugaton kisebb, templom vagy jászol alakú építményekkel járnak betlehemezni, ezzel szemben már Nagybégányban is és tőle délre egységesen egy nagyméretű, háromtornyú templomot mintázó építmény terjedt el. Ez összefügg a bábtáncoltatással, hiszen ahhoz egy nagy, arra alkalmas betlehem szükséges.

A tradíció szintjei

Ugyanannak a szokásnak teljesen különböző előadási formái és helyszínei lehetnek, ami nagyban befolyásolja a jelentést és értelmezésének lehetőségeit. A betlehemezés tekintetében három szintet különböztethetünk meg: a lokális szintet, a regionális szintet, ami a kárpátaljai betlehemes találkozót jelent, és egy „nemzeti” szintet, amely a magyarországi szerepléseket foglalja magába.

A lokális szint

A betlehemezés Kárpátalján hagyományosan a kisebb közösségekben zajlott. A második világháborút megelőzően a betlehemesek elsősorban saját településükön jártak házról házra, esetleg felkeresték a szomszédos falva-

kat, de nagyobb távolságra nem mentek saját lakóhelyüktől, tehát nem léptek túl az általuk amúgy is ismert mikroregionális határokon.

Kárpátalján a betlehemezés napjainkban is megőrizte lokális jellegét, az elsődlegesen megcélzott közönség a falu lakossága. Ez azokban az esetekben is érvényes, ahol nem házról házra járva adják elő a játékot, hanem a művelődési házban vagy a templomban. Jó példa erre Gyertyánliget esete, ahol a Szovjetunió idején úgy maradhatott fenn a szokás, hogy a templomban játszották csak, a családok felkeresését hatóságilag is akadályozták, de ezen a módon is eljutott a megcélzott közönséghez, kiegészülve azzal a tartalommal, hogy a hagyományaikhoz való ragaszkodás is kifejezésre kerülhetett.

Azokon a településeken, ahol már a hatvanas években újraindultak a betlehemes csoportok, különbözően alakult a szokás gyakorlása, maga az előadott játék is változásokon ment keresztül. Ebben az időszakban a betlehemesek fő motivációja a vallásukhoz való ragaszkodás volt, éppen ezért a szokás vallásos jellege került előtérbe. A legtöbb csoport esetében az adománygyűjtés célja a gyülekezetük fenntartása volt, éppen ezért a betlehemesek között gyakran szerepeltek maguk az egyház világi vezetői is (kántor, kurátor, egyháztanács tagjai). Mivel minél több családot igyekeztek felkeresni, ez több helyen ahhoz vezetett, hogy kihagyjanak egyes részeket a játékból. Ennek talán legszélsőségesebb példáját Csepéből ismerjük, ahol napjainkban már nincs szöveges része a betlehemesnek, kizárólag énekekből épül fel, és inkább a kántálás megnevezés illene rá, de érdekessége, hogy a betlehemezés kellékeit változatlanul megtartották. Annak ellenére, hogy nincsenek dramatikus részei, a résztvevők a régi betlehemezés jelmezeiben járkák a falut, és a betlehem építményét is viszik magukkal. A betlehem azonban idomult a megváltozott körülményekhez, ugyan megmaradt egy nagy építménynek, ami erre a vidékre különösen jellemző, de igen keskeny, és könnyű, ami lehetővé teszi, hogy egyszerű legyen hordozni, és minden gond nélkül be tudjanak menni vele az általánosan elterjedt kétszárnyú ajtókon, anélkül, hogy a háziaknak mind a két ajtószárnyat ki kelljen nyitni. A régi kellékek közül fellelhető egy adománygyűjtő báb, a „Kismiklós”, ami arra utal, hogy a csepei betlehemezés valamikor bábtáncoltató volt. A szöveg azonban annyira kikopott a köztudatból, hogy még azok sem tudták felidézni, akik gyerekkorukban még a dramatikus változatban vettek részt.

Csepe esetében azt láthattuk, hogy a betlehemezés teljesen alárendelődött a vallási funkciónak, a szórakoztató elemek elvesztették jelentőségüket.

Regionális szint

Kárpátalján 1995 óta minden évben rendeznek betlehemes találkozót, amely új színteret biztosít a szokás bemutatásának. A találkozóra a helyi újságokban hívják fel a figyelmet, így várják az egyes csoportok jelentkezését. Ezen a területen többségében olyan játékosok vesznek részt a betlehemes találkozón, akik saját falujukban a hagyománynak megfelelő módon, tehát karácsonykor

házzról házza járva is betlehemeznek. Ezt azért fontos kiemelni, mert a magyarországi betlehemes találkozók végzett felméréseink szerint a nyelvterület más részein a betlehemezés már sokkal inkább színpadi produkcióvá vált.

A kárpátaljai betlehemes találkozók

A kárpátaljai betlehemes találkozók létrejöttéhez a Magyarországon már 1991 óta megrendezésre kerülő hasonló jellegű seregszemle adta a példát és a közvetlen ösztönzést. Az anyaországi találkozók ötlete Tömöry Mártától eredt, akinek mint a Magyar Művelődési Intézet bábozással foglalkozó szakemberének néhány bábjátékos kollegájával együtt a betlehemezés színjátékos sajátosságai keltették fel a figyelmét.

Az első találkozók elsősorban báb-, iskolai színjátszó, valamint egyházi csoportok vettek részt, akik gyakran valamilyen más tájegység könyvből tanult, esetleg átdolgozott játékát adták elő. Az évek során azonban egyre hangsúlyosabb lett a hagyományörző csoportok jelenléte, akik olyan játékot adtak elő, amit az adott faluban az öregektől felgyűjtöttek és visszatanultak.

Az állandó helyszínnel nem rendelkező magyarországi találkozók szervezői tudatosan is kutattak még működő betlehemes csoportok után, így szereztek tudomást Mezővári betlehemeseiről is, akik játéka azért is álhatott az érdeklődés középpontjában, mert erre a vidékre jellemző, de ezen kívül kevés helyen található bábtáncoltató variációt adtak elő.

1994-ben meghívást kaptunk a kecskeméti Országos Betlehemes Találkozóra, a Magyar Művelődési Intézettől, személy szerint Tömöry Mártától. El kellett vinni egy betlehemes csoportot erre a találkozóra, Vári Fábián Lászlót kérték fel, és a mezővári csoportról volt szó, és én, mint képzőművész, és rendelkezünk egy kisbusszal, és úgy döntöttünk, hogy segítünk a csoporton, és a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Társaságának mikrobuszán vittük oda a betlehemeseket. Közben az történt, hogy én egy művelődési háznak is az igazgatója voltam ugyanebben az időben, és innen származott az az ötlet, hogy itt is meg kellene szervezni Kárpátalján a találkozókat. Ez '95-ben sikerült is. Azóta folyamatos, minden évben megrendezzük, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség égisze alatt, illetve a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával.¹

A kárpátaljai seregszemle sokáig a bátyúi kultúrházban kapott helyett, majd 2001 óta a beregszászi művelődési házban találkoznak a betlehemezők. A kezdeményezés elindítója és azóta is főszervezője Riskó György.²

A kárpátaljai találkozó egyben verseny is, hiszen a helyezést elérő három csapat utazik Budapestre. A fellépő csoportok közül zsűri választja ki a legjobbakat.

¹ Riskó György, a kárpátaljai betlehemes találkozók szervezője.

² A kárpátaljai betlehemes találkozók anyagából Riskó György szerkesztésében megjelent egy kiadvány: Riskó 1999.

„Nemzeti” szint, a magyarországi betlehemes találkozók- kon való részvétel

Minden évben három betlehemes csoportnak van lehetősége eljutni a magyarországi betlehemes találkozóra, akiket a beregszászi művelődési házban fellépők közül választanak ki. Ugyan rendszeresen vannak olyan csapatok, akik korábban nem jutottak tovább a regionális szinten, de néhány betlehemes csoport állandó vendégnek tekinthető Budapesten, játéuk, és elsősorban színpadi fellépésük kiforrottsága miatt. Ilyenek például az eszenyi iskola, és a tiszacsomai kultúrház betlehemesei.

Tiszacsomán több betlehemes és csillagos csoport járja a falut karácsonykor, de a „leghíresebb” a kultúrház csapata. Ugyanazt a játékot adják elő, mint a többi csoport, azonban szervezőjük, a kultúrház vezetője vezényli próbáikat, elsősorban a színpadi megjelenítés sajátosságaira ügyelve. Ők az évek során olyan kapcsolatrendszert alakítottak ki, ami lehetővé teszi, hogy a betlehemes találkozókra kívül más anyaországi karácsonyi rendezvénynek is állandó résztvevői lehessenek.

A magyarországi betlehemes találkozókra az egyes csoportok már nem kizárólag saját településüket képviselik, hanem Kárpátalját, a kárpátaljai magyarságot is. A találkozók szervezői, illetve a közönség évről évre visszatérő tagjai a kárpátaljaiakat a legtradicionálisabb csapatok közé sorolják.

A betlehemes találkozók hatása

A betlehemes találkozók magukban hordozzák a folklorizmus vonásait, létrejöttét annak is tekinthetjük, hiszen olyan rendezvényekről van szó, melyeken a többségében hagyományosnak tartható formákat más környezetben jelentetik meg, és ami a legfontosabb vonása, a megcélzott közönség nem azonos azokkal, akiknek eredetileg szól. Tehát a bemutatás egyértelműen kívülre irányul, amelyben a szervezők célja szerint tükröződnie kell egyfajta identitásnak (Bausinger 1983: 439–440), a beregszászi találkozók esetében magyar, de még inkább kárpátaljai magyar identitásnak.

A betlehemes találkozókon való részvétel több módon kihat a csoportra és a játéka. Megerősíti őket a szokás gyakorlásának fontosságában, azáltal, hogy más csapatok játékát is láthatják, a találkozó azt sugallja számukra, hogy érték, amit ők képviselnek. Ugyanakkor a játékosok elleshetnek egymástól formai megoldásokat, a kellékeket, a ruházat látványos elemeit, amelyeket saját falujukban meghonosíthatnak.

A magyarországi betlehemes találkozókra végzett kutatómunka alapján elmondható, hogy a többi fellépővel összevetve a kárpátaljai betlehemesek a legkevesebb változtatással állítják színpadra a szokást. Általánosan elterjedt, és egyre hangsúlyosabb előadási forma, hogy nem csupán magát a betlehemes játékot

mutatják be, hanem megjelenítenek egy idilli családi környezetet is, és eljátsszák, ahogy a háziak fogadják a játékosokat. A színpadon előadott játékoknál megfigyelhető, hogy már nem kizárólag fiúk, férfiak a szereplők, hanem a nők is egyre többször részt vállalnak a játékban, elsősorban az angyalok szerepét játszva. Kárpátalján mindez nem jellemző, egyrészt, mert a saját településükön is aktívan betlehemező csoportok a közösség elvárásai miatt nem változtathatnak sokat a hagyományon, másrészt a kárpátaljai betlehemes találkozók zsűrije is minden esetben a hagyományos formákhoz ragaszkodó előadásokat részesíti előnyben. Ennek ellenére elkerülhetetlen, hogy a más tájak csoportjainak, a találkozókön szerzett élmények hatására néhány változás ne következzen be. Például a legtöbb magyarországi rendezvényen résztvevő tiszacsomaiak esetében a ruházat, és a betlehemes építménye évről évre egyre színesebb, díszesebb lesz, egyre jobban ügyelnek a külső megjelenésükre is. Ugyan a játékokon nem változtattak, de megtoldották a színpadi fellépést a „Mennyből az angyal” elnevelésével, ami meglehetősen idegenül hat a játékok után. Ezt egyértelműen a budapesti találkozókön látott hagyományörző csoportok hatásának lehet tekinteni.

A színpadi előadás kiemeli a szokást a maga környezetéből, annak eredeti értelmezési közegéből. Felmerülhet, hogy ez a hagyomány felszámolásához vezethet, megbontva annak eredeti térbeli és időbeli szerepét (Karnough 1983: 446). Abban az esetben, ha a csoport csak egyszer-egyszer jelenik meg színpadon, nem ezt tekinti fő feladatának, nem a folklorizált előadást, hanem a helyi, karácsonyi szokásgyakorlást tartja elsődlegesnek, még nem volna értelme a hagyomány megszűnéséről beszélni. A kárpátaljai betlehemes találkozókön megismertünk olyan csapatokat, akik a maguk környezetében évről évre gyakorolják a szokást, de szükségét érezték, hogy bemutatkozzanak nagyobb nyilvánosság előtt. Miután ez megtörtént, megkapták a közönségtől, és a zsűritől a megerősítést, a következő években ismét csak saját falujukban, a megszokott módon játsszák a betlehemeset. Természetesen akadnak olyanok is, akik számára már sokkal inkább a színpadi sikerek jelentik a motivációt. A Kárpátalján tartott betlehemes találkozók résztvevőinek többsége azonban a színpadi előadások mellett ugyanúgy aktívan jár a betlehemmel a maga közösségében.

A betlehemes találkozók nem csak a már működő betlehemes csoportokra hatnak ösztönzően, hanem a sajtóban megjelenő beszámolók, a Duna televízió érdeklődése³ is azt sugallja, ez egy népszerű, és értékes szokás. Ezért számos településen a betlehemes találkozók hatásának tekinthetjük, hogy pedagógusok, művelődési szakemberek próbálják felkutatni az évtizedekig nem játszott betlehemeset, és tanítják meg újra, vagy esetleg egy teljesen idegen eredetű szöveget igyekeznek meghonosítani. A régi hagyomány megújítására jó példa Csetfalva vagy Sárosoroszi esete, mindkét faluban iskolás fiúk keltették újra a szokást, és évek óta a karácsonyi ünnep újra szerves része a betlehemezés.

³ Ugyan nagyon kevés családnak van lehetősége Kárpátalján a Duna Tv adását fogni, de a forgatócsoport jelenlétéről értesülni szoktak.

A betlehemezés funkcióinak változása

A betlehemezés, illetve a karácsonyi játékok vizsgálatában Mihályfi Márta foglalkozott a szokás funkcióinak elkülönítésével (Mihályfi 1995: 596–597). Ő alapfunkciónak nevezte a köszöntést, ezen kívül beszél az „adományozó jellegről”, a vallásos funkcióról, illetve esztétikai funkcióról, ez utóbbin belül azonban inkább a közösségnek a szokáshoz való ragaszkodását tárgyalja.

A kárpátaljai betlehemezés esetében a funkciók közül három bizonyult kiemelkedően fontosnak: az adománygyűjtés, a vallási funkció, illetve a szórakoztatás. Ez a három funkció a játék felkutatható történetében egyformán hangsúlyos volt, ám abban eltérés mutatkozik, hogy éppen melyik volt dominánsnak tekinthető, illetve változó lehet a funkciók jelentősége az egyes csapatok és az előadás színterei szerint is.

Adománygyűjtés

A betlehemezés egyik kevésbé hangsúlyozott, de igen jelentős célja a pénzgyűjtés, mely alapjaiban befolyásolhatja a szokás alakulását. Például, ha egy közösség egy adománykéréssel járó szokást már koldulásnak tart, az a szokás kikopásához vezet (Kaproš 1968: 224). Kárpátalján erről azonban nincs szó, az adománygyűjtés változatlanul komoly motivációja a szokásnak. Felnőttekből álló csoportok esetében általános, hogy nem maguknak, hanem felekezetük számára gyűjtenek pénzt, Tiszabökenyben például éppen az egyház megsegítése volt az a cél, ami a hatvanas években kiváltotta a szokás újraélesztését, és azóta is az egyik legfontosabb eleme. Itt a görög katolikus gyülekezet részére járó csapatot egyházbetlehemeseknek is hívják.

A gyerekcsapatok esetében a pénzgyűjtés elsősorban zsebpénzt jelent, de több helyen a gyerekek is adakoznak a templomban a játéuk során összegyűjtött összegből.

Az adománygyűjtő funkció csak a lokális szinten érvényesülhet, a színpadon bemutatott játékok esetében teljes mértékben elveszti jelentőségét, hiszen lehetőség sincsen a játékosok és a közönség közötti interakcióra. Ugyan van rá példa, hogy a betlehemes végén az öreg a persellyel lemegy a nézőterre, és néhány érdeklődőtől megpróbál pénzt gyűjteni, de ennek a gesztusnak már nem az adománygyűjtés a célja, hanem sokkal inkább az előadás szórakoztató elemei közé tartozik,

Vallási funkció

A játéknak a valláshoz való kötődése több szálon mutatható ki. Általánosságban a betlehemezést erősen vallásos tartalmú szokásnak tekintjük, azzal együtt, hogy a kutatás számos, kereszténység előtti hiedelmeken alapuló elemet mutatott ki a játékokban (Ujváry 1979: 109–111), és az idők során profán elemekkel is bővült.

Kárpátalján a vallásosság, a valláshoz való kötődés kifejeződése a betlehemezésben különösen azokon a településeken erős, ahol a Szovjetunió idején is gyakorolták a szokást. Szinte kivétel nélkül elmondható, hogy ezekben az időkben egyfajta vallási öndefiníciót fogalmaztak meg a betlehemezés életben tartásával, a tiltások ellenére játszott betlehemes magában hordozta a hatalommal való szembenállást. A fokozott vallásellenesség magában foglalta azt is, hogy az emberek erősebben ragaszkodjanak vallásukhoz, vallásgyakorlási formáikhoz, gyakran a hatóságok ellenőrzése alól kibújva (Mohay 1999: 545), ezek közé sorolhatjuk a betlehemezést is.

Napjainkban a vallási szokásokat szabadon lehet gyakorolni, ezért már nincs akkora jelentősége a vallásosság hangsúlyozásának a betlehemezésben, ami ahhoz is vezet, hogy a vallási funkció egyre háttérbe szorul. A tradicionális előadási formájában, a saját közösségben még értelmezhető a játék vallásos jellege, de a lokális szintről kilépve, színpadra állítva már egyre kevésbé érezhető át a vallási tartalom, sokkal inkább a szokás szórakoztató oldala kerül előtérbe. A vallási funkció háttérbeszorulása a színpadi előadás során abból is következik, hogy a megjelenítés időpontja sem egyezik a hagyományban megszokottal, tehát nem karácsonykor játsszák, hanem azt megelőzően, tehát nemcsak térben, de időben is kikerül a rituális kontextusból.

Szórakoztató funkció

Azokon a településeken, ahol napjainkban is él a betlehemezés, a vidám komédiázás a vallási tartalom rovására egyre hangsúlyosabbá vált, így a szórakoztató funkció lett a legerősebb motiváció, a szokás életben tartója (Forrai 1974: 466). A betlehemes játékok szórakoztató funkcióját sokszor a vallási funkcióval összeférhetetlennek szokás tekinteni, ám a tréfás megnyilvánulások, mulattató rögtönzések ugyanolyan szerves részei a játéknak, mint a komoly, vallásos jelenetek, és a kétféle „szín” csak együtt képviseli a hagyományt, elválaszthatatlan egymástól (Faragó 1949: 234–235).

A házról házra járó betlehemesek szereplése egy-egy családnál a karácsonyi ünnep egyik kiemelkedő eseményét jelenti, a befogadók számára egyértelműen az ünnep szórakoztató elemei közé tartozik. A Kárpátaljáról ismert játékok szövegei kivétel nélkül tartalmazznak humoros epizódokat, de a tréfálkozás lehetőségeit növeli az előadás közben a közönséggel folytatott interakció. Az öreg figurája jelenti a komikum fő forrását, szerencsés esetben szerepét egy olyan személy játssza, aki jó humorérzékkal és improvizációs képességgel rendelkezik, így az improvizatív tréfák különösen érdekessé és egyedivé teszik a játékot.

A tiszabökényi görög katolikus egyházbetlehemeseket végigkísérve azt tapasztaltuk, hogy a szórakoztató jelleg erősen függ a befogadóktól, a felkeresett családtól és az ő reakciójuktól. Azokban az esetekben, ahol egy háznál

nagyobb társaság, vendégség van a betlehemesek érkezésekor, a játékosok a tréfás elemeket domborítják ki, a humoros epizódokat igyekeznek bővíteni. Ezzel szemben azoknál a házaknál, ahol csak kevés családtag van jelen, például egy idős házaspár, a tréfás részeket lerövidíthetik. A bökényi csoport esetében elmondható, az, hogy éppen a vallási vonatkozás, vagy a szórakoztatás erősebb, az aktuális közönségen múlik, a betlehemezők az adott helyzetben azt a funkciót erősítik, amit a befogadók inkább igényelnek. Ha a szórakoztatást várják el tőlük, akkor megnyújtják a szöveges részeket, nagyobb szerep jut az öreg improvizációjának és a humoros, esetenként erotikus megnyilvánulásoknak (Gesztí–Pákay 2004: 144). A játék Tiszabökényben megfigyelt rugalmasságát azonban nem általánosíthatjuk egész Kárpátaljára, mert a szokás normái közönségenként változóak, van, ahol jobban ragaszkodnak egy rögzített változathoz. Tiszabökény esetében a játék variálhatóságát erősíti, hogy a betlehemezők nem egy leírt változathoz tanulják szerepüket, hanem változatlanul a szóbeliség keretei között.⁴

A színpadra állítás során az improvizáció és egyben a közönséggel való kapcsolat lehetősége szinte teljesen eltűnik. Ugyan vannak csoportok, amelyek tagjai megpróbálnak valamilyen kommunikációt folytatni legalább a nézőtér első soraiban ülőkkel, például az öreg a botjával a nézők felé hadonászik, de mindez nem adhatja vissza a szűk szobában, ismerős családoknak előadott játék intimitását.

Összességében elmondható, hogy a színpadi előadás során az adománygyűjtő és vallási funkció háttérbe szorul, a tradicionális közegében előadott játéknak csupán a szórakoztató jellege marad meg, de az is átalakult formában.

A betlehemezés identitásmegőrző szerepe

A kilencvenes években megváltozott a hagyományos kultúrához való viszony, sok helyen visszanyúltak a saját településük szokásaihoz, felelevenítve azokat, amivel kifejezik a falujukhoz, múltjukhoz való ragaszkodást. Ezzel párhuzamosan elindult egy másik tendencia, ami új hagyományok teremtésében nyilvánul meg. (Például falunapok, halászléfőző-verseny, kolbász-töltő-versenyek, stb.) Mindkét folyamat az identitáskeresés része, melynek célja, hogy egy olyan sajátosságot találjanak, amely egyedivé teszi az adott közösséget. Kárpátalján kevesebb az új hagyományok jelenléte, bár a falunapok egyre jobban teret hódítanak ezen a területen is. Sokkal jellemzőbb a régi, tradicionális kultúra elemeinek újra felfedezése és reprezentációs szerepbe helyezése, melyben a betlehemezés kiemelkedő szerepet tölt be azzal, hogy ezt a szokást könnyű egy teljesen eltérő környezetben bemutatni, vala-

⁴ A játék általunk lejegyzett változatai közül több visszakerült a betlehemesekhez, sőt, ők maguk megkérdezték idősebbeket a szövegről, de változatlanul nincs egyetlen olyan rögzített változat, amit az „igazinak” tekintetének.

mint a betlehemes találkozók állandó nyilvánosságát, jól ismert fórumot biztosítanak a megjelenítésre. A találkozókra minden csapat a saját kibocsátó közösségét képviseli, falujuknak szerezhettek hírnevet vele. A betlehemezés magában hordozza az azt eltető közösség valamilyen szintű összetartozás-tudatát, néha eszköze is lehet a betlehemesek által képviselt csoport helyzetének megszilárdításában, vagy éppen megváltoztatásában (Antal 1947).

Összegzés

Kárpátalján a betlehemezés a hagyományos kultúra legismertebb és legnépszerűbb elemei közé tartozik. A szokás fő színtere változatlanul a falusi mikroközösség, de ezzel együtt megjelenik a játék szélesebb körben való bemutatásának lehetősége. A betlehemes színpadra állításával a szokás időben és térben is kikerül a falu karácsonyi ünnepi rendjéből, és függetlenedik a szokás hagyományos családi és egyházi közegétől.⁵ A betlehemes találkozón bemutatott játékok már más közönségnek szólnak, akik új elvárásokat és tartalmakat fogalmaznak meg, ami a játék funkcióinak változásához is vezet. A vallási funkció és az adománygyűjtés jelentősége csak a hagyományos közegben, a falusi közösségen belül érvényesül, a színpadi megjelenítés egyértelműen a szórakoztatást helyezi előtérbe. A szórakoztató funkció ilyen módon való megerősödése visszahat a házról házra járó előadási formára is, ezek során is egyre inkább a szórakoztatás, és maguknak a játékosoknak a szórakozása válik dominánssá.

A betlehemes találkozókra való szereplés azonban újabb funkcióit is felszínre hozza a játéknak, megerősödik az identitásformáló hatása, és az „őseiktől örökölt” szokás az egyes közösségek önazonosságának egyik kifejeződésévé válhat. Más határon túli területekhez hasonlóan a betlehemezés egyre hangsúlyosabb identitás-tényezővé válik Kárpátalján.⁶ A rendszeres magyarországi szereplések a betlehemezést mintegy „kulturális exportcikké” teszik, a tradicionális kultúra olyan elemévé, amely szélesebb körben is érdeklődésre tarthat számot. Amellett, hogy rendelkeznek bizonyos sajátos vonásokkal Kárpátalja betlehemes játéka, egyben az egész magyar kultúrához való tartozást is reprezentálják.

⁵ Ez a tendencia megfigyelhető a magyarországi bukovinai székelyeknél, akik már a 60-as évektől színpadra állították a csobánolást (lásd Forrai 2004: 65).

⁶ Hasonló identitás-megőrző szerepe van a betlehemezésnek Délvidéken is, lásd Ambrus 2004: 117–125 és Szőke 2004: 127–137.

Irodalom

Ambrus Vilmos 2004. A betlehemezés szerepe az identitás megőrzésében. In: Verebélyi Kincső szerk., *Szabad-e bemenni betlehemmel?* 117–125. Artes Populares 20.

Antal Árpád 1949. A társadalmi szervezet befolyása egy székely falu betlehemes játékára. *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 9: 58–68. Kolozsvár: Miscellanea Ethnographica I.

Bausinger, Herman 1983. A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* 94: 434–440.

Faragó József 1949. Betlehemezés Csíkcsobotfalván 1946-ban. *Ethnographia* 60: 222–236.

Forrai Ibolya 1974. Betlehemezés a bukovinai székelyeknél Tolnában. *Ethnographia* 85: 465–468.

Forrai Ibolya 2004. Csobánolás. A szokástól a színpadi látványossáig. In: Verebélyi Kincső szerk., *Szabad-e bemenni betlehemmel?* 59–79. Artes Populares 20.

Geszti Zsófia – Pákay Viktória 2004. Improvizáció és variálódás a tiszabökenyi betlehemes játékban. In: Verebélyi Kincső szerk., *Szabad-e bemenni betlehemmel?* 139–166. Artes Populares 20.

Karnough, Claude 1983. A folklór felhasználásáról, avagy a „folklorizmus” átváltozásairól. *Ethnographia* 94: 442–447.

Kapros Márta 1968. A karácsonyi kántálás formái és funkciói a dél-nyírségi falvakban. *Műveltség és Hagyomány* 10: 219–231.

Mihályfi Márta 1995. Veszprém megyei karácsonyi népszokások funkcionális összehasonlító vizsgálata. *Ethnographia* 106: 589–623.

Ujváry Zoltán 1979. *Népszokások és színjátékok I.* Debrecen.

Mohay Tamás 1999. A népi vallásosságról. *Magyar Tudomány* 5: 532–548.

Riskó György szerk. 1999. *Pásztorok, keljünk fel... Betlehemezés Kárpátalján.* Nagyszőlős.

Szacsvay Éva 1985. Bábos betlehemes játékok Kelet-Közép-Európában. *Ethnographia* 94: 42–58.

Szőke Anna 2004. A vajdasági betlehemezés sokszínűsége. In: Verebélyi Kincső szerk., *Szabad-e bemenni betlehemmel?* 127–137. Artes Populares 20.

Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében

Papp Richárd

„Most itt van velünk az egész múlt meg az értelmezés kényszere. Kényszer, hiszen el kellene valahogy számolni mindazzal, ami volt. Pontosabban szólva: nem elszámolni, hanem megérteni, elhelyezni, súlyozni. Azért, hogy értelmezni tudjunk egy-egy életet. Azért, hogy értelmezni tudjuk mondatainkat. Azért, hogy értelmezni tudjuk önmagunkat. Azért, mert mi magunk vagyunk a teljes identitástörténet. Minden más csak vázlat.”¹

Kárpátalja közismerten a sokszínű etnikus kultúrák együttélésének otthona. Az etnikai kötődések, az identitás formáinak változásai a folyamatos történelmi változásokhoz való adaptációk stratégiáit hívták életre az itt élő népek és kultúrák életében. Különösen befolyásolta mindez a kárpátaljai zsidóság életét, amely közösség tradicionális kultúrájában „etnicitás” és „vallás” sajátos, más közösségektől eltérő jelentéstartalommal bír. A zsidóság mint kollektívum ugyanis nem írható le, nem határozható meg azokkal a fogalmakkal, amelyekkel a történetileg kialakult európai etnikus közösségek, nemzetek határozhatók meg (Rékai 1997: 10). A zsidóság mint kollektívum megszületésének idején, a Szináj hegyi isteni kinyilatkoztatás (a zsidóság kultúráján belül tényként elfogadott) történeti eseményekor, amikor az Egyiptomból kivonuló embertömeg elfogadta az Örökkévalóval kötött szövetséget, Isten törvényeinek, a Tórának a megtartását (2Móz 24,7–8), még korántsem léteztek olyan ma ismert és használt modern kategóriák, mint „nép”, „nemzet”, „vallás”. Ezzel együtt a zsidóság belső kategóriái meghatározzák a saját közösséghez tartozás paramétereit. Szintén a Tórában olvashatjuk Isten erre vonatkozó parancsolatát, amelyben meghatározza a zsidóság számára, hogy „szentelje meg” önmagát (3Móz 19,2).

A héber „gados” [szent] szó szógyökéből következő jelentésgazdagsága nyomán az „elkülönítés” jelentését is magában foglalja. „Szentség” és „elkülönítés” így egyaránt meghatározza a zsidóság azonosságtudatának és egy

¹ Gerő 2004: 286.

közösséghez való tartozásának alapjait. Az elmondottak megértésének alapvető jelentősége van a kárpátaljai zsidóság megismerésére nézve is, hiszen ezek az alapjelentések a zsidó tradíció évezredei során sem veszítettek jelentésükből, sőt ezek voltak mindig azok a „fix pontok”, amelyhez viszonyítva a zsidóság megőrizhette sajátos entitását alkalmazkodva mindeközben a legkülönbözőbb kulturális és társadalmi környezetekhez és változásokhoz. A kárpátaljai zsidóság is hagyományaihoz ragaszkodva, azokat „iránytűként” használva adaptálódott a különböző kultúrákhoz.

A következőkben bemutatott példa is jól illusztrálja, hogy az identitás nem „statikus állandó”, hiszen a „kultúra folyamatosan változik, és tudjuk, hogy az etnikai identitás az élet gyakorlatilag minden szféráját magában foglalja [...] a kultúra adaptív értéke [így] védelmi, s egyúttal védelmi mechanizmus. Ez a mechanizmus kifelé a pajzs szerepét tölti be, befelé pedig biztosítéka annak, hogy az etnikum élete az eredeti hagyományok és kulturális minták szerint folyhasson” (Boglár 1993: 104).

Az etnikus identitást kutató recens társadalomtudományi megközelítések ezért az identitás adott megnyilvánulásait és interpretációit azok kulturális, társadalmi és interetnikus „szituációinak” kontextusában figyeli meg és értelmezi (Barth 1996: 6; Geertz 1994: 200–217). A munkácsi zsidó közösséget elemző Rékai Miklós is Lothar Krappman identitás-megközelítéseit (Krappman 1980) alkalmazza egyik munkájában, amelynek alapján a kutató az identitást társadalmi konfliktushelyzetekhez adaptálódó jelenséggént értelmezi, eszerint az egyén egyedi tulajdonságait védelmezi környezetének elvárásaival szemben, s ez a folyamat teremti meg identitását (Rékai 1994).

Az elmondottak fényében megállapíthatjuk, hogy történeti értelemben a zsidóság kultúrájáról mint olyan nagy múltú szinkretikus kultúráról beszélhetünk, melynek történeti rétegzettségei és különböző tájak és korok zsidó társadalmainak különbségei, változásai mind-mind részét képezik egy adott zsidó közösség életének (Rékai 1997: 10). A következőkben olvasható életútinterjú kontextusát a huszadik századi Kárpátalja drámai fordulatai rajzolják körül, rámutatva ezzel a helyi zsidóság történeti változásaira, kulturális sajátosságaira és a régió múlt századi sorsának mélyebb megismerésére.

Az interjút Beregszászon készítettem. Beregszász zsidósága is sajnálatos és tragikus módon szinte teljesen eltűnt mára. A beregszászi zsinagógában ezért odaérkezésemkor csupán éppenhogy egy minjánt² kitevő öreg zsidóval találkozhattam, akik az orosz és ukrán újságok híreit böngészték csendesen, fel-fel pillantva, megmutatva és kommentálva a legújabb híreket a mellettük ülőknek. Néha egy-egy hangosabb szó is elhangzott: „Imi, egy nő keres oda-kint” – üzent be valaki. Imi fölállt, átlépett néhány lábon, s kiment az asszony-

² Tíz felnőtt zsidó férfit jelent, aki szükséges a közösségi imádkozás előírt megtartásához.

hoz. „Smone eszré!”³ – hallatszott aztán az előimádkozó öblös hangján. Az újságlapokat behajtottak, tisztelettudóan felálltak, nézik a parancsoló hang tulajdonosának hátát, s kötelességszerűen várják, mikor hallatszik fel az enyhet adó hang: „Vége, leülhettek.”

Mindez olyan férfiak között történt, akik még kevesebb, mint egy emberöltő idővel ezelőtt gyermekként héderben⁴ vagy jesivában⁵ tanulták a *Szent Iratok* titkait, s akiket szüleik minden szombaton elvittek templomba azon a Beregszászon ahol több ezer zsidó férfi csókolta minden héten a Tóratekeres⁶ köntösét. A gyors és néma imádkozás után vizespohármnyi vodkát tettek eléim: „A szomjas vendégnek kijár az ital. Aztán egyhajtásra!” – kacsintottak rám. Kiddus⁷ nincs, az áldás elmarad, közös rítusunk csupán egy hosszú égető korty.

„Mint látja, mi már itt semmik vagyunk” – kesereg az előimádkozó. Hangja már korántsem volt olyan szigorú, mint az imádkozás alatt. A rabbi Munkácson van, az ungváriak is egészen szépen összejönnek, Beregszász azonban kiesik a látókörükből, hiszen itt nincsenek, csak öreg magyar zsidók. „A fiatalok mind elmentek, ki Izraelbe, ki Magyarországra. Nem is baj ez, jobb ott nekik, mint itt, ahogyan az sem baj, hogy velük itt Kárpátalján sem foglalkoznak, hiszen a fenti két város zsidósága is orosz zsidókból áll, s azokhoz nincs közünk nekünk semmi sem” – mondták. „Aztán sok ott a zsidólikus is” – tették hozzá, azaz az olyan betérők, akiknek csupán az alija⁸ reménye a zsidóságuk.

„Akkor meséljenek a régi időkről nekem” – próbáltam derűsebb gondolatokra bírni őket.

„Arra itt van a Gyuszi” – mondták, s egy picit, törékeny idős bácsi felé mutatnak. Igen, Gyuszi bácsi. Őt már ekkor ismertem, előző nap egész délután vendége voltam. Ő az egyetlen, aki könnyekkel szemében, de bátran emlékezik még elmúlt időkre. A többiek ezután csendesen újra töltöttek, „még

³ Tizenennyolc áldás. „A hagyomány szerint a Nagy Gyülekezet (i.e. 4. század) vezette be, majd a jávnei Szánhedrin (i.e. 1. század) szövegezte meg és rendelte el az ima napi elmondását” (Krausz–Oberlander 1996: 57). Az élet minden területét felöleli, beleértve a Messiás eljöveteleért való könyörgést is. Később betoldottak még egy áldást a szakadárak („mínim”) ellen, majd e helyett később – mind a mai napig – a „v’lámálsínimot” („és a rágalmazóknak ne legyen reményük”) használják. Az ima elnevezése ennek ellenére a „18 áldás” maradt (Jólesz 1985: 211–212).

⁴ Jelentése héberül: „szoba”. A tradicionális zsidó közösségek alapfokú iskolája (Rékai 1997: 197).

⁵ Talmudtudományi iskola nőtlen férfiak számára.

⁶ Mózes öt könyve. A zsidó rituális gyakorlat és tradíció alapvető forrása és meghatározója.

⁷ A kiddus szó jelentése „megszentelés”, a szombat és az ünnepek borral és kaláccsal való megszentelése. A szombati kiddus megemlékezés arról, hogy Isten a teremtés kezdetén megszentelte a szombatot. A zsinagógai kiddus eredete, hogy a közösség szegényei is elegend tudjanak tenni a kiddus kötelezettségének (Jólesz 1985: 102).

⁸ Jelentése héberül: „felmenetel”. A tóratekeres olvasásához való felhívás elnevezése is. Ez jelöli az Izraelbe való költözést, „felmenetelt” is.

egyszer, egy hajtásra” – bíztattak, majd halkán, ahogyan „imádkoztak”, hónuk alá csapták az újságot, s ki-ki magányosan útnak indult hazafelé.

Gyuszi bácsival hamar megtaláltuk a közös nevezőt, generációink, kultúránk, egészen más történeti tapasztalataink távolságai közé a derűs filozófus Durant és a cseh író, Olbracht épített hidat. Durant a *Gondolat hősei* című könyvéből (amelyet egy munkaszolgálatos hagyatékából örökölt meg az öreg) idézi Spinozát:

„A Tóra a hordozható Izrael, hozzátennem, a zsinagóga a hordozható Jeruzsálem. Itt négy templom és számtalan imaház volt a városban. Ma már csak ez van, hát nem egy Jeruzsálem.”

Ezután Ivan Olbracht *Sáfár Hanna, szomorú szeméről* című gyönyörű regényét idézte föl számomra; Sáfár Hanna a kitagadott hászid zsidó lány dacos, könnyes tekintetét, ahogy elhalad vétkével – ateista zsidó férjével – oldalán körülvéve családja és faluja vallásos zsidóinak némán gyászoló oszlopsorával.

„Így állnak a mi őseink is mellettünk, ahogy lassan eltávoznak, mert mint látod, mi is ki lettünk innen tagadva.”

Gyuszi bácsi átélt viharoktól megviselt hajlott, apró teste mélyéről is tisztán maradt nevető szemei most dacos keserű könnyekkel teltek meg. Így maradtunk magunkra a régi Beregszász világában, a legutolsó cseh, magyar, német, orosz, ukrán népvándorlás korában, ahol a zsidóság évszázadokon át kapaszkodott saját gyökérzetébe” – ahogy Gyuszi bácsi fogalmazott felvetve életútjának állomásait:

„1928-ban születtem, Beregszászon. Itt tiszta magyarság volt. A lakosság itt 18000 volt, egyharmada zsidóság volt. 1944-ben, amikor deportáltak, 16 éves voltam. A Törvényszék épülete mellett volt a delikátesz üzletünk, ami-ben az a legérdekesebb, hogy most ott a református egyház Biblia és könyvkereskedése van. Megkértem őket, hogy tegyenek ki egy emléklapot az apám-ról, ki is tették. Ezt elkerülhetetlen volt elmondanom, hogy tudják, hogyan is, milyen szemmel nézem én a dolgokat.

Otthon mi németül beszélünk, s az érdekesség az volt, hogy a jobb családok – így mi is – a Szudétákból hozatták le a német, keresztény cseléd lányokat. Nem is cseléd lányok voltak ezek igazából, hanem tanítónők, nevelők, fräuleinok. Mi ezektől a lányoktól is tanultuk a németet. Nem minden zsidó volt ilyen tehetős, alapvetően szegény zsidók is voltak itt, hászidok⁹, akik nem asszimilálódtak soha,

⁹ A „hászid” héber szó jelentése „jámor”. Az idézett kontextusban a „hászid” a Rabbi Izrael ben Eliezer, azaz a „Báál Sém Tóv” („Az isteni név tudója”) által 1750 körül Ukrajnában alapított misztikus vallásos mozgalom híveinek utódait, követőit jelöli. A „jámorok” (hászidok) egy-egy cáddik körül csoportosultak. A cáddik („igaz ember”) a vallás parancsainak mindenben eleget tévő ember megnevezése (1Móz 18). A hászidok egy-egy csoportjának elismert vezetőjét is így nevezik. Az idők folyamán több cáddik-dinasztia is kialakult, amelynek kiemelkedő tagjait „csodarabbiként” tisztelik (Jólesz 1985: 39, 77). A róluk szóló történetek a mai napig példaértékűek az élő zsidó kultúra tagjai számára (Vö. Buber 1995). Kárpátalján a holokauszt előtti négy-száz zsidó hitközség többségét hászidok alkották (Rékai 1997: 22).

gettókban éltek, és azok az elzártságban megőrizték a Tórát. Mi közepes ortodoxok voltunk, mindennap elmentünk a templomba, tizenhárom évesen bár micvó¹⁰ lettem, felkötöttem a tfileket¹¹. (Láttam a deportáláskor Auschwitzban ezerszámra kiszórva tfileket, néztem köztük, van-e tóratekeres, de egy sem volt, ezeket meg azért szórták ki, tudták, hogy mit jelent ez nekünk, megsemmisítik az életünket, a vallásunkat. Néztem, hogy van-e ott tóratekeres, de nem volt. A bársonyzacskók sem voltak ott, amibe mi a tfileket tartottuk.)

Szóval otthon németül beszéltünk, a gyerekekkel az utcán magyarul, aztán később az iskolában csehül. Előtte, öt éves koromban beíratlak a héderbe, ahol zsidóul, azaz jiddisül¹² beszéltünk. Azután 5 vagy 6 évesen cseh óvodába is beíratlak és én ott már hónapok alatt megtanultam csehül is. Úgyhogy az iskolába menet ez sem okozott problémát. Nem tudom a magyarázatot, miért a cseh óvodába íratlak, és nem a magyarba, a zsidók általában inkább a csehbe jártak.

Én ezt gyerekkoromban nem értettem meg, nem is kerestem az okát.

Ez egy cseh állami elemi iskola volt, ide majdnem tisztán csak zsidók jártak, nem is kellett szombatot iskolába járni, nem kellett írni, vagyis a cseh időben ez így ment, a cseh állam ezen a területen a legdemokratikusabb állam volt, pedig volt itt jó sok állam, aminek a polgárai voltunk, még a szovjetben is. Ezt csak érettebben értettem meg. Na és ebben a cseh iskolában cseh tanítók voltak, csehül tanítottak. Természetesen vasárnap nem volt tanítás, mert keresztények voltak, templomba mentek.

Na, mi rájuk is úgy gondoltunk: »goj«. Habár negatív értelemben szokták használni, de »népet« jelent. Na, nekünk azt mondták a szüleink, azt tanították, hogy az atyák tanításai évezredek óta azt tanítják, a keresztények bálványimádók. Úgyhogy mi csak megleshettük őket, ahogy a templomba mennek, meg ott állnak előtte, de nem mentünk oda.

Mi péntek este meg szombat reggel a zsinagógába mentünk, és péntek este a zsinagóga után mindig el kellett menni a nagyapához. Nagyapa a sábesz kiddist¹³ csinálta borral, apám meg a kalácsra csinálta. A nagyapám keze remegett és csak úgy ömlött a bor, én akkor nem értettem, miért van ez, aztán később megértettem, hogy ő az áldás alatt az Isten előtt remegett.

¹⁰ Szezárd (a mai Izrael hivatalos nyelvében is használt) kiejtésben: bár micvá. A tizenhárom éves és egy napos fiú elnevezése, aki a naptól kezdve köteles a rituális előírásoknak maradéktalanul megfelelni. A zsidó kulturális gyakorlatban bár micvónak nevezik azt eseményt is, amelynek alkalmával a fiú először a Tóra elé járul nyilvánosan is reprezentálva rituális felnőtté válását (Jólesz 1985: 27).

¹¹ Jelentése héberül: „ímaszják”. A zsidó rituális életben azokat a meghatározott tórai szakaszokat (2Móz 13,1–10; 11–16; 5Móz 6,4–9; 11,13–21) tartalmazó börtököket jelöli, amelyeket bőrszíjakkal erősítenek fel a felnőtt zsidó férfiak gyengébbik kezükre és homlokukra hétköznapi reggeli imák során (Unterman 1999: 234).

¹² A „jiddis” a kelet-európai zsidók tradicionális nyelve.

¹³ Az interjúban említett „kiddis” szó a „kiddus” szót jelöli.

Szóval a cseh iskolába jártunk, és azért szerepelni felmentünk a Törvény-székre. Ott volt egy épület, egy terem, egy színházterem, és ide a cseh gyerekek jöttek a cseh iskolából, a magyar gyerekek nem jöttek, de a zsidók igen, mivel mi a cseh iskolába jártunk, mert az állami iskola volt. Hogy, hogy nem, az egyik gyerek azt kérdezi csehül: »Mit csinálsz itt, te zsidó?« A tanítónőtől kérdeztem, mit jelent ez a cseh kifejezés, ő gyorsan elterelte a figyelmet, én meg gyerek voltam, öt perc múlva el is felejtettem az egészet. De aztán utólag, ez egy cseh gyerektől nagyon meglepett.

1938: irredenta jelszavak mentek, a piros-fehér-zöld kokárdákat kitették. Mi is kitettük, alig vártuk mi zsidók is, hogy a csehek kimenjenek. Szavaltuk a, Talpra magyart. Vártam őket én is, pedig nem is Magyarországon születtem. És hát nem tudom, hogy ivódott bele és hogy jött ez elő az emberben. Jött a bécsi döntés és dolgozott bennünk a »talpra magyar«. Alig vártuk már, hogy jöjjenek. Cseh iskolába jártam, de ahogy füleltem az emberek beszélgetésére az utcán, meg a házi beszélgetéseken otthon is, az idősebb emberek örökké emlékeztek az első világháborúra. A frontokra, meg itt meg ott, ez és az történt és az orosz fogság. Úgy gondoltam, ezek az öregek csak emlékeznek, de most már látom, bennük ugyanúgy megmaradtak ezek az emlékek, mint nekünk a második világháborúról.

De nekik ez pozitív emlék volt. Vártuk tehát a magyarokat. Hiába szimpatizáltak a zsidók a csehekkel, mégis vártuk a magyarokat. De lehet, hogy ez a cseh szimpátia csak utólag erősödött meg, mert a bevonulás nagy csalódást okozott.

Hallottunk mi szabadcsapatosokról, ezek a szabadcsapatosok átjöttek Magyarországból, ilyen lényegtelen terrorcselekményeket végeztek, izgatnak meg ilyesmi, de állítólag elfogták őket a csehek, de erről pontosat nem tudtak mondani. A magyar felszabadítók jöttek a Bocskai utcában és az állomás felől egy másik utcában, ami párhuzamos a főutccal. Jöttek a magyarok, előttük meg a csehek kivonultak. Egy zsidó sem ment el velük. Micsoda öröm volt a városban, jöttek a magyarok! Jöttek a magyar tankok! Szép ruhában, csizmában:

»Én vagyok Horthy Miklós legszebb katonája.«

Természetesen a delikáteszünk ugyanakkor kinyitott. Nagyon örültünk, hogy pengőt látunk a csehszlovák korona után. És akkor bejött egy fiatalember, egy olyan magas szárú bakancs csizmában, rövid kalapban. Azt mondja: »A szabadcsapat tagja vagyok, pénzem az nincsen, de bízom a jövőben.« És köpött egyet. Kiment a katolikus templom felé. Voltak ott magyar csendőrök is, de nem reagáltak! Rögtön bezártuk a boltot, nem akartunk több ilyen incidenst. Hogy még egy ilyen bejöjjön és „bízson a jövőben”.

Ahogy aztán, amikor a magyarok felszabadítottak, az én saját emlékem, hogy átírtattak minket a szüleink a magyar iskolába, és mondták, hogy ne is beszéljünk arról, hogy a cseh iskolába jártam.

És természetesen ott kezdődött a zsidó gyerekek pajesz húzogatása. Nekem nem volt pajeszom, úgyhogy én ezt megúsztam, de rosszul esett. Már az első

napokban éreztem én is a csalódást. A csalódás nagy volt, már csak azért is, mert többek között a szabadsapatosok meg a szélsőséges nacionalisták megverték egy nemes urat, akit mivel szakálla volt, zsidónak nézték és megverték.

És problémák voltak az iskolában is, a gyerekek az én pajeszomat nem húzogatták, mert nem volt, nem néztek zsidónak. Akit viszont annak néztek, az kapott. Volt viszont ott egy tanárnő, Drávainé, aki megérdemli, hogy az emberek emlékezzenek rá. Ő megvédett mindenkit, nem nézte, ki milyen vallású, és ezt a gyerekektől is megkövetelte. Én közepes tanuló voltam, de azért tovább akartam tanulni, de hát numerus clausus volt, és ezért én polgári iskolába mentem, majd Beregszász városi kereskedelmi iskolájába, de ott csak egy évet tudtam végezni, mert elvittek minket.

Nagyon sok kereskedő volt itt zsidó a városban, ezt mind eltüntették, magukat is lehetetlenné tették ezzel. A bádgosok, a suszterek, a szabók és mind zsidók voltak majdnem. Szegények voltak, de ezeket a munkákat ők csinálták, utánuk ki vette át ezt? Nem tudom. Szüleim nem hitték el, meg itt egy zsidó sem, hogy minket is elvihetnek. »Mi magyar zsidók vagyunk« – mondták, velünk semmi rossz se történhet. Végignéztük, ahogy a galíciai meg lengyel zsidókat itt összefogdosták 1941-ben, de az nem jutott eszünkbe, hogy ugyanez velünk is megtörténhet. Pedig gyönyörű zsidó élet volt itt 1944-ig. Jártunk a templomba, kóserék voltunk, de nem túl vallásosak, apám borotválkozott, de a jom kippur¹⁴ ünnepen böjtöltünk, jórcájtokat¹⁵ megtartottuk. És volt itt minden fajta zsidó, szegények is. Ezek főleg hászidok voltak, szombaton kaftánban meg strájmliban jártak. Minden zsidónak volt külön felekezete, meg temploma, négy templom volt itt, meg imaházak is külön. Engem is szigorú zsidó nevelésben részesítettek, úgy neveltek, a keresztények bálványimádók, nem is nagyon érintkezünk velük.

Arra is emlékszem, hogy zsidó koldusok is voltak, erre nem emlékeznek az emberek, pedig nemcsak a református meg a katolikus templom előtt álltak koldusok, hanem a zsinagógánál is két sorban álltak.

A magyar idők alatt nem változott ez a szegénység sem, csak még szegényebbek lettünk, persze háború volt végig, úgyhogy nem is csoda. Az én szüleim is szegényebbek lettek. Sosem felejem el azt a szót, hogy »kamatos kamat«, mert minden éjjel ezt ismételték, amikor azt hitték, én már alszom és nyugodtan beszélgethetnek. De én hallgattam őket. Idegesek voltak, apám járt fel-le és ez mindig szóba került, »kamatos kamat«.

1944 tavasszal már lehetett látni az oroszok, a fegyverek, a front tűzéré-
gének villogását a keleti égbolton, pedig az még a Kárpátokon túl volt. Mi

¹⁴ Jom kippur napján (engesztelés napja) a bepecsételtetett isteni ítélet végrehajtása kezdődik meg a zsidó kultúra tagjainak életében csakúgy, amiként az egész zsidó közösség jövő évi sorsa is ezen a napon indul útjára. Ezen a napon, a szukkot-
rituson előírt csokorral a kézben, a gyülekezet tagjai hét kört tesznek meg.

¹⁵ Jórcájt (jiddis). A német jahrzeit szóból ered és halálözsi évfordulót jelent (Jólesz 1985: 85).

akkor már az oroszokat vártuk, mert már a 30-as évektől kezdve gyülekeztek a zsidóság felett a sötét felhők, de mi úgy gondoltuk általában: amelyik kutya ugat, az nem harap. De ugatott is, harapott is... És akkor már félni kezdtünk. Nem tudom, akkor hogyan reagáltunk volna a szovjet uralomra, ha itt maradtunk, de ezt már sose fogjuk megtudni, mert nem maradhattunk itt...

Deportáltak minket, a deportálásokat a magyar csendőrök szervezték és végezték. Bevittek minket a téglagyárba. Félelmetes volt, de nem láttam előre, hogy nagyobb baj lehet, mert amit lehetett hallani, hogy Szlovákiában meg Lengyelországban nagy bajok történtek, azt mi nem hittük el magunkra. Azt hittük, a magyar zsidó az más.

Hogy minek köszönhető ez? Erről az jut eszembe, hogy amikor már visszajöttünk a lágerből, az utcán hallom, hogy két cigányasszony veszekszik, minden durvaságot, amit elbíró a magyar nyelv, elordítottak már egymásra, de csak nem nyugodtak, aztán a végén azt mondja az egyik a másiknak: »Te zsidó!« A másik: »Te a zsidó!«, és itt vége is lett, mert ennél nagyobb sértést, trágárságot már nem tudtak mondani. A »zsidó« volt a legnagyobb sértés. Ez is jelzi a népnek az érzelmét, hangulatát. Ilyen primitívek?

Mi a vészterhes időkben is németül beszélünk egyébként, bár rettenetesen féltünk a németektől. Voltak itt ezek a fräuleinok, és miután a Szudétákat lekapcsolták, ezek azonnal csomagoltak és hazamentek. Utána a Kárpátokból fogadtunk cselédeket, szegény, falusi vallásos zsidó lányokat. 1941–42-ben történt meg az a tragikus esemény a zsidókkal kapcsolatban, amiről már tettem említést, hogy a Beregszászba az első világháború előtt meg után ide telepedett Galíciából meg Kárpátokon túlról sok zsidó. Ezekről kérték azt az írást, hogy ők itt születtek. Persze nekik nem volt. Összeterelték gettóba őket, aztán vagyonba rakták.

De azt mi már nem láttuk, hogy bevagonírozták őket. Nem tudtuk mi azt elhinni, hogy mi is így járunk, pedig vitték a férfiakat a munkaszolgálatra, aztán valahol tömegesen ki is irtották őket.

Amikor minket elvittek, a magyarok boldogok voltak, mert olyan szellemben nevelték őket, irredentának, hogy: »Csonka Magyarország nem ország, nagy Magyarország mennyország.« »Nem, nem soha.« Ezek a jelszavak voltak. Hogy mondjak egy jellemző dolgot: polgári iskolába jártam, nem tartoztam a kitűnő tanulók közé. És voltak ezek a levették, magyar gyerekek tanulták, hogy »jobbra át, balra át«, meg rohángáltak puskával, a zsidó gyerekek meg a kertet seperték, a hamut hordtuk fel. Megalázó is volt, meg egy kicsit örültünk is neki, hogy nekünk nem kell annyit tornázni. A levette parancsnok tanár is volt, Tóth Kálmánnak hívták. Tanították a honvédelmi ismereteket, na most bent a honvédelmi ismeretekben irredenta, nacionalista szöveget terjesztettek a gyerekek között, hogy az első világháborút elvesztettük, mert a zsidó szállítók a bakancsokat papírból csinálták akkor. Ez volt a rágalmazás. Ezt tanultuk.

Aztán tanuljuk a magyar irodalmat. Irodalomból nem voltam rossz. Ezt az esetet nem felejttem el ma sem, mert ez olyan hihetetlen volt, a tiszta ríme-

ket tanultuk. Az érdekes ebben az, hogy édesanyám nagyon szerette a magyar verseket meg az irodalmat, mert a magyar iskolában magyar polgárba járt Munkácson.

Teljesen magyar szellemben nevelkedett. Amikor én tanultam a rímeket én is megtanultam egy tiszta rímet és amikor ezt elmondtam az órán hirtelen egy »Kis kadét ma« négysoros dolgot. A tanár megkérdezte honnan hallottad ezt, mondom az anyukámtól. Fogta és beírta magának és az osztálytáblára is példának, ezután többet soha nem kellett felelnem, megvolt az osztályzatom. Ez így volt. Ilyen jó dolgok is történtek a magyar időkben, amire kellemesen emlékszik máig az ember. És a magyar tanárom ez a Tóth Kálmán volt. Ez egy borzasztó ellentmondásos dolog, de így volt.

De Auschwitzot, amíg élek, nem felejttem el, ahogy jöttek, csak jöttek a vagonok. Nem is tudom szavakba önteni az egészet mind a mai napig, elég ha azt mondom, meghalt anyukám meg apukám is. Ezt a szörnyűséget, ilyen árat nem lehet elmondani. Összesen 6000 zsidót deportáltak Beregszászból, velem együtt. Nem éreztem én ekkor az egésznek a fontosságát, kalandnak fogtam fel. Talán így tudtam életben maradni ebben a szörnyűségben.

A felszabadulás után itt maradtam, visszajöttem. A cionisták megszervezték a kivándorlást Izraelbe.

Gyerekkoromban én is cionista voltam, Someres voltam, mert a cseh időkben, a csehek alatt meg volt az összes cionista mozgalom, voltak a betárok, a mizrahisták, én Ha Somer cserkész lettem. Ahogy viszont a magyarok bejöttek, ennek vége lett, egyszerűen be lettek tiltva a cionista szervezetek.

De a háború után sem éledhettek fel ezek a mozgalmak, a szovjetek sem engedték meg. Helyette volt a szovjet propaganda, vörös plakátokkal. A cionisták ekkor már csak a kivándorlást szervezték meg. Sokan elmentek Izraelbe. Én, amikor hazajöttem, az első napokban vártam a rokonokat, de nem jött meg senki. A mi házukban meg már mások laktak, nem is engedtek be. Na én ezt nem akartam hagyni, időbe telt, de jelentettem, és vissza is kaptam a családom házáat. Én azután már ebben a házban akartam maradni. Megtanultam úgy ahogy ukránul, meg oroszul is. A láger után már elhagytam a németet, már otthon is később magyarul beszéltem csak. Azért magyarul, mert a városban is, a barátaim is mind magyarul beszéltek. Meg anyám öröksége is a magyar kultúra, magyarul anyanyelvi szinten beszéltem. Kereskedelmet végeztem el, fejeztem be a háború után és ruhakereskedő lettem. Mit mondjak mi itt a kommunizmus alatt már nem voltunk zsidók, a deportálás miatt, megvalósítottuk Lenin kijelentését: »antiszemitizmus akkor nem lesz, ha zsidók nem lesznek«. A gyerekeinknek se adtuk át ezt, magyarok lettünk. Nem kell zsidónak lennünk, mert túl nagy árat kellett azért fizetnünk, hogy azok vagyunk.

Most megint összefövünk szombatonként öreg zsidók, mind deportáltak. Imádkozni nem tudunk, csak egy közülünk, ő vezeti az imát, mi meg újságot olvasunk, meg ülünk, aztán beszélgetünk.

Mint mondtam, 6000 zsidó deportáltak, ebből 1700 tért vissza, de ennek már a fele rögtön el is szállt innen. Már az első évben vagy ezren. Maradt aztán úgy 500-600 zsidó, őket Hruscsovig nem engedték sehova, de utána lassan kezdték őket kiengedni, nagyon sokan kivándoroltak, és ma már a szombaton éppen megvan a minján. Ráadásul ebben nem is mindenki Beregszászról való, hanem a környék faluiról költözött ide a többség. Tóratekeresünk van még egy, de olvasni nem tudjuk.

A zsidók már magyarnak tartják magukat, mert otthon is a magyar nyelvet hallották, ezt hozták magukkal, itt Beregszászban.

Azért is kellett asszimilálódnak, hogy ne legyenek zsidók. Én is egyetértek az asszimilációval. Lenin is azt mondta, hogy meg kell szüntetni az antiszemitizmust, úgy, hogy zsidók ne legyenek. 1953-ban is hihetetlen veszély fenyegette a zsidókat, akkor már Sztálin akart deportálni, csak előtte meghalt. Miért? Mert zsidók voltunk. Az orvos-per is ez volt előtte, olyan orvosok ellen volt ez, akik zsidók voltak. Bizony ki akarták őket irtani, ez is a zsidók ellen volt. Beregszászon sem adták oda a vezetői állásokat a zsidóknak. Hát oroszok, ruszinok nem lehettünk, magyarok lettünk, mert ezt hoztuk magunkkal és a város is ezt adta nekünk.

Bár azért nem kell szégyellni, hogy zsidók vagyunk, mert két olyan rabbitadtunk a világnak, akik megadták a civilizációnak a törvényt: Mózeset és Jézust.”

Az olvasott élettapasztalatok csokrát nem a bennük megtalálható adatok és felidézett események „objektív” történeti pontossága teszi forrásértékké, hanem az az átélt tapasztalat, megélt történelmi sors, amely által – ahogy a mottóban olvashattuk – mélyebben érezhetjük át, és – ezáltal – értelmezhetjük, „súlyozhatjuk” az elmúlt évtizedek velünk élő valóságtartalmait. Az átélt történelem és a benne mindvégig vezérmotívumként szövődő etnicitásolvasatok ezért egyrészt továbbgondolható, kiegészíthető olvasatokkal szolgálhatnak a „makrofolyamatok” kutatóinak, szemlélőinek is, hiszen az olvasott interjú visszaemlékezéseiben olyan etnicitástörténettel szembesülünk, amely a zsidó adaptációs kényszer mint folyamat és állandó kontextus sajátosságát tárja föl számunkra.

Másfelől az idézettek belső-közösségi hitelességét az elbeszélő személye teremti meg, hiszen – mint írásom elején láthattuk – a közösség Gyuszi bácsit tartja és „ruházza föl” a „hivatalos” közösségi narrátor szerepével. Ez személyes adottságain kívül arra is rámutat, hogy a közösség által hitelesítve kifejezi, összegzi és interpretálja a közösség által megélt történelmi tapasztalatot is. Személyes elbeszélése így a kárpátjai zsidó sors általánosabb összefüggései, sajátosságai nézőpontjából is jelentőséggel bír.

Az interjú elején beszélgetőtársam is először a beregszászi zsidóság sajátos helyzetét, s benne az ő családja helyét jelöli meg. Mindebből kiderül számunkra, hogy a városi zsidóság nem alkotott homogén csoportot, hanem mind a társadalmi rétegződést, mind az ennek beszélgetőtársam által megfe-

leltetett az életmód és a világnézet kulturális gyakorlatát tekintve elkülönültek egymástól a „jobb módú” és a „szegény” zsidók.

Gyuszi bácsi a „jobb családok” egyikében, kereskedőcsaládban nőtt föl, amelynek otthoni nyelve a német volt, és ennek megfelelően a Szudétákból hozattak be német nevelőnőket. Saját társadalmi csoportjától eltérően a hászidokat olyan zsidónak mutatja meg, mint akik „nem asszimilálódtak soha”, „gettóban éltek”, „elzártságban megőrizték a Tórát”.

Láthatjuk ebből, hogy az elbeszélő identitása egyértelműen a zsidóságon belül tematizálódik, a zsidó közösség különbségei ellenére is velük együtt fogalmazódik meg. Emellett azonban rögtön rámutat a társadalmi rétegződés és ezzel együtt az adaptációs stratégiák, sőt a vallásgyakorlat és értékrendszer különbségeire egyaránt.

A hászidok így az „elzártság”, a „getto”, a „Tóra megőrzésének” stratégiáit testesítették meg, amelyek egyaránt jelentenek tiszteletre méltó példát, de számukra követhetetlen mintát is az adaptáció és kulturális gyakorlat más útjait járó zsidó közösségek számára (Vö. Papp 2004, 2005). Gyuszi bácsi is e két jellemzőhöz – adaptáció és rituális tórai normarendszer megélése – mérve határozta meg saját csoportját a zsidóságon belül mint „közepes ortodox” közösséget, amely adaptálódva a helyi nem zsidó társadalmi élet normáihoz őrzi meg és folytatja a rituális tradíciót.

Erre mutat, hogy a nyelvhasználat terén is elkülönül a német mint – beszélgetőtársam szavaival – „otthoni”, családi nyelv és a jiddis mint „zsidó” nyelv elkülönülése, amelyet a héderben használtak mint a rituális élet nyelvét a bibliai héber nyelvvel egyetemben. E két kulturális jelentéstartalom elkülönülésében is összetett jellemzőire mutat rá az interjú későbbi része is, amelyből láthatjuk, hogy a zsidósághoz való kötődés rituális jelentései a holokauszt és a kommunista évtizedek után – beszélgetőtársam és a többi zsinagógát látogató beregszászi usidó egybehangzó értékelése szerint – teljesen eltűntek. Mégis az identitás alapja ez a tradicionális értékrendszer. Erre utal, hogy a múlt századi viharok után a fenti értékeléssel együtt mégis a zsinagógában, a rituális élet keretei között a szombatot megtartva szerveződött újjá a beregszászi zsidó közösség is, s ez alapján működtetik – mint a bevezetőben láthattuk a „zsidólikus” megnevezésnél – sztereotípiáikat is. Nem véletlen, hogy beszélgetőtársam egyik elsőként említett, s ma is intenzíven benne élő emléke a családi és a vallási élmények közös megjelenítődése. Ez mutatkozik meg a nagypapánál eltöltött kiddyusok részletes felidézésében és nagypapája Isten előtti reszketésének hosszú ideig tartó megértésének elbeszélésben. A gyerekkora – a két világháború közötti – Beregszászát is a „gyönyörű”, az „igazi” jelzőkkel látja el, mindezt a zsidó élet sokszínűségéhez kötve, amelyben a zsidóság minden más közösséghez hasonlóan sokszínű kultúráz jelentett társadalmi, sőt „felekezeti” értelemben is: „Minden zsidónak volt külön felekezete meg temploma.” Ehhez járultak még a „cseh idők” alatt engedélyezett cionista mozgalmak is, amelyek szintén alkalmazkodtak a heterogén zsidó csoportok értékrendszeréhez.

E sokszínű világ mellett létezett a „gojok”, a nem zsidók világa, akikhez beszélgetőtársam családja is adaptálódott. Ezen a ponton azonban kiderül a beszélgetésből, hogy ez az adaptáció csupán a nyilvános társadalmi interakciókat foglalta magában, míg a belső értékrendszerek világában áthatolhatatlannak tűnő, ismét a zsidó tradíció „vallási” jelentései által tudatosuló és reprezentálódó szakadékok választották el a zsidók és a nem zsidók „bálványimádó” közösségét – ahogy interjúalanyom gyermekkorában fogalmaztak.

Ezt az elkülönülést pecsételte meg az „igazi”, a „gyönyörűséges” beregszászi zsidó életet is elpusztító holokauszt. Beszélgetőtársam életében is a legmeghatározóbb töréspont volt mindez, amelyben elveszítette szüleit, s mindazt, amihez korábban tartozott, és amiben felnőtt. Ennek ellenére sem hagyta szülővárosát személyes, családi kötődései miatt, mivel szülőházában akarta leélni életét. S ahogy fogalmazott, ezért, hogy tovább tudjon itt élni, újabb adaptációk folyamatait alkalmazta életében: megtanult ukránul, oroszul és „feladta” zsidóságát. Tehát zsidóságából adódó tanult kulturális gyakorlatának alkalmazásával „adta fel” ideiglenesen „zsidóságát” is. Mindez összekapcsolódott a deportálást követő félelem folyamatosságával a kommunizmus alatt is. Ennek élességére mutat rá beszélgetőtársam Lenintől vett idézete („antiszemitizmus akkor nem lesz, ha zsidók nem lesznek”), valamint az orvos-perek és a sztálini deportálás-tervek kézzelfogható fenyegetettségének felidézése.

„A kommunizmus alatt már nem voltunk zsidók” – mondja Gyuszi bácsi. Az identitásukban ezáltal létrejövő „vákuumhelyzetet” pedig a magyar identitáshoz való kapcsolódás kezdte betölteni, a gyerekeknek, a következő generációknak is ezt adva tovább: „A gyerekeinknek se adtuk át ezt, magyarok lettünk. Nem kell zsidónak lennünk, mert túl nagy árat kellett azért fizetnünk, hogy azok vagyunk.”

E komplex identitásstratégia megélése egészült ki a rendszerváltás után újra folyamatosnak tekinthető – szombatonkénti – rituális gyakorlat megindulásával, ahol az egyetlen még imádkozni tudó, s így a ritust vezető férfin kívül a közösség tagjai újságot olvasnak, beszélgetnek, találkoznak: „ott vagyunk öreg zsidók”.

A korábbi félelmek továbbélésével szemben tehát az „öregek” generációjának továbbra is a zsinagóga, a tradicionális-rituális környezet jelenti a saját kultúra biztonságos környezetét. A következő generációk hiánya és a rituális tudatlanság azonban a zsidóság „elvesztésének” tényét és a magyar identitás választásának legitimizációját erősíti föl a közösség életében. Mindez az utóbbi másfél évtizedben jellemző Izraelbe való költözés lehetőségével sem változott meg, hiszen a kiköltözők is mint „magyar kultúrájú” zsidók, „zsidó származású magyarok” – ahogy fogalmaztak – kezdenek el egy új adaptációs folyamathoz való alkalmazkodást, így a helyi mindennapok identitásstratégiái sem változtak meg ezáltal jelentősen. Az utóbbi jelentéstartalmak meghatározója a beszélgetőtársam által a holokauszt utáni zsidóság *egyedül lehetséges és megfelelő* identitásstratégiája az asszimiláció.

„Azért is kellett asszimilálódjanak, hogy ne legyenek zsidók” – fogalmazott Gyuszi bácsi. A legkevésbé távoli kultúrának és közösségnek mindehhez a tudatos törekvéshez a magyar kínálkozott.

Mielőtt mindennek az interjúból értelmezhető olvasataira kitérnénk, érdemes pillantást vetnünk a többi etnikumra, amelyekhez szintén az életútban felidézett zsidó adaptációs stratégiák kapcsolódtak.

„Na, nekünk azt mondták a szüleink, azt tanították, hogy az atyák tanításai évezredek óta azt tanítják, bálványimádók..., úgyhogy mi csak megleshettük őket.” A tanulmány elején bemutatott zsidó szentség fogalom mentén, a zsidó tradíció alapján tehát az adaptációk stratégiái együtt jártak az elkülönülés, a teljes távolság fenntartásával minden más közösség irányában.

Ezzel együtt a kollektív kötődések több irányban is megfogalmazódtak a zsidóság számára. Beszélgetőtársam esetében ez elsősorban a német kultúra irányába lehetett releváns, hiszen az otthon nyelve a „jobb családok” esetében – mint láttuk – a német volt. A német kultúra jelenléte ezekben a zsidó otthonokban a Szudétákban befogadott, nevelőnként alkalmazott hölgyekkel való együttélésben is kifejeződött. A holokauszt emlékei azonban mindenfajta közösség fenntartását eltörölték. A tapasztalat, miszerint a fasiszmus előretörésekor a német fiatalasszonyok elhagyták befogadó családjukat, majd a koncentrációs táborban átélt események megbocsáthatatlan, elfelejthetetlen és a további adaptációkra, kötődésekre lehetetlen szakadékot tört a zsidóság és a németiség közé, a gyerekkori otthoni és családi emlékek és rögzült kulturális gyakorlat, nyelvhasználat, értékrendszer ellenére is.

Fontos adalék mindehhez, hogy a deportálások alatt is még a német volt beszélgetőtársam családi nyelve, de Auschwitz után – ahol szembesült azzal, hogy a németek tudatosan akarták elpusztítani „vallásukat és egész életüket” – elhagyja a németet, amely kultúra ezután az otthon világában is kicserélődött a magyarra.

A német kultúra mellett fontos jelentőséggel bír az elhangzott életútban a csehekkel való kapcsolat is. Az állami óvoda és az iskola nyelve a nem házid zsidóság számára a cseh volt, ide írták gyermekeiket a szülők, az államhoz való adaptációs stratégiák részeként. A cseh állam megkönnyítette ezt az adaptációt, hiszen alkalmazkodott a zsidó rituális élethez (szombaton nem kellett iskolába járni), és nem kényszerítette őket intenzív asszimilációra, ehelyett egyfajta szövetséges pozíciót kínált fel számukra, engedélyezve az említettek mellett a cionista mozgalmak, egyfajta etnikus zsidó önszerveződés működését. Ebből a szempontból a mai napig Beregszászon és Munkácson (ahol korábban szintén végeztem kutatásokat) is a legpozitívabban értékelt 20. századi időszakként a „cseh időköt” értékelik a zsidó közösségekben.

Ennek ellenére „alig vártuk, hogy a csehek kimenjenek.” Szavaltuk a *Talpra magyart*” – emlékezik Gyuszi bácsi. Ehhez tartozik, hogy – az általános atmoszféra jellemzői ellenére – tisztán emlékszik arra az esetre, amikor egy

cseh iskolatársa „lezsídózta” őt. Mindez úgy árnyalja a „cseh idők” értékelését, hogy helyet ad a magyarsághoz kötődő lojalitásának legitimizálására.

A felsorolt közösségek mellett külön kérdéskört alkot az „oroszokkal” való kapcsolat értékelése. Az idézőjel használata azért szükséges, mert az „orosz” megjelölést beszélgetőtársamhoz hasonlóan más zsidó interjúalanyaim is ugyanabban az értelemben váltották át esetenként az „ukrán”, a „ruszín” vagy a „szláv” megjelölésekkel. Ennek tükrében úgy vélem, ezek az etnikumok számukra egy homogén csoportot alkotnak.

Az oroszok az interjúban először a nagyszülők első világháborús emlékeiben merülnek föl mint a front, a fogság negatív szereplői, ellenségek. Később a második világháború emlékei között jelennek meg immár felszabadítóként, megmentőként. Ezután azonban újra a negatív jellemzők válnak hangsúlyossá, hiszen a szovjet uralom nem engedi a cionista mozgalom működését, potenciális veszélyt jelent a zsidóságra, és csupán a „szovjet propagandát és a vörös plakátot” tűri meg.

Mivel beszélgetőtársam is otthon akar maradni, s ezért megtanul oroszul és ukránul, nem azonosul, nem adaptálódik intenzíven ezekhez a kultúrákhoz.

Mindehhez párosul az az áthatolhatatlannak értékelt kulturális különbség, amely szintén a zsidó tradíció rituális értékrendszeren alapul, s amelyet így világított meg számomra egyik munkácsi zsidó interjúalanyom, amikor a „szlávokról” mesélt nekem szomszédja példájának kapcsán:

„Tudod, miért nem vagyunk olyanok, mint a többi nép? És tudod, miért nem szereti senki sem a zsidókat? Elmondom neked. A mi ünnepeink például nem arról szólnak, hogy edd vagy idd tele magad. A mi húsvétunkon például eszünk, eszünk, de ennek meghatározott rendje van, és nem az a lényege, hogy mértéktelenül habzsoljunk. A szomszédaink szlávok, szóval pravoszlávok, meg húsvétkor egy családra vesznek öt meg tíz kiló sonkát, túró, vaj, kolbászt, bort, pálinkát. Elviszik pászkaszentelésre, aztán meg csak falnak, falnak, amíg szét nem robbannak, aztán másnap jönnek panaszkodni, hogy milyen rosszul vannak, később meg jönnek kölcsönkérni, hogy már utálják a sonkát, és akarnak mást, könnyűt enni. Hát minek vett ez az ember tíz kiló sonkát? Én is veszek sonkát, de csak egy fél kilót – az öreg nem, az vénségére megbolondult, fél a haláltól, aztán kóser lett – azt megesezgetem lassan, de nem falom halálra magam, inni meg egyáltalán nem iszunk.”

Az elmondottakból érzékelhetjük, az elkülönülés rituális-tradicionális alapjelentésből fakadó távolságok mélységét, s ezáltal a magyarsághoz való kötődés motivációinak háttérjelentéseit is azzal együtt, hogy ez utóbbi kiegészült a személyes kötődés jellemzőivel is. E személyes kötődés Gyuszi bácsi esetében az anyai örökség volt. Beszélgetőtársam édesanyja ugyanis magyar polgári iskolába járt Munkácson, ahol a magyar irodalom és kultúra szerelmese lett. Gyuszi bácsi ezáltal „magyar szellemben” nevelkedett, amelyhez személyes élményeinek többsége is kötődik. Ehhez párosult a barátokkal, a többi gyerekkel való „kinti” nyelv kizárólagosan magyar volta, amelyet ugyan ellensúlyo-

zott az otthon német nyelve, de amely szintén a bizalmas-személyes kapcsolatok nyelvét jelentette az intézmények – héder, iskola – nyelvi közegeivel szemben. Ehhez tártultak a nagyszülők szenvedélyes emlékezései az első világháborúra, amelyben a magyar nemzetudat, s az ezzel kapcsolatos érzelmek és kalandok váltak átélhetővé beszélgetőtársam korosztálya számára. A trianoni döntéssel ugyanis nem szakadt meg a Monarchiában tömeges realitássá váló nemzeti azonosulás folyamata a zsidóság körében (vö. Gerő 2004: 267). Ennek jellemző példáját adja egy szintén Munkácsról való esemény a trianoni döntés idejéből. A legendás Spira rabbi ugyanis a békeszerződésről úgy beszélt mint „tréfli” békéről. Az említett szó a rituális életben „fogyaszthatatlant” jelent, és a szétépett állat húsára utal. Láthatjuk ebből, hogy a magyar nemzeti kötődés és a zsidó tradíció egymást kiegészítve jelentett realitást a kárpátaljai zsidóság identitásrendszerében. Ugyanígy érthetővé válik az a talán ma már kevesek által ismert tény, miszerint Kárpátalja visszacsatolásakor nem csupán a „közepesen ortodox”, de hászid zsidók csoportjai várták és éljeneztek a bevonuló magyar csapatokat (Rékai 1997: 47).

Gyuszi bácsi is úgy értékeli mindezt, mint ami teljesen természetes volt, „beleivódott” az emberbe, és ezért egyszerűen „előjött” a magyarok bejövetelekor. „Jött a bécsi döntés, és dolgozott bennünk a *Talpra magyar* – emlékezik Gyuszi bácsi, s a fent említettek okán – hiába szimpatizáltak a zsidók a csehekkel, mégis vártuk a magyarokat – folytatja hozzátéve –, a magyarok felszabadítottak minket.” A csehekkel való szimpátiát tehát felülírta a kulturális kötődés, a közös nemzetudaton alapuló kognitív közösség, s az ennek következtében megélt történeti sors, mint például az első világháború és Trianon. Ennek fényében az interjú szempontjából is érthetővé válik, hogy Gyuszi bácsi életének legintenzívebb és legpozitívabb emlékei közé tartoznak a bevonulás részletei.

Látnunk kell azonban azt a töréspontot is, amely éppen e nemzeti azonosulás nyomán lépett fel drámaian ezután a zsidóság életében, mert végül a „bevonulás nagy csalódást okozott”. A magyar nemzeti elkötelezettség, a pozitív élmények kiegészültek a negatív személyes tapasztalatokkal és atrocitásokkal, amelyek szintén intenzíven hatottak és élnek tovább a mai napig beszélgetőtársam emlékezetében is. A családi boltban átélt atrocitások, a negatív iskolai élmények, és az állami rendelkezések, a cionista mozgalmak betiltásai, a zsidótörvények egyszerre mélyítették el a bizalmatlanság és a félelem érzéseit a beregszászi zsidók életében. Mindezek az adaptációk önkéntes tartalmait is megváltoztatták, az elkötelezettség helyét a kényszeradaptációk stratégiái vették át („aki zsidónak nézett ki, kapott”). Ezzel együtt sem nyert teljesen negatív értékelést az időszak beszélgetőtársam emlékezetében, erre utal az interjúban kivételesen név szerint megemlített két magyar tanár példája. Mindennek ellentmondásosságát interjúalanyom is érzékeltette: „Ilyen jó dolgok is történtek a magyar időkben, amire kellemesen emlékszik máig az ember. Ez egy borzasztó ellentmondásos dolog, de így volt.”

Ennek fényében érthetővé válik a vészorszak alatti kitartás és ragaszkodás is a magyar nemzeti közösséghez: „Mi magyar zsidók vagyunk, velünk semmi rossz nem történhet”. Mégis megtörtént... A magyar csendőrök közreműködésével deportálják a beregszászi zsidóságot is. Ennek élménye kiegészül a magyarság nem zsidó közösségeinek alapvető jellemzőivel, zsidóságtól való – az előző etnikumokkal megfeleltetett átléphetetlen – szakadékaival, mert „olyan szellemben nevelték őket”. Az interjú során ezen a ponton az ellentmondásos viszony negatív pólusai erősödnek föl: a megalázó iskolai tapasztalatok, szembesülés az – itt előzőekkel ellentétes értéket kapó – „irredenta” magyar jellemzőkkel.

Auschwitz a németekkel együtt, a magyarsággal való kapcsolatban is töréspontot jelentett a közös sors és kötődés elárulása miatt. Ennek ellenére a magyar lett végül beszélgetőtársam „saját nyelve” a deportálások után, holtát előtte a német volt ugyanez.

Mint láttuk, korábban „a városban is, a barátaim is mind magyarul beszéltek”. S bár a német korábban az otthon nyelve volt, és a magyarsággal való kapcsolat is megtört, utóbbi mégsem jelentett olyan jelentős törést, hogy később ne lehessen vele azonosulni. Pedig Gyuszi bácsi, mint gyerekkorában a cionista Somér-mozgalom tagja „identitásvákuumban” integrálhatta volna a kizárólagos zsidó identitást is, kiköltözhetett volna Izraelbe – ahogy a helyi zsidók többsége tette –, és „saját” nyelvként sajátíthatta volna el a modern héber (ivrit) nyelvet is.

Személyes ragaszkodása a családi otthonhoz azonban visszatartotta ettől, s az új adaptációs környezetben – a többi itt maradó zsidóhoz hasonló – a magyarsághoz való kötődés megélését választotta. Mindehhez hozzájárult a magyar nyelv és kultúra anyai öröksége, az ellentmondásos magyar-zsidó sorközösség örökségének és megélt tapasztalatainak pozitív tartalmai. Ehhez társult továbbá, hogy a helyi nem zsidó kultúrákkal nem alakultak ki közvetlen kapcsolatok.

A németekkel a távolról érkező nevelőnőknél keresztül építettek ki személyes kapcsolatokat, a csehekkel és az „oroszokkal” pedig csupán állami kapcsolódások szintjén álltak kapcsolatban. A csehek támogatták zsidó identitásuk szegregációját, az „oroszok” pedig egyrészt továbbra is veszélyezteték létüket, másrészt olyan kulturális távolság választotta el őket a zsidóságtól, ami máig áthidalhatatlannak tűnik.

A magyarok mindezekkel szemben akár a barátok, a közvetlen környezet, akár az áthagyományozott és átélte emlékezők kapcsán ellentmondásosságban is közvetlen kapcsolatban álltak a zsidósággal. Ehhez járult Trianon és a második világháború utáni közös kisebbségi sors együttes megélése is itt, Beregszászon, amelyet – mint olvashattuk – beszélgetőtársam is „egyértelműen „magyar városnak” minősített.

Mindezt összefoglalva láthatjuk, hogy a legkisebb távolság zsidók és nem zsidók között a magyarsággal való azonosulást, és ennek továbbadását a kö-

vetkező generációk számára segítették elő a beregszászi zsidók életében, az elszenvedett sérelmek ellenére is: „Hát, oroszok, ruszinok nem lehettünk, magyarok lettünk, mert ezt hoztuk magunkkal, és a város is ezt adta nekünk... A zsidók már magyarnak tartják magukat, mert otthon is a magyar nyelvet hallották, ezt hozták magukkal itt Beregszászban”.

Írásom elején láhattuk, a leírt etnikai tematizáció hat vissza a zsinagógai közösség mai életére is, ahová az „öreg magyar zsidók” mellett találkozhatunk néhány a szovjet uralom alatt ideköltözött „orosz” zsidóval, illetve azokkal, akik az Izraelbe való kijutás reménye okán járnak ide, s akiket a magyar zsidók „zsidólikusnak” neveztek el. Az „orosz” kategória a zsidóságon belül jelöli ki e csoport helyét, de utal kulturális másságukra is, amelyet egy másik (a magyar zsidók által áthidalhatatlan tulajdonságokkal jellemzett) kultúrával való adaptálódás alakított ki. A „zsidólikus” esetében viszont azt látjuk, hogy őket nem tartják a zsidósághoz tartozóknak, mert az ő esetükben a zsidóság nem társul meghatározó jelentéstartalommal szerintük, s így nem felelnek meg az „elválasztás” tradicionális kritériumának. A magyar zsidók esetében ugyanakkor ebben az összefüggésben azt láthatjuk, hogy mégsem szakítottak teljes mértékben zsidóságukkal, csupán a történelmi kényszerhelyzetek sorozata okán intenzívebben adaptálódtak egy olyan kultúrához, ahol ennek feltételei adottak voltak.

A történelmi és szociológiai feltételek egészültek ki azokkal a kulturális sajátosságokkal, amelyek alapját a tradicionális zsidó értékrendszer határozza meg, amiként azt láttuk a munkácsi interjúrészletben és beszélgetőtársam anyai öröksége példáján. Zsidóság és a vele együtt élő közösségek között tehát a legkisebb távolság teremtette meg azt a közelséget, amely végül a magyarsághoz kötötte bemutatott tagjait.

A zsidók és nem zsidók közötti „elválasztódás”, távolság tapasztalatát azonban fenntartja beszélgetőtársam egyik utolsóként megemlített élménye, amelyben elmeséli két cigányasszony veszekedését, aminek a végén, „amikor már mindent elordítottak egymásra”, „lezsidózták” egymást, mert „ennél nagyobb sértést, trágárságot már nem tudtak mondani”. A sokat szenvedett Gyuszi bácsi által levont tanulság erről a következő: „Ez is jelzi a népnek az érzelmét, hangulatát”.

Jelen írás végső tanulsága ennek fényében nem lehet más, mint újra a mottóban idézett gondolatokra utalva az „értelmezés kényszerének” megvalósítása, hogy látva és átérzve a megélt életsorsok összetett valóságtartalmait ismerjük és értsük meg egymást és önmagunkat.

Irodalom

Barth, Friedrich 1969. Introduction. In: Barth, Friedrich eds., *Ethnic Groups and Boundaries*, 9–38. Bergen.

Barth, Friedrich 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1: 3–26.

Biblia 1994. Budapest: Magyar Bibliatársulat–Kálvin János Kiadó.

Boglár Lajos 1993. *Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai*. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk., *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*, 107–113. Miskolc.

Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris–Századvég.

Gerő András 2004. *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*, 286. Budapest: PolgArt.

Hertz, J. H. szerk. 1984. *Mózes öt könyve és a haftárok*. Budapest: Akadémiai Kiadó és Nyomda.

Jólesz Károly 1985. *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete.

Krappman, Lothar 1980. *Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei*. Budapest.

Papp Richárd 2004. „Járható ösvény.” Magyar zsidó fiatalok az izraeli ortodox zsidó társadalomban. In: Kovács Nóra szerk., *Diaszpórakutatás*. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Papp Richárd 2005. *Van-e zsidó reneszánsz?* Budapest: Múlt és Jövő.

Rékai Miklós 1994. Zsidók és gojok. Egy kárpátaljai zsidó közösség ön- és magyarságképe. In: Romsics Imre szerk., *A másik ember. A Fiatal Néprajzkutatók III. Konferenciájának előadásai*. Kalocsai Múzeumi Értekezések.

Rékai Miklós 1997. *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Budapest: Osiris

Unterman, Alan 1999. *Zsidó hagyományok lexikona*. Budapest: Helikon.

Kisebbségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején (1947–1952)

A donbászi¹ munkatáborokba elhurcoltak visszaemlékezései alapján

Svetkó Erzsébet

A trianoni békeszerződésnek elnevezett békediktátum következtében a kisebbségbe kényszerített magyarság további sorsának alakulása különböző régiókban eltérő jelleget mutat. Meghatározó vélemények szerint a „felnégyelt haza kisujjaként” (Ijjas 1992) emlegetett Kárpátalját érte a legnagyobb sorscsapás elviselésének a gyötrelme (ld. Soós–Medvecz 1999; Botlik–Dupka 1991). Abban az esetben pedig, ha a fent nevezett régió sorsfordulóit hasonlítjuk össze – a Trianont követő csehszlovák érát, az 1944-es rendszerváltást és a szovjet rendszer építésének időszakát, vagy akár a független Ukrajna kikiáltása óta létrejött helyzetet – szintén egybehangzó megállapítások alapján állíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarság XX. századi történetének legellentmondásosabb, legmegrázóbb éve a szovjet rendszer kiépítésének időszaka: a negyvenes, ötvenes évek (Csanádi 2004: 5; P. Punykó 1993: 9). A Szovjetunióhoz újonnan került terület lakosságának „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta” (Romsics 1998: 300). A külvilágtól elzárt régió lakosságának számos megpróbáltatással kellett szembenéznie. Korhű képet kapunk az említett évekről, ha kiragadunk egy-egy gondolatot P. Punykó Mária gyűjtéséből, melyben a korszak szemtanúival, túlélőivel készített mélyinterjúk vannak: „Nem kívánom én azt az ellenségemnek se!” „Legalább egy levelet küldött vón!” „Kilenc nap hajtottak minket, mint a csordát.” „Nem vót kímélet semmi.” „Én a legjobban felejteti akamám.” „Ha nem írol alá, megye a széles vágányra!” (P. Punykó 1993).

Az 1944-es rendszerváltást követő időszakot Kárpátalja történetében méltán lehet drámainak nevezni. Különösen így van ez az itt élő magyarság

¹ Donbász – Donyeckij baszejn. A Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a kárpátaljai magyar szóhasználatba.

esetében, akik számára '44 és az azt követő szovjet építés tragédiák soroza-
tát hozta magával, melynek valódi oka évtizedeken át nem képezhetette tudomá-
nyos kutatás tárgyát, nem kerülhettek a felszínre.

Napjainkban, mikor a változások korát éljük, számos múltbeli esemény
megítélése újraértékelődik. Felszínre kerülnek azok a parancsuralmi rendszer
által eltemetett történetek, melyeknek ideológiamentes vizsgálata a Szovjet-
unió fennállásának idején elképzelhetetlen volt, tabunak számított. A szovjet
rendszer által társadalmi és politikai tétlenségre ítélt néptömegek számára ugyan-
is tiltva volt a kérdezés és az emlékezés. Kárpátalján korábban nem lehetett
foglalkozni a sztálinizmus megnyilvánulásainak különböző aspektusaival. Nem
jelenhettek meg levéltári és egyéb források alapján olyan munkák, amelyek a
rendszer különböző elemeit – a tanácsok létrejöttét, a földkérdés rendezését,
az egyházak és az ateizmus törekvéseit, az emberek tömeges deportálását,
munkatáborokba való hurcolását – tudományos körültekintéssel értékelték volna
az átalakítás folyamatában. A rendszerváltásig a szovjet hatalom kiépülésének
valós hátterét csak a sztálini, majd brezsnyevi éra szemüvegén keresztül, a
rendszer által meghatározott szabályok szerint lehetett láttatni.

A fent említett homályos, érdemben nem vizsgált kérdéskörök közé tartozik
a hatalom sajátos nemzetiségpolitikája, melynek alapján a kárpátaljai magyar
katonaköteles korú fiatalokat bizalmatlannak nyilvánították, így nem teljesíthet-
tek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a donye-
ci szénmedencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket.
Az első csoportokat 1947 tavaszán indították útnak. A toborzás – amit a hadki-
egésztető parancsnokság irányított – szabályos katonai behívó útján történt, azzal
a különbséggel, hogy ezeknek a behívottaknak lapáttal, csákánnyal a föld mé-
lyén kellett védelmezniük a hazát. A hatóságok hivatalosan nem indokolták,
hogy a munkaszolgálatnak miért ezt a formáját kényszerítették a kárpátaljai ma-
gyarság fiataljaira. Elegendőnek bizonyult számukra, hogy egyszerűen kiküld-
ték a katonai behívót és az illetőnek jelentkeznie kellett a megadott időben a
megadott helyen. A behívottaknak eleget kellett tenniük a parancsnak, tudomá-
sul kellett venniük, hogy szolgálati idejüket a szokványostól eltérő módon fog-
ják letölteni. Aki megpróbált kibújni ezirányú kötelezettségének teljesítése alól,
arra további, még keményebb megpróbáltatások vártak és végeredményben nem
kerülhette el a donyecki szénbányákat. Fegyveres őrök kíséretében szállították a
fiatlokat Donbászra. A munkacsoportok nemzetiségi összetételét illetően az ese-
ményeket átélő személyek egybehangzó állítása alapján, valamint az idevágó
szakirodalom szerint a munkatáborokban a birodalomban élő nemzetiségek nagy
részének képviselőit fel lehetett lelteni (Botlik 2000: 287). Az elhurcoltak először
az úgynevezett FEZEO-iskolába² kerültek, ahol felkészítették őket a rájuk váró
feladatokra. A szakmai felkészítés időtartama részlegenként változó volt: egyes
helyeken három, máshol négy, de az is előfordult, hogy hat hónapig tartott. A

² FEZEO – Fabricsno-zavodszkoje obucsenyije (orosz), szakmai gyári oktatás.

FEZEO-iskola befejezése után a dolgozók munkájuk fejében fizetést is kaptak attól függően, hogy ki milyen nehézségű munkát végzet. Abban az esetben viszont, ha a munkás indokolatlanul nem jelent meg munkahelyén, büntetést kellett fizetnie, vagyis hat hónapig levonták fizetésének a 25%-át. A büntetésnek ez a fajtája „hathuszonöt”-ként vált ismertté.

Az otthonuktól távol lévő bányüzemi munkások számára azonban a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A legtöbb helyen a vajatok magassága miatt mind a fúrást, mind a robbantást és a kitermelést végzőknek hason csúszva, vízben kellett ledolgozni a nyolcórás műszakot (Kovács 1993: 107). A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka sorozatossá vált szökevényeknek, amivel a munkaszolgálatot teljesítők többsége megpróbálkozott. A szökevények egy részét még útközben elfogták, de a hazatértek sem örülhettek sokáig a szerencsés megérkezésnek: változó időn belül, de előbb-utóbb valamennyien a hatóságok kezére kerültek. A szökésért kirótt büntetés nem volt egységes: egyeseket néhány hónapig tartó börtönbüntetésre ítélték, másoknak több évet kellett ledolgozniuk különböző munkalágerekben. A büntetések mértéke közti nagy különbség azzal magyarázható, hogy az 1947-es toborzást a hadkiegészítő parancsnokság végezte, és az önkényesen hazatérteket hadiszökevényeknek minősítették. Egy évvel később viszont a donbászi csoportok szervezését a járási civilhatóság vette át, és ettől kezdve az elfogott szökevények büntetése vesztített szigorúságából. 1948-ban lehetőség nyílt a büntetés idejének csökkentésére, ugyanis az ekkor megjelent miniszteri rendelet értelmében a munkalágerekben raboskodók teljesítménytől függően ledolgozhattak két, vagy akár három napot is.

A szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikájának ez a fajta bizalmatlansági jellege 1952-ben szűnt meg, amikor Donbász helyett katonai szolgálatra viszik a magyar fiatalokat is. 1952-ben mindjárt négy korosztályt – az 1930–1933-ban születetteket – sorozták be katonának. Előfordult olyan eset is, hogy három év bányüzemi munka után az illetőt – mintha mi sem történt volna – három év katonai szolgálat letöltésére is kötelezték.

Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és lett áldozta e furcsa kisebbségpolitikának, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre. Az mindenesetre biztos, hogy az emberpróbáló donbászi évek valamennyi túlélő és hazatért életében maradandó nyomot hagytak, életszemléletükre, világlátásukra a mai napig kihatással van. Azon túl, hogy a donbászi munkaszolgálat a kárpátaljai magyarsággal szemben tanúsított bizalmatlanság legkézenfekvőbb megnyilvánulása volt, talán tartható az a legújabbban megfogalmazódott vélemény, miszerint tulajdonképpen ez volt – a „malenykij robot” után – a második deportálási kísérlet (Beregszászi 2001: 4). Az ún. donbászi ügy szerves részét képezte azoknak az előre megfontolt és tudatosan kitervelt intézkedéssorozatoknak, melynek célja a kárpátaljai magyarság beolvasztása, meggyengítése és megfélemlítése volt.

A ma is élő áldozatokat kivéve bizonyos fokú tájékozatlanság jellemző a donbászai munkaszolgálat tekintetében még szűkebb hazánkban, Kárpátalja területén is. Ezen indítatásból felkerestük a munkatáborok még élő résztvevőit, s az alábbiakban két visszaemlékezés keretében teszünk kísérletet a vizsgált korszak vonatkozó eseményeinek bemutatására.

Neve: Papp Endre

Születés helye és ideje: Csetfalva, 1927. szeptember 6.

Foglalkozása: földműves

Nemzetisége: magyar

Vallása: református

Családi állapota: nő

Feleségének nemzetisége: magyar

A gyerekei milyen iskolába jártak?

Magyar iskolába.

Mi volt a foglalkozása akkor, mikor Donbászra vitték?

Saját földünk vót, ott gazdálkodtunk. Én vótam egyedül fiú, három lánytestvérem vót és ezzel foglalkoztunk. A háborúba apámat elvitték katonának és akkor már én nagyobb vótam, '44-be, mikor bejöttek az oroszok, apámat elvitték a lágerbe és gazdálkodtunk, míg el nem vittek Donbászra.

Csetfálváról vitték?

Innen vittek el.

Mikor vitték el és milyen körülmények között?

'47 novemberében. Minket úgy vittek el mint katonákat. Mer akkor még nem vittek katonának, mikor az oroszok bejöttek, senkit. Már minket vittek úgy, mint katonaköteleseket, de nem vittek katonának, hanem Donbászra vittek. Itt nem bíztak meg bennünk, itt, mint magyarokba, hogy vittek vón katonának. Úgy vittek, mint katona, soroztak, minden, jártunk komisszióra. Besoroztak és közbe elvittek munkára a bányába. Donbászt nem is tudtuk... Nem is tudtuk, hova visznek, csak visznek munkára, mindig csak tanálgattuk. Beregszászba vótunk vagy két napot, míg bejegyeztek, majd harmadnap vittek az állomásra, Lembergbe, utána meg Donbászra. Egy hétig mentünk kifele oda. Személykocsiba mentünk, de akkor még olyan nehezen ment a vonat, úgy teli vótunk, hogy egymás hátán vótunk. Egy hét múlva értünk oda. Na, hát ott oszt kiszállásoltak bennünk ilyen obsezsit (értsd: munkásszálló, közös szállás – S.E.) lakásokba.

Milyen munkakörbe dolgozott?

Előbb úgy vótunk mint iskolások. Úgy mondták, hogy fiziósok. Három hónapot úgy kellett dógozni. Vót egy májszter (értsd: mester – S.E.), az vót nekünk a parancsnok és mindig az vitt bennünk. Hát ott méknek milyen munkát adott, a bányába többféle munka vót. Mi még nem csináltunk olyan munkát, mint például a fűrészek. Ott takarítottunk, vagy a deszkát adogattuk felfele, meg hát mikor milyen munka került. Ilyen munkát csináltunk három hóna-

pig. Azut már mentünk a sahtába (értsd: bányába – S.E.), mer már rendes munkások vótunk. De az alatt az idő alatt sokan elszöktek már haza. Hiába úgy vót, hogy katonaságba vótunk, elszöktek sokan.

Hát aztán nekünk is kéne hazamenni, kéne, de írtak itthonrú: az egyik itthon van, a másikat elítélték, azt se tudtuk, szökjünk, vagy ne szökjünk. Addig, meddig már dőgoztunk, rendesen be vótunk osztva, mint sahtai (értsd: bányai – S.E.) munkások. Már kerestünk is, csak hát mit tudom én, nem akartunk ott lenni, mer nem szeretünk a bányába lenni. Elszöktek már sokan és alig maradunk. Csak jöttünk haza, elszöktünk ketten. A többiek elszöktek már sokan, mi sahtyorok (értsd: bányászok – S.E.) ott vótunk még négyen – már a többi elszökött régen – az unokatestvéremmel szöktünk ketten. Hát se jegy nem vót, se semmi, se pénzünk nem vót. Úgy szöktünk, egy hétig szöktünk hazafele a vonaton. Egyik vonatrú le, a másikra fel, ahogy tudtunk.

Sikerült hazajönni?

Elfogtak kétszer is az úton, a milícia elfogott. Sikerült egészen lejönni Sztríig. Ott elfogtak. Egy este tehervonatra ültünk fel, a vagon közt ott ültünk és ott vót Sztribe a sok katonaság. Bevittek a parancsnokságra. De elengedtek bennünk. Kérdeztettek, azt mondják, menjünk vissza. Mondjuk, hogy visszamegyünk. Elengedtek, de már akkorára elment a vonat, ami errefele (értsd: hazafele – S.E.) jött. Kijöttünk az állomásra: egy vonat indult elfele, de nem erre jött, hanem másfele. Akkor vesszük már észre, hogy nem hazafele jövünk. Azut leszállottunk, éccaka vót már vagy tíz óra fele. Hát mit csináljunk? Megindultunk a vasúton visszafele ketten. Vót az útszélen egy őrház, hát már nem bírtuk ki, éhesek is vótunk, vót egy istálló, nem vót benne jószág, lefeküdtünk, már nem bírtuk. Hajnalba felébredtünk, visszajöttünk Sztríig egészen. Nem mentünk be a nagyállomásra, csak a végire, ahon a tehervonatok álltak. Ott munkások dőgoztak, oszt kérdeztük, hogy nem megy-e Munkács fele vonat. Azt mondják, hogy tehervonat. Hát mi belemásztunk egy szenes vonatba – nem vót teli – belefeküdtünk és úgy jöttünk át a határon. Szolyván leszállottunk, azt mondjuk, nem megyünk be Szolyvára mer megént milícia van. Leszállottunk – éccaka vót – bementünk egy ismerősné. Éccaka nem kötöttük, bementünk az istállóba, a csűrbe lefeküdtünk, május eleje vót. Reggel felkőtt, hát lássa, hogy fekszik ott két ember – megismert. Azut a felesége behítt, megfrüstököltetett bennünk, ettünk. Ahogy megfrüstököltünk, két milícia jött, bevitt Szolyvára. Ott kérdezték, hogy minek szöktünk, így meg úgy, mondták, hogy menjünk vissza. Mondtuk, hogy visszamegyünk. Kimentünk estére az állomásra, nem mentünk be Munkácsra, mert féltünk. Leszállottunk. Vót ott egy kis megálló, nem állomás, csak megálló. Lefeküdtünk a vasútodalba, majd hajnalba elindultunk. Reggelre ideértünk Benébe, az állomásra. Nem mertünk hazajönni reggel, egész nap kint vótunk a mezőn össze-vissza, ott feküdtünk. Lejöttünk ott az erdő fele a füzesbe, ott vótunk sűrvedésig. Nagyapámék ott laktak, feljöttünk a kerten. Már éhesek is vótunk, egész nap, má előző nap se nem ettünk semmit.

Ott vót nagyapám kint, hamar bementünk a pajtába, vót ott egy nagy pajta. Beszaladtunk az ólba, az öreg megijedt tőlünk. Nem ismert megfele bennünk. „Ti vagytok, betyárok?” – azt mondja. Nagyanyám benn vót, ment szólni az öreg neki, hogy itt a két fiú, hazaszökött. Hozott enni. Megvártuk, míg besetétedik, üzentek anyáméknak is, eljöttek oda. Mikor besötétedett, hazamentünk. Valami szomszédunk megtudta, mert átjött. Még meg se érkeztem rendesen mosdani, csak odajön két katona értem. Még itt vót a katonai parancsnokság nem messze. „Megyünk” – azt mondja. És akkor az unokatestvéremért is bementünk. Bejelentettek bennünk. Elvittek, ott háltunk akkor éccaka, nem engedett haza. Másnap a katonákkal felültetett szekerekre, elvitt Muzsalyba, onnan meg a katonai parancsnokságnak átadtak. Bevittek bennünk, ott meg átadtak a milíciának. Ott vót két milícia, behívtak bennünk, kérdeztek. Menjünk vissza. Hát – mondjuk –, adjanak vagy tíz napot. Nem adtak. Azut nem is kérdeztek bennünk, bevittek a csurmába (értsd: börtön – S.E.). Elítéltek három évre, meg három hónap, míg ítélték bennünk. Elvittek Beregszászba, azut Ungvárra. Három évet kaptunk. Én két évet töltöttem le, mer életbe lépett a lágerbe – Dnyepropetrovskba vótunk egy lágerbe – az a zacsot (értsd: törvény – S.E.), hogy egy nap alatt le lehetett két vagy három napot töteni. Pont két év alatt három letelt. Úgyhogy így vót ott az élet.

Mitől függött az, hogy egy nap alatt kettőt le lehetett töltetni?

Attól, ahogy dógozott. Akkor ez első éven lépett életbe. Ha mondjuk száz procent (értsd: százalék – S.E.) vót egy brigádnak (értsd: munkacsoport – S.E.) – mert brigádba dógoztunk –, akkor nem vót, csak egy nap. Ha van százhusz procent, akkor egy nap alatt kettő, ha százötven procenten felül vótunk, akkor egy nap alatt három nap ment. Azér, ha jó brigád vót, egy év alatt három évet letudott.

Mennyi időt töltött Donbáson?

Ott hat hónapot, meg két év a lágerbe.

Milyen bánásmódba részesültek a munkások?

Épp olyan nagy veszély nem vót. Hát dógoztunk. Enni adtak, nem éppen első osztályú kaja vót a háború után, de hát küldtek csomagot itthonrú mindég, osztán főztünk magunknak.

A lágerbe ott is úgy vót, hogy hát előbb nehéz vót, azt is kellett szokni. Hát ott is dógoztunk minden nap. Minden nap munkába kellett menni, csak vásárnap nem. Úgy vótunk, mint akármilyen elítélt, aki tíz évet kapott, olyan szigorúság vót. Együtt dógoztunk, meg együtt mentünk kifele a munkábú, a kapuná ott vótak az örök, azok mindenkit átmotoztak kifele menet, meg befele menet. Nagy láger vót, nagy hadilágerrek. Dógoztak ott sok németek is, azok is még a katonaságbú, szerelték befele a gyárakat. A háborúbú ottmaradtak.

Kapott-e fizetést a hat hónap alatt, míg ott dolgozott?

Iskola alatt nem sokat, azut kaptunk fizetést. Attól függ, ki milyen munkán vót. Hát vót elég jó fizetés.

Milyen körülmények közt éltek a munkások?

Nagy barakkok vótak, hosszú barakkok, emeletes ágyak, két ágy össze vót húzva, két ágy vót egymás mellett: kettő alul egymás mellett, kettő felül

egymás mellett. Ez má a lágerbe vót. Donbászson rendes ágyak vótak: tiz-tizenketten vótunk egy szobába, rendszeren egyes vaságyak, pokróc, takaró. Csak hát menni kellett mindennap le a bányába. Vót három szmena (értsd: műszak – S.E.): mikor reggeli szmenába, mikor délutániba, mikor az éccakaiba. Mindig cserélgettük. Nem vót olyan rettenetes ott, épp csak vágyott az ember haza, meg hát nem szerettünk a bányába dógozni.

Voltak-e önnel más nemzetiségűek?

Persze. Vótak. Dógoztak ott sokan munkások. Ott laktak abba a faluba. Azok kerestek jó, azok a munkások, akik ott dógoztak. Nem nagy falu vót, azoknak az vót a szakmájuk. Más munka nem nagyon vót, oda jártak dógozni. Mék hogy keresett. Annyira nem tudtunk beszélni se, valamit tanultunk meg, egy pár szót. Már amikor a lágerből hazajöttem, akkor már jobban tudtam beszélni. Két évig ukránok, oroszok közt, meg vót ott már mindenféle nemzetiségű, tatár, meg ami létezik.

Érezte-e hátrányát magyarságának?

Hát mit tudom én. Hát úgy annyira nem, mer hát azt se tudta nagyon sok, hogy – mikor beszélünk egymás közt, kérdezték, hogy milyen nemzetű vagyunk – nem is tudta sok. Vót, hogy nem is hallott ilyen nemzetrű. Donbászson úgy hívtak bennünk, hogy bandera, banditák. Így neveztek bennünk. Mondtuk, hogy mi nem magunktú jöttünk.

Az előbb azt említette, hogy azért vitték el innen a magyarokat, mert nem bíztak meg bennük ahhoz, hogy katonának vigyék. Ez volt az oka annak, hogy kényszermunkára vitték őket?

Persze. Majd má a '32-eseket vitték katonának. '25, '26, '27 – ezt a korosztályt vitték el Donbászra. Mi ekkor vótunk katonakötelesek. Mer a '24-beliek vótak még, mint magyar katonák besorolva. Na de mi ide maradtunk. Oszt még a '30-belieket vitték Donbászra. De azokat elítélték má nem olyan sokra, mer nem vótak katonakötelesek, 2–3 hónapot, ha kaptak, oszt vége. De minket még akkor innen magyarokat még nem mertek katonának vinni, nem bíztak bennünk, csak vittek mint katona, de Donbászra vittek dógozni. Rendes sahtaruhát (értsd: bányászruha – S.E.) adtak ott, mint a bányászoknak, fizióruhának hívták, mindenkinek egyformát – barna-fekete lajbi, sapka, kabát.

A hatóságok mivel indokolták azt, hogy elviszik innen az embereket?

Azt se tudtuk, miér vitt, csak vitt. Katonának, vagy Donbászra. Én gondoltam, hogy nem bíztak.

Kapott-e kártérítést?

Á, nem. Vót velem egy péterfalvai fiú is. Osztán az még vót is itt. Azt mondja, elindul, fogja járni a kártérítést. Abbú a falubú nem vót vele való, magába vót – bizonyítsam én be, hogy Donbászson, meg a lágerbe is ott vót. De hát nem kapott ő semmit. Én nem jártam utána.

Igényel e kártérítést, és ha igen, kitől várja?

Hát csak az állam, ez az állam (értsd: Ukrajna – S.E.). Nem a magyar állam.

Van-e Önben harag a donbászi események miatt, és ha igen, mire haragszik?
Hát mire? A kommunistákra.

Volt-e Ön párttag?

Á, nem vótam én semmilyen párttag.

Most tagja-e valamilyen pártnak, vagy szövetségnek?

A KMKSZ-nek¹. Annak tagja vagyok, de amúgy nem. Most is jártak itt valami demokrata párttól, de én nem iratkozok be.

Melyik országot tekinti anyaországnak?

Csak Magyarországot.

Mi a véleménye a Magyarországra való áttelepülésről, kivándorlásról?

Én nem tudom. Csak azért mennek, hogy itt valahogy nem látnak nagy jövőt szerintem. Az ember ha nézi, legjobban a főnökség, sok orvosok, megtanult emberek rengetegen mennek.

Mit szól a magyarországi támogatáshoz Kárpátalját illetően?

Jó, hogy támogat. Az vón jó, ha odacsatolnának bennünk. Az egész Magyarország, mindent visszavenne, mint Trianon előtt. Az egész Magyarország úgy érne valamit.

Ön hogyan látja a kárpátaljai magyarság ügyét, fennmaradásának esélyeit?

Hát csak a Szövetség (értsd: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség – S.E.), ha elég sokat fog erősködni. Mégis csak valamit segítenek, mégis csak valaki valamit felszólal.

Neve: Tóth Béla

Születés helye és ideje: Kígyós, 1928. január 6.

Foglalkozása: jelenleg nyugdíjas, ezelőtt kőműves és hentes

Nemzetisége: magyar

Vallása: református, nagy református

Feleségének nemzetisége: magyar

A gyerekei milyen iskolába jártak?

Ardóba a 9. Számú Általános iskolába, utána Beregszászba végeztek a 4. számú Középiskolában. Mind a három. Három gyerekem van. Három fiú.

Mi volt a foglalkozása akkor, mikor Donbászra vitték?

Akkor szovhozba dógoztam és főleg kerülősködtem, mert akkor kezdődött ez az átváltozás, hogy bejött a kolhoz, a szovhoz és oda szorultunk, ki a kolhozba, ki a szovhozba dógozni.

Milyen körülmények közt vitték el?

Hát olyan körülmények között, hogy beleestem ebbe a donbászi menetbe, hogy Donbászra hordták az embereket. Jobban mondvá előtte vitték a „háromnapos embereket”⁴. E vót '44-be. Akkor még én kicsi vótam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő odamaradt és utána én

¹ KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

odafejlődtem, és mivel hogy nagyobb család vótunk, éngem '48 tavaszán felmentettek, de ősszel má cserez vojenkomát⁵, akkor elvittek.

Elvittek október nemtudom hanyadikán pontosan, de én egy hónap múlva haza is szöktem. Tizenhárom napig jöttem hazafele, hon vonaton, hon leugrálva a vonatrú, hon aláesve, kibúvva alóla. Ilyen is vót egyszer, hogy elindultunk heten és...

Szóval az állomásokra nem mentünk be, mer féltünk, hogy elfognak, befele ment a vonat az állomásra, leugráltunk, megkerültük azt a várost – egy-két napba került, vagy mennyibe – akkor a másik végire mentünk, hogy ott majd megint felugrálunk, ami vonat jön. És egyszer aláestem a vonat alá is. Heten, ahogy jöttünk, hatot felsegítettem – valahogy olyan legügyesebbnek éreztem magam – s azokat felsegítem, hogy másszatok, másszatok, majd én utójjára, osztán ahogy összeütközik a két tángyér a vonat közt, azon akartam felugrani, oszt ahogy ráugrottam, az meg megfordult valahogy, mer olyan gorgó valami vót, és én becsúsztam. Ez már mondjuk az állomáson kívül lehetett vagy másfél kilométerre, és épp ott ált a vasúti őr, olyan kis őrbódé vót, és akkor valahogy kihajítottam magamot, és kiáltottam: „Na fiúk, vége!” Úgy éreztem, hogy keresztülmegy rajtam a vonat. De sikerült, és még arra a vonatra fel is ugrottam. És így sikerült megint bejönni Lembergbe. Lembergbe bejöttünk, de mondom, a vonaton hon a szeneskocsiba, hon így, hon úgy. Egyszer megint vót egy élményünk, mert felültünk egy személyvonatra. Így ülünk, de olyan szurkosok vótunk, meg mocsokosok, mert fizióruhát épp megkaptuk, oszt elhagytuk meg elhajigáltuk. Ülünk egy személyvonatba, oszt odajön egy ember – valahogy biztosan észrevette, hogy szőkevények vagyunk –, azt mondja nekünk, hogy tudja, hogy honnan vagyunk, mi van. Azt mondja, hogy ő bevisz minket egy helyre, hogy ad nekünk dokumentet, hogy mi nyugodtan jöjjünk hazafele. De nem bíztunk az emberbe, oszt leugráltunk a vonatrú. Gurultunk – olyan jó part vót – lefele legurultunk. De három ráhajlott annak az embernek a szavára és el is vitték, el is ítélték ott rögtön üköt. De nekünk sikerült bejönni Lembergbe. Lembergbe valahogy kijöttünk, Lavosnyijba és ott is csak az ütközőkön, a két vonat közt ültünk. És Lavosnyijba, ahogy jöttünk átfele éccaka az erdónél – vagy az alagúton is átjöttünk – halljuk mi, hogy igazolnak a vagonokba. Megijedtünk, mondom a havernak – mer végül

⁴ Háromnapos emberek” – 1944. november 13-án a 4. ukrán front törzse parancsot adott ki arról, hogy a Kárpátalján élő német és magyar nemzetiségű, 18–50 év közötti férfiaknak három napon belül jelentkezniük kell a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. Előző nap ülésezett a 4. ukrán front katonai tanácsa, amely a kollektív bűnösség elve alapján elrendelte, hogy a katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyeket csakúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és fogolytáborba kell küldeni. A következő napokban megkezdődött az emberek elhurcolása a különböző gyűjtőhelyekre. A szovjet hatóságok a háromnapos „kicsi munkát”, a „málenyikij robot”-ot hadifogságra változtatták. A magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án indították útnak szigorú katonai kísérettel.

⁵ Értsd: katonai sorozóbizottságon (hadkiegészítő parancsnokságon) keresztül (orosz).

ketten maradtunk csak – mondom a havernek: „Igazolnak, mi lesz velünk?” Leugrottunk éccaka Szolyva és Lavocsnyij közt az erdőbe. Ott elindultunk gyalog befele jönni Szolyvára. De eltévesztettük a szolyvai utat, úgyhogy úgy gondoltuk, hogy az erdőbe felmegyünk és onnan má lelátunk. De nem sikerült, mert úgy eltévedtünk, hogy Ilosván is túlra kerültünk éccaka. Akkor esteledett befele, és láttuk, hogy egy asszony meg egy ember megy az erdőbe egy úton. Megindulunk utána szaladni, hogy igazítson minket útba, hogy merre jövünk haza, merre induljunk. Azok is megindultak szaladni, megijedtek túllünk. De végül megálltak, mondjuk nekik, hogy állunk. Azt mondja nekünk: „Fiúk, hát nem jó helyen járnak. Itt ez a patak ez befolyik a kövesdi malomba. Ezen a patakon menjenek, oszt majd kikeverednek valamerre.” Na jöttünk mi azon a patakpartján, de beesteledtünk. Ott bukók vótak, kaszáltak, ott megaludtunk, reggel megmosakodtunk, bejöttünk Makarjára. De hát nagyon mocskosok vagyunk, hát a vonaton úgyi hon füstölődtünk, hon a szeneskocsiba jöttünk. Bejövünk Makarjára, jövünk egy utcán, felkérézdkedtünk egy udvarra, és az asszonynak mondjuk, hogy éhesek vagyunk. Azt mondja az asszony, hogy menjünk le a csűrbe, hoz ő nekünk enni. Hozott is egy kis tejet, kenyeret. Azt megettük, este elindultunk. Akkor elindultunk este, beérkeztünk Nyárasra. Hát mondom onnan má hazamegyünk. Úgy is vót. Hazajöttünk, hát éppen nálunk – egy kukjási fiúval érkeztem haza, a többi leszóródott, elment, vagy leültették – éppen csomagot fele készítettek, és én, ahogy beléptem, hátranéznek, hát lássák, hogy ott vagyok.

De mondom, ez egy hónapra történt, mikor elvittek. És ez vót körülbelül novemberbe. Akkor bujkáltam otthon három hónapot. Február 17-én elfogtak. Soha nem aludtam otthon, de akkor is úgy fogtak el, hogy már alakult a kolhoz és az öreg emberek, akik dógoztak, azt mondják, hogy menjek dógozni, hátha a kolhozba leszek, enyhébb lesz az a dolog, vagy valami. De nem sikerült. Egy szerdai napon dógoztunk a kolhoza, hordtuk összefele a szalmát, meg amit mondtak. Gondoltam, hátha enyhébb lesz. Semmi dokument, mer elszöktem és nincs nálam semmi.⁶ És egy szerdai napon ahogy dógoztunk, jönnek a vásárbú hazafele az öreg emberek, oszt mondják nekem: „Béla, nagyon vigyázz, mer Beregszászba razzia vót és Bocskai Sanyit elfogták.” „Hát” – mondom –, mer gyáva vót.” „Gyáva vót, Béla, de akkor is vigyázz.” Hazamentem, este megvacsoráztam, lefeküdtem. Mondom egy-két óra hosszát pihenek, utána pedig kőlok, és megyek szállásra, valahova az ólakba, vagy a jászlakba a tehenekhez, mer úgy virradtam kint legtöbbször, meg a nagynénémné, ott az erdő alatt lakott. Sikerült, míg sikerült, de ekkor este, ekkor szerda este, ahogy megvacsoráztam, mondom, ledülök, majd elmegyek. Egyszer beállít a hatujjú Jurek. Egy milicista vót. Felráz, azt mondja nekem: „Köjj fel!” Hát felköttem, na de a helyzet tényleg a vót, hogy nem nagyon mentem vón én egy milicistával sehova. Mondom, én még elrendezek egyet. Ahogy felálltam, ő meg áll velem szembe, azt mondja: „Béla,

⁶ A munkaszolgálatra kötelezett fiataloktól a behíváskor elvették személyi igazolványukat, s azt csak a szolgálat letöltése után kapták vissza.

meg ne mozdulj, mert körül van állva a ház.” Minden ablak alatt álltak. Hát ha körül van, akkor már nem tudok vele csinálni semmit, mert máskülönben csak megkentem vón valamint. Úgy is vót. Öltözni és megyünk. És nem is vitt a faluba végig engem, hanem kivitt a temetőnél és úgy fel a mezőre és úgy vissza a másik faluvégire. Ott megint elfogtak egy embert, avval együtt elvittek engem be Beregszászba és ezek után el is ítélték három évre. De ez is úgy ment, ez az ítélet, hogy Beregszászból elvittek Lembergbe, Pereszilykán keresztül összevissza hordoztak, úgyhogy február 17-én fogtak el és majd július 7-én ítélték. Addig csurmából csurmába (értsd: börtönből börtönbe – S.E.). Visszakerültem Makijevkára, oda, ahonnan elszöktem. Ott ítélték el, de ott is olyan szerencsém vót, vagy szerencsétlen vótam, hogy nem akartam makacsságbú semmit mondani. Még a nevemet se mondtam meg. De hét hónap után, mikor vissza odakerültem, ott úgy legyengültem – hát fiatal gyerek vótam még –, hogy már ha felálltam a csurmába, akkor meg kellett támaszkodnom, mer a szemem világa eltűnt. Hát állandóan zárva, reggelenként kaptunk egy kis kimenőt, járkáltunk vagy 15–20 percet, vagy 30-at.

Csak elég az hozzá, hogy reggel vittek vón ítéletre – már hét hónap után, június 7-én lett vón –, elvisznek ítéletre, nem beszéltem semmit. „Nem tudom, nem tudom.” Még a nevemet se tudtam. Pedig lehet, hogy má annyit tudtam vón, csak nem akartam. Makacskodtam, mert általában azt mondták, hogy ha nem beszélünk, tán enyhébb lesz az ítéletünk. Csak elég az hozzá, hogy nem beszéltem, nem tudtak elítélni. Vissza a csurmába. Ez vót július 7-én. Rá egy hónapra megént. Ott má megijedtem, hogy mi lesz velem, hát ki fog itt a nagyvilágba, a nagy Oroszországba egy tolmácsot keríteni nekem? De sikerült, mer azok a fiúk, akikkel Donbászra mentem, azok ott dógóztak. Vót, akik ottmaradtak és este hazamentek a munkából és a szekretárnő (értsd: titkárnő – S.E.), a bírósági szekretárnő mondja nekik, hogy – ott vót Kormos Laci meg egy remetei cigányfiú –, mondja nekik, hogy itt vót Beregszászból egy fiú, nem tudták elítélni, mer nem beszélt semmit. Azt mondja a remetei cigányfiú: „Jaj, elég baj az. Ismerem én, majd én leszek tolmács.” Beiratkozott rögtön, egy hónap múlva megént hívnak engem ítéletre fele. Megyek felfele, már lerongyolódva nagyon, mer már akkor nagyon tönkre vótam. Valami csizmanadrág vót, akkor bakancs a lábomon, ők meg selyemingesen. Visznek engem felfele a harmadik emeletre ítélni, ott állott mindenki a lépcsőfokon és néznek engemet. Nem vót mit tenni, megyek ítéletre fele. Bevisznek a terembe, kérdezik, hogy mi és hogy vót. Mondom, hogy apám, bátyám odamaradt, én meg elszöktem. Kénytelen vótam elszökni, mert szükség vót rám otthon. És én tévesztettem, mer rájiszpolkom (Rájonnij Iszpolnityelnij Komitet, értsd: Járási Végrehajtó Bizottság – S.E.) vagy mi vót akkor, ami vitt, meg cserez vojenkomát. És én nem tudtam még akkor megkülönböztetni, hogy mék. Én, gondoltam, elszökök, egy-két hónap, osztán le van írva. De engem úgy vettek, mint katonaszökevényt. Küldik hozzám a remetei fiút, hogy ő lesz a tolmács. Mondja fiú, hogy mondjak, amit akarok, majd ő adja nekem lefele. De hetőnköt vittek bíróságra, mind 5–5 év. Én maradok legutójára.

Kérdeznek, hát én leakasztottam, mondom a magamét, mondja a fiú: „Mondjad, mondjad, majd én adom lefele nekik.” Le is adta. Végül arra ment ki, hogy ha nem munkára vittek vón, én gondoltam, hogy otthon is dógozok, mindegy, hát akkor nem szöktem vón. „Elszöktél vón te akkor is!” – meg erre, meg arra – három év. Három évet kellett lehúznom fiatal koromba. '52. február 17-én kerültem haza.

Donbászi ott tartózkodása alatt milyen munkakörben dolgozott?

Vasgyárba lettem vón, de lettem vón. Mert FEZEO lett vón három hónapig, addig iskola lett vón, meg dógozni közbe. De mondom, én ebbe nagyba nem merültem bele, mer egy hónap alatt nekem nem sok időm vót. Én csak azon törtem a fejem, hogy én szökök, én szökök, mer egy fiú, akit tavasszal vittek, már hazaszökött, hát, mondom, én se húzom sokáig, én is megyek hazafele. Így hazaszöktem. Így történt az én életem fiatal koromba.

Milyen bánásmódba részesült?

Azt má meg nem tudom mondani, mert kevés időt vótam ott. Minket ki-kivíttek, mer mi vasgyári munkások lettünk vón, ott vót a 305-ös iskola, ahon a mieink vótak, és amellet vót egy óriási nagy vasgyár. Három hónap iskola lett vón nekünk, és ki-kivíttek napközbe úgy egy órára széjjelnézni, hogy hon lesz a munkahelyünk, hol nem. De én azt nem vártam meg. Milyen lett vón a munkahely, én azt nem tudom.

Milyen körülmények közt éltek a munkások?

Én azt meg nem tudom mondani, mondom az egy hónap alatt. Az kevés vót. A fizióiskolára mentünk, sztolovába (értsd: étkezde – S.E.) jártunk, ott enni adtak, foglalkoztak, beszélgettek velünk, oktattak vóna kifele, de mondjuk az vót az igazság, hogy nem is tudtunk beszélgetni. Hogy ment tovább az élet, azt má én nem tudom. Egy hónapon belül én otthagytam őket.

Voltak-e Önnel más nemzetiségűek?

Hogyne. Vótak románok, moldovánok, beloruszok. Csak kevés idő vót nekem az ismerkedésre.

Érezte-e hátrányát magyarságának?

Én nem mondom azt, hogy a magyarságomnak éreztem, mer bántani nem bántottak. Nem mondom, a csurnába má hátrányba vótam. Vót ott még akkoriban, már nem tudom, blatnoj (értsd: vagány – S.E.) meg milyen nevek vótak, meg zsulik (értsd: csirkefogó, szélhámos – S.E.), na a zsulik a legkisebb vót tán általába. Vót olyan eset, hogy ilyen emberek, mint én – a csurnába ilyen kétemeletes ágyak vótak, felül a blatnojok, közepen egy másik réteg –, ilyen emberek mint én csak alól, legalól, de úgy, mint a hering. Összepakasztottak bennünk, hogy egy olyan szobába, ahol mondjuk 50 ember fért, biztos vótunk 150-en, 200-an. Négyzetméterre négy ember jutott. Úgyhogy, kérem szépen, este, ha lefeküdtünk, a dezurnik (értsd: ügyeletes – S.E.), vagy kicsoda úgy beállított, hogy mindenkinek egy ódalra kellett feküdni. Emlékszek, vót egy benei fiú velünk, Benics Jani, az egy kicsit rafináltabb vót, mint mi, meg ügyesebb és ez a falhoz feküdt, összehúzódott, hogy ha mindenkit hering módjára lefektetnek, majd ő

éccaka má kinyújtózik, oszt annyival nagyobb lesz a helye. Csak elég az hozzá, kérem, a dezurnikok kihúzták, oszt az ajtóba addig ütötték, hogy összeesett a fiú. Reggel került hozzánk, kivitték, felocsolták. Ő spekulált, hogy nagyobb helye legyen, hogy a lábát ki tudja nyújtani. És csak azt akarom kihozni, hogy ahogy ott feküdtünk egy vasárnap reggel – szóval reményem arra semmi nem vót, hogy hazakerülök, vagy életbe maradok, ez éntőlem teljesen távol állt, én csak úgy egyik naprú a másikra valahogy vótam – és felül azok a nagyobb emberek szedték befele az ennivalót. Azok egy-két valakit megfogtak, azok szedték és a gazdájának csak annyi maradt, amennyit ők hagytak. A többit elvitték, vajat, meg ezt, meg azt, dúslókáltak benne. Nem tudom, egy idősebb ember vót, egy vasárnap reggel, ahogy fekszek ott a földön hanyott, hát felülrű egy darab szuhári kenyér (értsd: száraz kenyér – S.E.) a mejjemre ráesik. Felnézek – de mondom, állandóan féltésbe vótam – a meg könyököl lefele, néz rámfele. „Na, ütött az óram” – gondoltam. Ez a nagy zsulik, mikor mindenki ahhoz ment és oda vitte mindenki a cajrét, amiye vót. „Na, mondom, végem van.” Felmegyek, kérdi tőlem, hogy ki vagyok, hogy vagyok, honnen vagyok. Kérdi, hogy Magyarország, Budapest? Mondom, hogy Budapest. Hát valahogy katona vót valamikor Budapesten, vagy odakerült, vagy hogy. De mondom, én ezt az embert megsirattam. Az attól kezdve, hogy én elmagyaráztam neki az én sorsomat, attól kezdve engem mindig támogatott. Annyira megszeretett, vagy mert gyenge gyerek vótam, vagy miér, vagy miér nem, de az is csak vagy egy hónapig tartott, azt is elvitték tőlem. De az 25 éves vót. Na, mondom, legalább a lett vón, míg még itt vagyok. Nagyon rendes vót.

Őn szerint mi volt az oka annak, hogy Donbászra vitték az embereket?

Munkáshiány vót. Meg beleestünk abba a korosztályba, mer már vótunk 18 évesek. Mer '44-be, mikor az embereket vitték, akkor még mi kiestünk, minket akkor még nem lehetett vinni, és azut megint nőtt egy kis munkaerő felfele, az az 1–2 év, és akkor ezeket is távolították elfele. Én így gondolom, ezért vittek Donbászra bennünket. Meg az itteni magyarságot katonának nem vitték, és azért vitték, hogy nehogy erő kerekedjen itt felfele. Inkább semmisítették, gyengítették itt lefele az embereket. Én így gondolom. Csak ezért vihettek bennünket, mer mi nem ártottunk tényleg senkinek. Mi, magyarok nem vótunk megbízhatóak, mer a huculokat katonának vitték, minket meg a FEZEO-ba. Mikor én kikerültem a lágerből '52-be, öcsémeket már akkor első orosz katonának vitték '52-be.

Mi még a „háromnapos lágeristákhoz” fiatalok vótunk, odanőttünk két évet, minket meg bevitték Donbászra a szénbányába.

A hatóságok mivel indokolták, hogy Donbászra vitték?

Semmivel. Semmivel a világon. Dógozni kellett. Én mikor hazaszöktem, énutánam küldtek papírt, hogy menjek vissza, mer baj lesz. De oda se ügyeltem rá, az az igazság. Míg itthon el nem fogtak a három hónap után. Visszatoloncoltak, hét hónapba került, míg visszakerültem az ítélishelyemre. Hát Barát Árpád egy évet vót bevájva a föld alá. Mikor előjött, akkor fogták meg. Egy káposztáshordó alatt vót egy gödör, abba vót egész nap, csak éjszakára bújt fel.

Mennyi időt töltött a börtönben?

'49. február 17-én fogtak el, hét hónapba került, míg visszavittek oda, ahonnan elszöktem. Csurmárú csurmára vittek. Azok nagyon nehéz idők vótak. '52-be kerültem haza.

Kapott-e kártérítést?

Semmit.

Igényeltünk mi. A magyaroktól igényeltünk vóna. A papírom is megvót,

oszt még az is eltűnt. Kártérítést csak kaptam a bátyám után meg apám után.

Van-e harag Önben a donbászi események miatt, és ha igen, kire haragszik?

Senkire. Senkire nem tudok haragudni. Máskülönbén meg az az igazság, hogy nem sikerült nekem rosszul az életem azóta, és én elfelejtettem mindent. Legnagyobb fájdalomérzés nekem az apám meg a bátyám. De az is csak annyiból, mer nagy család vótunk, szegény családbú származom, és mindig az jut az eszembe, hogy apámat, bátyámat elvitték. E vót a munkaerő. És utána a család, még mindig maradtak gyerekek és anyám megszenvedett velünk nagyon. És utána, mikor mi nőttünk vón, már mondjuk én nőttem vón felefele a családba, akkor éngem kiséptek belőle. Én hazajöttem, akkor mondjuk odanőtt a '33-beli öcsém, azt is elvitték. Azt meg elvitték katonának. Megint meggyengítették a családot. Ez a szovjet rendszer. Énbennem csak ennyi fáj, mer hála Istennek én attól kezdve... Akkor megismerkedtem a feleségemmel, én is otthagytam a családot, még nagyobb bosszúságot szereztem. De attól kezdve én nem panaszkodom. Csak az, hogy legyengítették nagyon a családot. Mindig, mikor odanőtt egy munkaerő, kisépték belőle.

Volt-e párttag?

Én soha. Semmi.

Most tagja-e valamilyen pártnak vagy szövetségnek?

Én semminek, csak az egyháznak. Egyházvezető is vagyok. Én csak ebbe az egy pártba vagyok és ebbe is halok meg.

Utólag hogy tekint vissza arra a rendszerre?

Hát mondom, akkor tán bosszús is vótam, meg tán még embert is öltem vón, de most már sikerült az életembe minden, és beleegyeztem, szóval elfelejtettem még azt is, hogy mit szenvedtem, meg mit nem fiatalon. De nagyon jó összejött az életem sora.

Melyik országot nevezi anyaországnak?

Magyarországot. Ott is van egy fiam, Székesfehérváron, két unokám. Jól megvannak.

Mit szól a Magyarországra való áttelepüléshez, kivándorláshoz?

Az áttelepülésről, kivándorlásról nekem az a véleményem, hogy én nem mentem soha és nem is mennék. Nekem itt jobb.

Ön hogy látja a kárpátaljai magyarság ügyét, fennmaradásának esélyeit?

Én úgy látom, hogy nagyon egyet kén értenünk az anyaországgal, hogy itt fennmaradjon. Mert mi ugyi csak kisebbség vagyunk.

Irodalom

Beregszászi György 2001. Újjáépítjük Donbászt! *Bereginfo*, 41. sz.

Balog Sándor 1992. *Sorsüldözöttek*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Botlik József 2000. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon...* Szeged: Mandátum-Universum.

Csanádi György 2004. *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*. Ungvár: PoliPrint.

Dupka György 1993. *Koncepciók perek magyar elítéltei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957*. Budapest–Ungvár: Intermix Kiadó.

Ijjas Mihály 1992. A felnagyult haza kisujja. *Kárpátalja* III. évf. 7. szám.

Kovács Elemér 1993. *Élőlátók*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

P. Punyó Mária 1993. *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen: A Györffy István Néprajzi Egyesület kiadványa.

Romsics Ignác 1998. *Nemzet, nemzetiség és nemzetállam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Soós Kálmán 2002. A kárpátaljai magyarság anyaországgépének változása, 1944–1991. In: *Magyarország és a magyar kisebbségek (történeti és mai tendenciák)*. Budapest: MTA.

Soós Kálmán – Medvecz Andrea 1999. „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt”. Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989). In: Németh István – Penckófer János szerk., *Hatodik Síp antológia 1989–1999*. XI. évf. 1–4. sz.

Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár adatbázisából

Csernicskó István

A magyar nyelvészetnek hosszú ideig nagy adóssága volt a Magyarországon kívüli magyarok nyelvének, nyelvhasználatának vizsgálata. Nyilvánvaló, hogy a hiány oka elsősorban a politikai tényezőkben keresendő: a kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a nemzetiségi, kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése, az alap kutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alaposággal foglalkozni a témával. Annak ellenére sem rendelkezünk mélyreható ismeretekkel, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tett óvatos kísérleteket arra, hogy képet kapjon a kisebbségbe szakadt magyarok nyelvi helyzetéről.¹

A fentiek ismeretében nem meglepő tehát, hogy például – bár a magyarok közel egyharmada Magyarországon kívül él, és nincs olyan nagy magyar nyelvjárási régió, melyet csak a mai Magyarország területén belül beszélnének (ellenben van három olyan, melyet csak azon kívül; vö. Kiss szerk. 2001)

¹ 1969. augusztus 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) agitációs és propaganda bizottsága készített állásfoglalást „a szomszédos szocialista országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról”. Grétsy László (aki akkor az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője volt) 1971. október 29-i keltezéssel (179/71 iktatási számmal) az „A szomszédos országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata című középtávú kutatási feladat nyelvészeti résztémáinak tervezete” címmel készített összefoglalójából megtudhatjuk, hogy Deme László elméleti tanulmánya mellett azonos szempontok szerint egy-egy átfogó elemzés készült Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió „magyar lakosságának jelenlegi nyelvhasználata” témakörében. A dokumentum szerint kb. öt ív terjedelmű, részben „bizalmas jellegű” tanulmányok szerzői: Deme László (Csehszlovákia), Éder Zoltán (Románia), Grétsy László (Jugoszlávia) és Sebestyén Árpád (Szovjetunió). Hogy az MSZMP mit kezdett az elkészült tanulmányokkal, előttem ismeretlen (megtalálhatók a Teleki László Alapítvány könyvtárában).

– a Magyar Nyelvjárások Atlaszának (MNYA.) mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett, és ennél fogva a kisebbségi magyar területeken beszélt tradicionális területi dialektusok leírása korántsem teljes. Jellemző (és nemcsak a romániai magyar nyelvjárások vonatkozásában), hogy a 2001-ben megjelent *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyv (Kiss szerk. 2001: 266) a következőképpen fogalmaz:

„A romániai magyar nyelvjárásokat a MNYA. csak 22 kutatóponttal képviseli, s ez a hálózat olyan ritka, hogy bázisukon Imre² nem építhetett fel megnyugtató rendszerezést. Jóllehet a közelmúltban (1995-től) megindult A romániai magyar nyelvjárások atlaszának (RMNYA.) publikálása, egyelőre még nem készült olyan korszerű összefoglalás, amely Imre monográfiájának ezen tipológiai hiányát pótolta volna. Tankönyvünk ide csatlakozó fejezetei tehát a majdani részlettanulmányok nyomán finomításra szorulhatnak, sőt bizonyára szorulnak is.”

Annak ellenére is kevés információval bír a magyar nyelvészet a Magyarországon kívül élő magyarok nyelvi helyzetéről, hogy az 1980-as évek végétől egyre többet és többen foglalkoznak a témával. A magyar élőnyelvi kutatások úttörője, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya 1988-ban indította el az Élőnyelvi Konferenciák sorozatát, melyeken magyarországi és határon túli nyelvészek rendszeresen találkozhatnak (lásd Kontra 2003b). Az 1988-as első ilyen tanácskozás óta 2004-ben már a 13. Élőnyelvi Konferenciát rendezték.³ 1991-ben jelent meg Kontra Miklós szerkesztésében a *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című gyűjtemény (Kontra szerk. 1991), melyben a (cseh)szlovákiai (Lanstyák 1991) és ausztriai (Szépfalusi 1991) magyarok nyelvi helyzete mellett a felsőőri magyar és az erdélyi szász nyelvcsereéről olvashatunk (Gal 1991). 1992 októberében az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az ELTE BTK-val közösen nyelvművelő konferenciát rendezett Budapesten, melyen *A határokon túli magyarság nyelvművelése és nyelvi gondjai* című szekcióban több előadás hangzott el a témakörben (a konferencia anyagát lásd a *Magyar Nyelvőr* 1993. évi 4. számában). 1993-ban az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának koordinálásával alakult meg az a munkaközösség, amely *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat kötetei révén, az európai nyelvi kontaktusokat

² Imre Samu (1971) *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című munkájáról van szó.

³ Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei sorrendben: 1. Budapest (1988), 2. Újvidék (1989), 3. Budapest (1990), 4. Kolozsvár (1991), 5. Nyitra (1992), 6. Budapest (1993), 7. Nagymegyer (1994), 8. Ungvár (1995), 9. Szeged (1996), 10. Bécs (1998), 11. Újvidék (2000), 12. Nyíregyháza (2002), 13. Kolozsvár (2004). A konferenciák többségének anyaga kötet formájában is megjelent, lásd: Balogh–Kontra szerk. 1990, Hungarológiai Közlemények 21. évf. 3. szám (1989), Kontra szerk. 1992, Hungarológia 3 (1993), Kassai szerk. 1995, Csernicskó–Váradai szerk. 1996, Sándor szerk. 1998, Borbély szerk. 2000, Papp szerk. 2001, P. Lakatos–T. Károlyi szerk. 2004.

bemutató enciklopédia (Goebel et al eds. 1996/1997) szempontjaihoz igazodó koncepció alapján, országonként mutatja be Trianon nyelvi következményeit. A könyvsorozatnak eddig három kötete jelent meg (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000). Publikálásra került három olyan kötet, melyek a határon túli magyar közösségek nyelvi jogi helyzetét mutatják be (Kontra–Hattyár szerk. 2002, Glatz szerk. 2003, Nádor–Szarka szerk. 2003). Nem kis részben a határon túli magyar nyelvváltozatok kapcsán kibontakozott, indulatoktól és érzelmeiktől sem mentes polémia eredményeképpen (anyagait összefoglalva lásd Kontra–Saly szerk. 1998) némiképp változott a kisebbségi magyar nyelvváltozatok megítélése a magyar nyelvészetben; ennek is köszönhető, hogy a magyar értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadásában már a szlovákiai, ukrainai és romániai magyar változatok szóanyaga is képviselve van (erről lásd Beregszászi 1997, Beregszászi–Csernicskó 2004, Csernicskó 1997, ÉKsz.², Kiss 2004, Péntek 2004, Pusztai 1994). A *magyar nyelv kézikönyve* című reprezentatív kiadványban (Kiefer szerk. 2003) külön alfejezet foglalkozik a határon túli magyarok nyelvével (Kontra 2003a). A 21. század első éveiben a négy nagyobb határon túli magyar régióban egy-egy nyelvi, nyelvészeti kutatóintézet jött létre (többek között az Arany János Közalapítvány hathatós támogatásával és az MTA Kisebbségkutató Intézetének koordinálásával): a Gamma Nyelvi iroda Dunaszerdahelyen, a Szabó T. Attila Intézet Kolozsvárott, a szabadkai Magyarságkutató Intézet nyelvi szekciója és a Hodinka Antal Intézet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán. Az intézetek több közös kutatási programban vesznek részt (lásd Péntek 2004, Kolláth 2005, *Magyar Nyelv* CI. évf., 2005/1: 105–113). Megjelenőben van egy angol nyelvű összefoglaló kötet is a témakörben (Fenyvesi szerk. 2005).

A kétségtől jelentős eredmények ellenére van azonban mit pótolnunk, és különösen sok a kutatnivaló a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vonatkozásában. Az önálló földrajzi fogalomként csak a 20. század elején létrejött mai Kárpátalja magyar nyelvváltozatai kapcsán közel egy évszázaddal ezelőtt többen is úgy fogalmaztak, hogy a nyelvészek számára ismeretlen, felderítetlen terület, fehér folt (vö. pl. Csapodi 1907: 31, Csüry 1929: 11, Törös 1910: 3–4 stb.). Ez a helyzet a század második felében sem változott jelentősen, hiszen ha valamely régióban nehezítették a politikai viszonyok a békés kutatómunkát, akkor Kárpátalján mindenképp (a MNyA.-nak például mindössze négy kutatópontja lehetett a régióból: az ungi Homok, a beregi Csongor és Vári, valamint az ugocsa Salánk; Máramaros Kárpátaljához tartozó nyelvszigetei teljesen kimaradtak). Az 1918-ban Csehszlovákiához csatolt, majd 1938-ban részben, 1939-ben pedig teljes egészében Magyarországhoz visszakerült, és 1944-ben a Szovjetunió részévé vált, 1991 óta pedig a független Ukrajna kötelékébe tartozó Kárpátalján beszélt magyar nyelvváltozatok leírása annak ellenére sem mondható teljesnek, hogy az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetemen 1963-ban létrejött és 1968-ban önállóvá vált Magyar Filológiai Tanszéken kiemelten kezelték a nyelvészeti kutatásokat (vö. Lizanec–Horváth szerk. 1993).

A rendszerváltást közvetlenül követő első években a kárpátaljai magyarok nyelvéről készült írások, elemzések azonban nem szaporodtak meg látványosan⁴, és a helyi magyar nyelvészek nem vettek részt azokban a polémikákban sem, amelyek a határon túli magyarok nyelve, a magyar nyelv 20. század végi helyzete körül folytak (a vita összefoglalását lásd Kontra–Saly szerk. 1998).

A tanszék munkatársainak tollából megjelent publikációk (pl. Horváth–Lizanec–Szabó 1992, Lizanec 1992, 1996, 2003, Lizanec szerk. 2000, Horváth 1976, Kótyuk 1995 stb.), valamint azon munkák révén, melyek nem ott, hanem az 1996-ban Beregszászon létrejött II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola⁵ kutatóműhelyeiben készültek (pl. Beregszászi 1995/1996, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, Beregszászi–Csernicskó szerk. 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004, Csernicskó–Fenyvesi 2000, Huszti szerk. 2004, Orosz–Csernicskó 1999 stb.), egyre több információ van a magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről, változatairól, beszélőiről. Ám attól még nagyon távol állunk, hogy azt mondhassuk: a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokról mindent tudunk. Az eddig megjelent publikációk ugyanis szinte kizárólag kérdőíves vizsgálatokból származó írott nyelvi adatok elemzésével foglalkoznak, a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálata kivételesnek számít (de lásd pl. P. Csige 2000; lásd még Csernicskó 2004a, 2004b). Erről azonban nem kizárólag a kárpátaljai magyar nyelvészek tehetnek. Sokáig egyáltalában nem volt megszokott a hangzó nyelv tudományos vizsgálata, sőt: a magyar nyelvészetben ma sem túlságosan gyakori, hogy valaki magnetofonszalagra vagy más hanghordozóra rögzített felvételeket elemez és ez alapján fogalmaz meg következtetéseket (lásd pl. Váradi 2003). Ebben természetesen a nyelvészetnek mint tudománynak a fejlődéstörténete is szerepet játszott. Már a későbbi korok nyelvszemléletére meghatározó hatást gyakorló ókori görög nyelvtanok is elsősorban az írott nyelvre összpontosítottak (Robins 1999: 34), és a nyelvtudomány későbbi fejlődése is inkább írott nyelvcentrikus volt. Amikor aztán a modern nyelvtudomány atyjának tartott Ferdinand de Saussure (1967 és 1997) *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című munká-

⁴ Nincs például kárpátaljai tanulmány a Magyar Nyelvőr című folyóirat határon túli magyarokkal foglalkozó, 1992. évi nyelvművelő konferencia anyagait közreadó számában (Nyr. 1993/4.), mint ahogyan a határon túli magyar közösségek nyelvi, nyelvpolitikai helyzetéről született első áttekintésben (Kontra szerk. 1991) sem.

⁵ Az önálló magyar nyelvű pedagógusképzés 1994-ben kezdődött Kárpátalján, amikor a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola helyi magyar társadalmi szervezetekkel közösen kihelyezett speciális képzést indított Beregszászon. Ebből a képzési formából nőtt és vált önálló, akkreditált ukrainai felsőoktatási intézménnyé a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, amely 2004 óta II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven működik (lásd Brenzovics 1998, Orosz 1997, Orosz 2004, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001; lásd még a <http://www.kmtf.uz.ua> honlapot).

jában kijelölte a nyelvtudomány tárgyát, s ezzel a nyelvészeti kutatások irányvonalát is meghatározta, a *langue* (nyelv; elvont, konvencionális jelrendszer, amely egységes formában létezik a közösség tudatában) és a *parole* (beszéd; a *langue* használat közbeni egyéni megnyilvánulása) szétválasztásával a nyelvi változatosságot a kutatásra szerinte érdemtelen *parole*-jelenségek közé száműzte. A természetes élő beszéd pedig nyilvánvalóan változatosabb az írott nyelvnél. Saussure ezen nézetét (is) osztotta a 20. századi nyelvtudomány egy másik teoretikusa, az amerikai Noam Chomsky (1965: 3) is, aki nagy elődje *langue*–*parole* oppozíciójához hasonlóan választotta külön a *kompetenciát* és a *performanciát*, és aki szerint a nyelvésznek az ideális beszélőt/hallgatót kell vizsgálnia egy homogénnek feltételezett beszélőközösségben, ahová természetesen nem tartozhat a nyelv *használatának* kutatása.⁶ Saussure és Chomsky nyelvről vallott nézetei pedig máig hatóan befolyásolják a nyelvtudomány fejlődését, egyes nyelvészeti kutatások szemléletét és módszertanát.

Sokáig azzal utasították el a nyelv élő, valóságos használatának vizsgálatát, hogy lehetetlen a variábilis, a laikus szemlélő számára rendszertelennek tűnő beszéd tudományos vizsgálata, vagy hogy a beszédet nehéz rögzíteni, s így elemezhetővé, a nyelvész számára hozzáférhetővé tenni. Ám a huszadik század 60-as éveiben megjelenő szociolingvisztika (társasnyelvészet) egyértelműen igazolta, hogy az élő nyelv változatossága nem rendszertelen, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is szisztematikus; a (hordozható) magnetofon, majd az egyéb hangrögzítő technikai eszközök megjelenésével és széles körű elterjedésével pedig a beszéd rögzítésének technikai akadályai is elhárult, és hamarosan kialakult az a módszertani keret is, amelyben kutatni lehet a rendszert a látszólagos rendszertelenségben. A társasnyelvészet egyértelműen igazolta, hogy a variabilitás a természetes emberi nyelvek alapvető és szükségszerű tulajdonsága, melynek társadalmi szerepe van (vö. Labov 1979, Wardhaugh 1995, Milroy–Gordon 2003: 1–22). A főként nyelvi változókat⁷ vizsgáló szociolingvisztika elvi kiindulópontja tehát a nyelvi változatosság. „Mára jól dokumentál dolog, hogy a sokféleség nyelvi tény, és nem véletlenszerű. (...) Az is nyilvánvaló, hogy az emberek tudják – időnként tudatosan, időnként nem –, hogy bizonyos változatoknak nagyobb (vagy kisebb) a presztízsük, mint másoknak. Módosítani is tudják beszédüket a változó körülményekre reflektálva, és ezt meg is teszik, teljesen rendszeresen” (Wardhaugh 1995: 167).

Miután a politikai (rendszer)változások következtében mára a kárpátaljai magyar közösség nyelve is szabadon kutatható lett, az első helyzetértékelések,

⁶ Erről részletesebben lásd például Labov (1979).

⁷ A nyelvi változó olyan nyelvi egység, melynek egynél több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai. A változatok közül általában egy magas presztízsű, kodifikált, standard, a többi stigmatizált, nem-standard. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi (pl. a beszélő kora, neme, iskolázottsága stb.) tényezőktől függ (lásd pl. Wardhaugh 1995, Trudgill 1997: 88–89).

kérdőíves felmérések, alapkutatások elvégzése és eredményeinek publikálása után (lásd a fentebb hivatkozott munkákat) úgy véltük, hogy elérkezett az ideje a kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálatának is. 2003-ban, *A mi szavunk járása* című kötet (Csernicskó szerk. 2003) kéziratának szerkesztése közben fogalmazódott meg egy olyan kutatási program indításának gondolata, melynek célja olyan nagy mennyiségű, jó minőségű hanganyag gyűjtése, amely jól reprezentálja a 21. század elejének kárpátaljai magyar beszélt nyelvét.

A program – amely egyébként jól illeszkedik az MTA Kisebbségkutató és Nyelvtudományi Intézete által koordinált, a Magyarország határain túli nyelvészeti kutatóműhelyek bekapcsolódásával végzett korpuszmunkálatokhoz, illetőleg a Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztályán a rendszerváltás óta folyó, a kisebbségi magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálatára vonatkozó kutatásokhoz is (vö. Kontra 2003b) – két részből áll.

Az egyik egyfajta archívum, melyben a jó minőségű, de nem a nyelvészeti kutatások céljaira készített különböző típusú és műfajú, számunkra hozzáférhető hangfelvételeket gyűjtjük össze az esküvőkön készített videóktól a tudományos konferenciák előadásain és vállalati értekezletek vitáin át egészen a rádiónyilatkozatokig, nem titkoltan azzal a céllal, hogy – mint egy adott nyelvallapot megörökítői – egyszer talán mégis nyelvészeti elemzések nyersanyagául, egy adott kor nyelvallapotának lenyomatául szolgálhatnak. A hanganyagtár ezen részében 2005 márciusáig közel 100 órányi, különböző műfajú és terjedelmű hangfelvételt gyűjtöttünk össze.

A program második része egy egységes szempontrendszer alapján készített, több száz irányított beszélgetésből összeálló interjúsorozat. A vizsgálat elsődleges célja, hogy nagy mennyiségű, jó minőségű, magnetofonszalagra (esetleg lehetőségek szerint videóra) rögzített, azonos szempontok szerint készített interjúból álló adatállományt hozzon létre. A megkérdezendő minta kialakításának figyelembe vettük lehetőségeinket és a megcélzott közösség: a kárpátaljai magyar nemzetiségű demográfiai helyzetét. Hosszas mérlegelés után úgy döntöttünk, hogy az adatközölők kiválasztása során a következő szempontokat vesszük figyelembe:

Ha azokat a kárpátaljai helységeket tekintjük magyarlakta településnek, ahol a magyarok aránya legalább 5%, illetve létszámuk minimum 100 fő, akkor a legutóbbi (2001. évi) ukrainai népszámlálás adatai alapján Kárpátalján 115 magyarlakta települést találunk (ebből 35 a Beregszászi, 32 az Ungvári, 26 a Nagyszőlősi, 8 a Munkácsi, 5 a Rahói, 3 a Técsői, 1–1 a Huszti és a Szolyvai járásban található, továbbá Ungvár, Munkács, Beregszász és Huszt megyei jogú városok)*. Célunk, hogy valamennyi magyarlakta településen legalább három interjú készüljön, de azokban a helységeken, ahol jelentős számú magyar lakosság él, nyilván ennél több felvételt kell készítenünk. Ez azt jelenti, hogy – a kárpátaljai magyarság teljes településterületét lefedve – minimum

* A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzetéről bővebben lásd Ilytyo szerk. 2003, Molnár–Molnár 2003.

345 interjút (a magyarulakta települések száma szorozva a településenkénti minimális interjúszámmal) kell felvennünk. Ez a korpusz már elegendő anyagot szolgáltat a kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálatához.

Tekintve, hogy adatközlőink kiválasztásában nemcsak a településeket vesszük figyelembe, hanem a válaszadók szociológiai jellemzőit (kor, nem, iskolázottság stb.) is, a felgyűjtött anyag lehetőséget nyújthat a helyi magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződésének, egyes nyelvi jelenségek elterjedtségének stb. a vizsgálatára is.

Az interjúk (irányított beszélgetések) témaköreit úgy állítottuk össze, hogy az egyes témakörök (modulok) anyaga feldolgozható legyen más tudományágak kutatói számára (így például néprajzi, helytörténeti, szociológiai szempontból) is, nem beszélve az anyag nyelvészeti jelentőségéről. Az így felvett anyag (amelyről ugyan nem állíthatjuk, hogy tökéletesen és teljesen reprezentálja majd az adott település vagy pláne egész Kárpátalja magyar nyelvhasználatát, de) nyelvjárástani, szociolingvisztikai, szövegnyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból egyedülálló jelentőségű lehet. Úgy gondoljuk, hogy a felvett több száz órányi, élőbeszédből származó, valódi beszélők nyelvhasználatát rögzítő anyag kitűnő alapja lehet a magyar nemzeti nyelvi korpusznak is, s emellett jó nyersanyagot szolgáltathat a nyelvi kontaktusok, a nyelvjárási jelenségek, a nyelvi és stilisztikai változatosság, valamint a nyelvi változások tanulmányozásához. A jelenlegi kárpátaljai árakkal számolva pedig azt is hozzátehetjük: egy ilyen (a maga nemében unikális) korpusz létrehozásának anyagi vonzata sokkal kisebb, mint a várható produktum értéke és jelentősége.

A kutatási program célkitűzéseként létrejövő (és folyamatosan bővülő) *Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár (KMH)* hosszú évekig tartó munkát adhat majd nyelvészek és más társadalomkutatók egész sorának. Néhány év, évtized elteltével pedig a digitalizált, könnyen használható keresőrendszerrel ellátott, lejegyzett hangfelvételek ahhoz is kitűnő alapot szolgáltathatnak majd, hogy a 21. század elejének nyelvállapotát összevegyük a későbbi korokéval, s így követhessük nyomon a nyelvi változásokat.

De nézzük, hogyan is állnak össze az irányított beszélgetések témakörei, illetve hogyan értelmezhető azon állításunk, hogy az anyag nemcsak a nyelvészet érdeklődésére tarthat számot.

A felvétel készítésére vonatkozó információk (terepmunkás, adatközlő, helyszín, időpont) után az adatközlő személyes adatainak felvétele következik. Az adatközlő alapvető szociológiai jellemzőinek (neme, kora, iskolázottsága) ismerete azért szükséges, hogy az adatok elemzése során figyelembe tudjuk ezeket mint független változókat.

A bevezető rész után hét témakör (modul) következik.

A William Labov által megfogalmazott megfigyelői paradoxon (lásd Labov 1979, Kiss 1995: 36–37, Kontra 1995: 279, Váradi 2003: 345, Cseresnyési 2004) szerint a nyelvésznek úgy kell megfigyelnie az adatközlők nyelvhasználatát, hogy a megfigyelés ténye ne befolyásolja a beszélőt;

ennek a látszólagos paradoxonnak a leküzdése során figyelembe kell vennünk a Labov által etikai dilemmának nevezett kutatásetikai követelményt is, melynek lényege, hogy a kutatásban való részvétel önkéntes, és a kutatónak nem szabad becsapnia adatközlőjét, azaz például a titkos felvételek készítése megengedhetetlen (vö. Babbie 1988: 529–530, Kiss 1995: 37–40, Kontra 2004, Labov 1988, Milroy–Gordon 2003).

Mivel azonban Labov axiómája szerint a nyelvhasználatot alapvetően befolyásolja a beszélő saját beszédére fordított figyelmének mértéke (lásd Labov 1979, Kontra 2003b: 507), ha a kutató olyan nyelvi anyagot szeretne gyűjteni, ami jól reprezentálja az adatközlő mindennapi nyelvhasználatát, akkor az irányított beszélgetés folyamán oldani kell az adatközlők túlnyomó többsége számára szokatlan interjúhelyzet keltette feszültséget. Sokan sokféle módját találták már meg annak, hogyan lehet ezt a célt elérni. Labov (és az ő nyomán többek között a BUSZI⁹ készítői) úgy kísérelte meg elvonni a beszélő figyelmét arról, hogyan beszél, hogy arról kérdezte, került-e már életveszélybe. Elmélete szerint az ilyen élmények, az adatközlőt érzelmiileg erősen érintő, előtörő emlékek hatására az interjúalany nem fordít nagy figyelmet mondandója megformálására, és a nyelvészt leginkább érdeklő alapnyelvváltozatát használja. Bartha Csilla (1991) a zöldhatáron át Magyarországra menekült erdélyiekkel készített interjúi során úgy próbálta meg kikerülni a megfigyelői paradoxont, hogy arról kérdezte beszélgetőpartnereit, hogyan jutottak át a határon.

A mi első témakörünk hasonló céloktól vezérelve az adatközlő szűkebb és tágabb családjára, életútjára, munkahelyére vonatkozó kérdéseket tartalmaz. Amint az eddig elkészített interjúkból kiderült, a kérdéssor alkalmas arra, hogy az adatközlő és a terepmunkás közötti kezdeti bizalmatlanságot, formalitást csökkentse, illetőleg ebből a részből olyan információkat is nyerünk az adatközlőkről, amelyek esetleg kiegészíthetik a szociológiai adatokat.

A második modul az azonosságtudat, a nemzetiségi együttélés, a nemzeti sztereotípiák, attitűdök kérdéskörét öleli fel. A nyelvileg és etnikailag heterogén Kárpátalján az ilyen jellegű kérdések hozzájárulhatnak a nyelvi változások, a nyelvi presztízs, a nyelvelsajátítás problémájának megértéséhez, a különböző nemzetiségek közötti viszony felderítéséhez. A témakör nyilvánvalóan nemcsak a nyelvészet, hanem a szociológia, szociálpszichológia számára is számos értékes adatot tartalmaz.

A harmadik témakör az adatközlő szűkebb környezetének, lakóhelyének megítélésére vonatkozik. A kérdések azt járják körül, milyen a közösség lokális identitása, a viszonya ahhoz a helyhez, településhez, ahol él. A szociológusok, szociálpszichológusok, illetőleg a történészek számára azért lehet érdekes ezen tárgykör elemzése, mert lehetőséget teremt arra, hogy megörökítse azt a képet, ahogyan a 21. század elején a kárpátaljai magyarság saját

⁹ BUSZI: Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. Erről bővebben lásd Kontra 1990, Kontra–Váradai 1997, Váradai 1998a, 1998b, 2003 stb.

lakóterületét látja. Ez a kép pedig segíthet a bekövetkező változások jobb megértéséhez, esetleges előrevetítéséhez.

A negyedik, legösszetettebb modulban a közösség egyes tagjait saját és csoportjának helyzetéről, annak megítéléséről kérdezzük. Érintjük a megélhetési problémákat, az áttelepülést, a jövőre vonatkozó terveket, elképzeléseket, kilátásokat. Vagyis olyan tényezőkre kérdezzünk rá, amelyek nagyban befolyásolhatják vizsgált közösség jövőjét. Ennél fogva ez a témakör is számot tarthat a történészek és a szociológusok figyelmére.

A következő, ötödik modul az úgynevezett népi nyelvészeti kutatásokhoz tartozik. A nyelvészeket (a társasnyelvészeket legalábbis mindenképpen) ugyanis nemcsak az érdekli, milyen nyelvet, nyelvváltozatokat és hogyan használ a közösség, hanem az is, milyenek a nyelvekhez és beszélőikhez fűződő attitűdök, sztereotípiák is; Kontra Miklós – Prestont (1989) idézve – meggyőzően érvel amellett, hogy a nyelvi attitűdök, a beszélőknek saját nyelvükről, nyelvváltozataikról vallott nézetei a nyelvészet illetékességébe tartoznak (Kontra szerk. 2003: 240; a nyelvi attitűdökről és sztereotípiákról, azok szerepéről a nyelvmegtartásban/nyelvcsereben lásd még pl. Gal 1991). Azok a tényezők kerülnek tehát szóba ebben a részben, amelyek a Kárpátalján használatos nyelvek és nyelvváltozatok presztízsét, és ennél fogva a csoportban betöltött szerepét határozzák meg.

Az irányított beszélgetés utolsó nagy témaköre a település és egyben a közösség történetére vonatkozó kérdéseket tartalmaz. A történészek által gyakran alkalmazott *oral history* módszerével azokra a közelmúltbeli eseményekre, történetekre, szokásokra, tradíciókra irányítjuk a társalgás fonalát, amelyek meghatározóak voltak a vizsgált közösség közelmúltjában. Kíváncsiak vagyunk például arra, hogy élnek-e és hogyan élnek a népi hagyományok; megmaradtak-e és hogyan maradtak meg a közösség kollektív emlékeztében a világháborúk és az azokat követő államváltások, a szovjet korszak történései, eseményei; van-e egységes történeti tudata ennek a népcsoportnak, vagy nincs már kontinuitás a magyar múlt, a magyar történelem irányába, és a szovjet internacionalizmus közvetítette történelem-oktatás formálja az itt élő fiatalok múltjáról vallott nézeteit. Mindezek a szociálpszichológia és a történettudomány számára egyaránt izgalmas kérdések lehetnek.

Végül az interjú utolsó részében szabad folyást engedünk a beszélgetésnek, és az adatközlő által fontosnak, érdekesnek tartott témákról beszélgethet a terepmunkással, ha igénye van rá.

A *Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár (KMH)* tehát több társadalomtudományi kutató érdeklődésére tarthat számot, és, korántsem utolsó sorban, jelentősen hozzájárulhat nemcsak a Kárpátalján beszélt, hanem egyáltalában a magyar beszélt nyelv tudományos elemzéséhez.

Az alábbiakban egy lejegyzett próbainterjú átiratát közöljük. Reményeink szerint ebből az anyagból is kitűnik, milyen eredményekkel kecsegtet a *KMH* a nyelvészek, a szociológusok és a történészek számára.

Irodalom

Babbie, Earl 1998. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. 1990. *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

Bartha Csilla 1991. Az erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio* 1991/1: 77–87.

Beregszászi Anikó 1995–1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 1–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi Anikó 1997. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp* V/2: 24–27.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Borbély Anna szerk. 2000. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.

Brenzovics László 1998. Nehéz körülmények között. A Kárpátaljai Magyar Tannyelvű Tanárképző Főiskola alapításának rövid története. In: *Ütközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*, 74–84. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Csapodi István 1907. Máramarosi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* XXXVI: 31–34.

Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Csernicskó István 1997. Kárpátaljai szójegyzék. *Pánsíp* V/2: 28–29.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 2004a. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 174–177. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István 2004b. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19-1/2 (2000): 95–122.

Csernicskó István – Váradi Tamás szerk. 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Csűry Bálint 1929. A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. *Magyar Nyelv* XXV: 11–16.

ÉkSz.² Pusztai Ferenc főszerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. Második, átdolgozott kiadás.

Fenyvesi Anna szerk. 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company.

Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 123–157. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Glatz Ferenc szerk. 2003. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest.

Goebel, Hans et al eds., 1996–1997. *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Volumes 1 and 2. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzshorod: Ungvári Állami Egyetem.

Horváth Katalin – Lizanec Péter – Szabó Erzsébet 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanárszékcsoport.

Hungarológia 3. (=Az 1992. évi nyitrai nyelvészeti konferencia előadásai) Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993.

Hungarológiai Közlemények 21. évf. 3. szám. (=Az 1989. évi újvidéki nyelvészeti konferencia előadásai) Újvidék, 1989.

Husztli Ilona szerk. 2004. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint.

Путьо, І. В. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kassai Ilona szerk. 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.

Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5: 670–673.

Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.

Kolláth Anna 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Magyar Tudomány* 2005/1: 156–163.

Kontra Miklós 1990. Budapesti élőnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány* 1990/5: 512–520.

Kontra Miklós 1995. Módszertani megjegyzések az amerikai magyar eldöntendő kérdőintonáció kapcsán. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 271–285. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.

Kontra Miklós 2003a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 301–321. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kontra Miklós 2003b. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 2003/4: 504–512.

Kontra Miklós 2004. A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2004/3: 145–152.

Kontra Miklós szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Kontra Miklós szerk. 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra Miklós – Váradi Tamás 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview*. Version 3. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 2. Budapest: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences.

Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kontra Miklós – Saly Noémi szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.

Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Labov, William 1979. A nyelvhasználat vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás szerk., *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. 365–398. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Labov, William 1988. „A nyelvi változás és a változatok.” Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* IV/4: 22–48.

Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 11–72. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István 2004. Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírása. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 181–185. Ungvár: PoliPrint.

Lizanec, Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lizanec, Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.

Lizanec, Petro 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.

Lizanec Péter főszerk. 2000. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (A–C). *Acta Hungarica* IX. évfolyam (1998): 95–242.

Lizanec Péter – Horváth Katalin szerk. 1993. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Milroy, Lesley – Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.

MNyA. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Molnár József – Molnár D. István 2003. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrán népszámlálás hozzáférhető eredményeinek tükrében. In: Gyurgyik László – Sebők László szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 62–79. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Orosz Ildikó 1997. Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. *Magyar Kisebbség* III/3–4: 60–83.

Orosz Ildikó 2004. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. *Jászkunság* 2004/1: 100–107.

Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.

P. Csige Karalin 2000. Beszélt nyelvi szövegek vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* XXXVIII: 325–328.

P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit szerk. 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Papp György szerk. 2001. *11. Élőnyelvi Konferencia*. Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 2004/7: 724–726.

Preston, Dennis R. 1989. *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' View of Areal Linguistics*. Dordrecht – Providence, R. I.: Foris Publications.

Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* XC: 413–421.

RMNyA. Murádin László (gyűjt.) – Juhász Dezső szerk. 1995–1999. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–V*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris Kiadó – Tinta Kiadó.

Sándor Klára szerk. 1998. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó.

Saussure, Ferdinand de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.

Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.

Szépfolusi István 1991. Magyarul beszélők a mai Ausztriában. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 73–121. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Törös Béla 1910. *A beregszászi nyelvjárás*. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdaipari Rt.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.

Várad Tamás 1998a. *From Cards to Computer Files: Processing the Data of the Budapest Sociolinguistic Interview*. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 4. Budapest: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences.

Várad Tamás 1998b. *Manual of the Budapest Sociolinguistic Interview Data*. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 1. Budapest: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences.

Várad Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 339–359. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.

„...fázik az ember akármit mondani is...”

Egy irányított beszélgetés szövege

Készítette és Lejegyezte: Karmacsi Zoltán

Ellenőrizte: Márku Anita

TM — terepmunkás

AK — adatközlő

TM: Hol tetszett születni?

AK: Itt.

TM: Tiszaújlakon?

AK: Itt.

TM: Ö És hányba?

AK: Nem ebbe a házba, hanem ott vót a ház a másik ódalon.

TM: Öhöm.

AK: Ezerkilencszázhuszonhétbe.

TM: Öhöm. És ő milyen családi körülmények között, milyen családba tetszett születni?

AK: Hát+/-.

TM: Mivel foglalkoztak a szülők?

AK: Csak munkások vótak.

TM: Hol dolgoztak?+/-.

AK: Alkalmi munkás vót. Nem vót csak a saját portánk, meg ez a ház, há<0t> nem ez, mer<0t> a harminchármas víz azt levitte.

TM: És a nagyszülők mivel foglalkoztak?

AK: Hát, nem ismertem egyiket se. Mer<0t> az anyámnak az apja meghalt még ő nyóc éves vót, az anyja mikor meghalt, három éves vót. Tehát én se ismertem. Mer<0t> ő sem ism+..., ő se ismerték. Az apám meg, hogy mondjam neked, vótak haton vagy heten testvérek, tán haton fel is nőttek, az apjuk meghalt fiatalon, még alig vót ötven éves, ő vót a legidősebb, neki kellett a családot nevelni. S azok, mikor kiszálltak a családi körből, akkor nősült ő meg.

TM: Öhöm.

AK: A legidősebb vót, de legkésőbb nősült.

TM: És milyen iskolát tetszett végezni?

AK: Én? Két fajtát. A cseh időbe orosz iskolába jártam, mer<0t> akkor vót cseh, orosz és magyar. Hát orosz iskolába adtak, mint máma is, inkább adták az oroszba, az ukránba, hogy jusson valahova. Három osztályt jártam,

szóval négyet kellett vón elvégezni, de egyet nem jártam, mer<0t> beteg lettem közbe.

TM: Öhöm

AK: Októberbe beteg lettem, és majd majd áprilisbe kezdek [javítja magát] kezdtek vezetgetni, hogy na annyira beteg vótam. Abba az időbe nem vót...

TM: És utána hová+/-

AK: Hát+/-

TM: Tetszett menni?

AK: Mikor bejöttek a magyarok, akkor rögtön a magyar iskolába mentem. Magyar iskolába, ugyanakkor a felekezetibe, a római katolikus iskolába. Ott fejeztem be negyvenegybe. De csak hat osztályt végeztem, mer<0t> akkor bejöttek a magyarok, az orosz iskolába nem tanítottak egy órát se magyarul, át kellett vizsgázni. Hát amennyit tudtam, annyira vizsgáztam, úgy-hogy visszaestem ott is egy évet.

TM: Tehát akkor csak hat osztályt+/- tetszett befejezni?-/

AK: /-Csak hat-/ osztályt.

TM: És nem is tetszett akarni tovább menni tanulni?

AK: Hát, hiába akartam, ha nem vót lehetőség. Az én apám megbetegedett, mer<0t> má<0r> mikor én születtem, apám ötven éves vót.

TM: Öhöm.

AK: Érted? Úgyhogy ők akarták vón, de én vótam tizennégy éves, mikor befejeztem az iskolát, mer<0t> akkor annyi vót kötelező, tizennégy évet betöltöttem, nem vót tovább muszáj menni iskolába. Ha akart valaki továbbtanulni, akkor, na iparkodott. De én nem vállaltam azt, mer<0t> láttam, hogy nincs kiút.

TM: És hol+/-

AK: Xx anyám beteges vót, nem is vót már fiatal ő se, apám meg beteg lett, attul kezdve nekem kellett melózni. Én lettem a családfenntartó. Vót még egy öcsém, a<0z> meghalt hat éves korába. Még a magyar idők, harminc(.)hétbe, én tíz éves vótam. Négy év vót köztünk. Így, hogy csak hárman maradtunk.

TM: És ő hol tetszett dolgozni életébe, milyen munkahelyei voltak és ott mit tetszett, mivel tetszett foglalkozni?

AK: Hát mikor kikerültem az iskolából, elmentem egy gazdánál, nem gazdánál, tekintetes úr, úrfi vót még. Ilyen csikókat kellett tanítani nyereg alá.

TM: Tehát akkor olyan lovász szerű?

AK: Hát, xx nahát ez hat hónap vót csak.

TM: Öhö

AK: Nagyon jól fizetett. Nekem meg jó vót, mert hát ez egy, ez egy olyan alkalmi munka, oszt iparkodni kellett, xx hogy az ember tudjon létesülni. Hat hónap alatt azt elvégeztem, s utána erőltetett az apám mindenáron, menjek tanulni valamit. Ha nem tudok iskolára menni, akkor valami szakmát. Hát erőszakkal odaadott ide ni, Milovánnál, ahol most Nohács lakik, inas-

nak, kereskedő inasnak. Na de próbaidő kellett, tudod, megfelelek, vagy nem. Két hetet le kellett dőgozni. De az nekem nem pászolt. Akkor is vót rafináltság, meg most is van, meg mindig is lesz. Én meg hamar átláttam a szitán.

TM: És után+/-.

AK: A számnak nem szabad vót beállni, mindig beszélni kellett. Jött a vendég, fogadni. Ment elfele, kikísérni, vagy pedig köszönni, kiszóógálni, s mire kiszóógáltam, már be kellett szóóni, hogy ennyi az összeg. Érted a kiszóógálás, mikor ezt kiszóógáltam, nem szabad vót írni, fejből kellett, azért<0t> vót a próbaidő, s akkor bekiáltani a főnöknek, ennyi a végösszeg. Ő mindent hallott ott, mer<0t> nem vót az nagy üzlet, de vevő mindig vót. Oszti nemcsak én vótam, vótunk két inas meg két segéd. Na űk csak a feleséggel főnökök vótak.

TM: És utána mivel tetszett foglalkozni?

AK: Elszöktem. Már befejeztem és elszöktem. Azt mondtam, nem csinálom. Akkor mentem napszámra dőgozni. Tizennégy, tizenöt éves kölyök vótam, mentem napszámra dőgozni, mer<0t> nem vótak üzemek, gyárak, hon, vót egy fűrésztelep, az egész Újlakon. Ennyi vót az állami, az se állami vót, tulajdonosai vót. Fűrészgár vót, a vasút vót, postás vót és útkaparó. Ennyi vót, aki kaptak fixet a havi fizetést. [köhög]

TM: Öhöm.

AK: Hát, vótam a gyárba vagy mennyi, vagy két hónapig, mit vakáció vót még, iskolába jártam.

TM: Ez még [melyik] gyárba, a fűrésztelepen?

AK: Fűrésztelepen. Hát mit csináltam? Húzogtam a kábelt a villanyfűrés után. Ugyi avval nagy vót, nehéz vót, és kellett a kábelt igazgatni utánok, hogy el ne szakadjon. Kaptam húsz fillér órábert. Az is valami vót, mer<0t> két pengőért kaszáltak a magyar időbe. /-Egy nap.-/ [emelt hangon] Én meg megkaptam a két pengőt azért<0t>, hogy húzogtam az izéket, húsz fillér óráber, de tíz órát kellett+... Tizenkét, tizenhárom éves kölyök vótam, mentem, mer<0t> kellett.

TM: És a napszamos után mivel tetszett /-foglal+/-/[hadar], mivel /-napszamosottá-/ [hadar], hol talált munkahelyet?

AK: Csak mindig napszamos vótam, míg el nem jöttek az oroszok.

TM: És akkor?

AK: Dőgoztam én, egy gazdánál, szintén lovakkal, két évet egy húzamba. Én vótam /-minden-/ [nyomatékosan], szóval mindenest vótam. Én is, magam is, János szóga, gazda is. Mer<0t> a gazdát elvitték katonának, mer<0t> már háború vót, negyvenháromba.

TM: És az orosz időbe milyen munkát tetszett végezni?

AK: Az orosz időbe még nem (.) fészkelődtünk be, (..) alkalmi munkát végeztünk, feketéztünk, meg amit tudtunk, na.

TM: És utána, állandó munka/-helyen-/

AK: /-utána be-/mentem a fűrésztelepre [köhögés] negyvennyócba, márciusába. Onnan jöttem nyugdíjba.

TM: És ott mit tetszett csinálni? Mondjuk egy átlagos munkanapon mi volt a feladata?

AK: Hát (.) több helyen dőgoztam, negyven év majdnem, mikor hova tettek, meg kértem is magam valamikor. Há<0t> de vót olyanko<0r>, hogyhát egyik helyen nem vót munka, a másik helyen vót, akkor áttettek bennünket. Nem kérdezték, akarsz vagy nem akarsz, áttettek.

TM: Tehát akkor többféle pozíciót is betöltött?

AK: (Há) majnem minden posztot csináltam a gyárba. De legtöbbet a izén vótam, úgy mondták akko(r) a *bírzsa*, nyersanyagraktáron. Jött az a rengeteg rönkö, előbb a Tiszán, aztán vagonokba. Eztet raktuk kifele, hortuk lefele (.) adtuk a gáternek xx. A placcon a deszkákat szortéroztuk. Szóval, nyersanyag raktáron dőgoztam.

TM: Öhöm.

AK: Utolsó tíz évet meg má<0r> én vótam brigadéros.

TM: Ö milyen a vallása?

AK: Római katólikus.

TM: És ő vallásgyakorló tetszik lenni?

AK: Hát. <=igen>

TM: És a templomba+//. tehát milyen gyakran tetszik járni templomba?

AK: Hát, én nem járok a templomba.

TM: Nem tetszik járni?

AK: Nem. Elmegyek és leülök.

TM: Öhöm.

AK: Mer<0t> van ilyen mondás [mosolyogva]. Érted? Én vicebül mondtam eztet. Mer<0t> megkérdik az embert, hogy (.) jársz a templomba? Hát valaki azt mondja, hogy járok. Én meg azt mondom, az bolond ember, aki a templomba jár.

TM: Öhöm.

AK: Nem jár a templomba, hanem elmegy és leül. Vagy megáll.

TM: Tehát akkor heti+//. hetente tetszik menni?

AK: Minden vasárnap +//. ha ünnep is, hogyha úgy jön. Nahát nem mondom, de (.) mindég, most má<0r> nem úgy van, mint régebben. Amíg dőgoztam, nem tudtam menni, mer<0t> olyan vót a beosztásom a munkába, nem mehettem, csak mikor szabadom vót. De a szabad időbe én cementem. Sajnos nagyon sok karácsonyt, újévet, húsvétot ott tőtöttem a munkán. Miko<0r> más vitte a pászkát szentelni, meg ment kántálni, én meg ott dőgoztam.

TM: Milyen nemzetiségűnek tartja magát, András bácsi?

AK: Hát csak magyarnak.

TM: És fontos az életében, hogy mondjuk magyar nemzetiségű?

AK: Hát, ha /-annak-/ [nyomatékkal] születtem. Nem tudok más mit mondani.

TM: Öhöm.

AK: Az apám színmagyar vót, az ap+/. [javítja magát] anyám az (.) nemm (.) száz százalékba vót, mert (.) már az egyik ódalrul az apja már (.) ő aakkor úgy mondták ruszin. Az anyja az színmagyar vót, az apja má<0r> ruszin vót. Na, de az (.) hogy mondjam neked, (.) ő nem nevelkedett a szülőnél. Mer<0t> árván maradt. Nyóc éves korába má<0r> árva vót. Ketten vótak testvérek, és (..) a fiú testvérit elvitték katonának még abba a háborúba. Ű meg magára maradt.

TM: Lényeges, hogy ki milyen nemzetiségű?

AK: Hát, valamikor az vót. Most mán (.) má<0r> nem veszik figyelembe.

TM: Mondjuk régen miér<0t> volt lényeges?

AK: Hát, (.) hogy magyarázzam meg neked. Mikor bejöttek az cevtársak, mer<0t> akkor még nem mondtuk azt, hogy elvtársak, hanem Iván (egy). Nem nagyon szabad vón azt beszélni mos se, de hát na, má<0r> túl vagyunk rajta. Ki milyen vallású vót, ki milyen nemzetiségi vót, úgy ítélték. Érted? A színmagyarokat elvitték a lágerbe, akik itthon vótak. Tizenennyóctul ötven évig minden férfit. Akis+//. (.) nek sikerült cebújni, vagy ceszökni, hát az na, megmenekült. [köhög]

TM: Tehát akkor a településről is vittek el mondjuk Donbászra fiatalokat?

AK: Az má<0r> késő<0bb> vót, a Donbász.

TM: De a deportáláskor negyvennégybe?

AK: Negyvennégybe csak a lágerbe vitték, háromnapi munkára. Én is úgy maradtam itthon egy év által, mert tizenhét évet betötöttem, de tizennyóc még nem vótam. Így nem mentem el.

TM: És a családjából vittek el valakit?

AK: Az én családombul nem, mer<0t> hát én /-egyedül-/ vótam.

TM: /-Öhöm-/

TM: Tehát akkor /-már xxx-/

AK: /- az apám-/ meg má nyugdíjas korba vót, abba az időbe.

TM: És mikor Donbászra vittek a faluból, akkor?

AK: Donbásztul megmenekültem avval a feltétellel, hogy én vótam a családfenntartó. Jártam egy egész hétig, míg fel nem tettek+... Meg vót minden papír, minden /-igazolás-/ <!>, érted, csak egy kellet, egy szprávka, /-amit-/ a bírónak kellett kiadni, lepecsételni, aláíra<0tni>.

TM: /-öhm-/

AK: Ugyanakkor (.) el akariak nyomni más helyett, érted. (..) mer<0t> aki pénzelt [nevet] hát az annak +//. Na!

TM: S végül is sikerült itthon maradni?

AK: Az is itthon maradt, nekem is sikerült, mer<0t> beleszólt az a (.) a vojemkomáton, ugye akkor úgy mondták a (.) Szőlőson egy major vót, és az belátta, hogy a papírok mind törvényesek, az enyéme, de kellett egy szprávka, amit a komitet igazol. Érted? És én meg mondtam neki, hát ugyi na hát keveset, valamit én beszéltem, mer<0t> jártam orosz iskolába, de nem értettük ezt a beszédet, érted.

TM: Öhöm.

AK: Hiába jártam én abba az iskolába. Hát akkorára má<0r> valami ragadt ránk. Elmagyaráztam neki, hogyhát nem kapom meg. Pedig csak tíz kopek vót az az egy szprávká, ami kellett. Felvette a telefont, ide kiabált, na eriggy, azt mondja, hozzád, mer<0t> este megy a tránszport és cevisznek. Nem tehetek semmit. Jöttem, se vonat, se busz, se autó, ahogy tudtam. Má<0r> délután vót, mire beérkeztem. Még meg se pihentem, má<0r> kiáltották a nevemet. xxx Mentem és oda tettem a szprávkát elibe. Hát nem csak ő vót, vót ott egy bizottság. Hozzácsatolta, azt mondja nekem, na /-öt-/ [nyomatékosan] évre meg vagy szabadulva. Szóval felmentettek őt évre. De ki, kijelentette, őt évben belül, ha megnősülök, vagy az egyik fél meghal a szüleim közül, elvihetnek. Érted? Há<0t>, mit mondjak? Örültem, hogy megszabadultam, ha mindjár egy évre is. Nem az őt évre. Megszabadultam, nem is híjtak engem, majd csak+//. és nem is, nem is nősültem, pedig há<0t>, mondjuk, az apám +//. Ez vót negyvenhétbe, ez a felszabadítás. Ötvenbe az én apám meghalt. Má<0r> fáztam, hogy vajon fognak híjni? Na de az idő telt, tudod. Akkorára huszonhárom éves vótam, mikor má<0r> az én apám meghalt. Na de nem híjtak, majd csak vagy négy év múlva. De akkor is csak egy ilyen átképzésre, egy lövészetre elvittek. Evvel befejeződött.

TM: De a településről sokat elvittek, Újlakról?

AK: Sokat. Donbász(.)ra vittek vón bennünköt, mer<0t> negyvenhétig +//. Így negyvennégybe jöttek be, október nem tudom hanyadikán pontosan. Nem vittek csak ukránokat katonának, zsidót vagy cigányt. Érted? Tehát itt má<0r> számoltak nemzetiséget. Érted?

TM: Öhöm. És mi lett azokkal a fiatalokkal, akik Donbászban voltak?

AK: Magyarokat nem vitték, mer nem vótunk megbízhatók. Azért vitték a lágerbe is, +//. nem az mondták, hogy a lágerbe viszik, hanem viszik háromnapos munkára. Oszt vót, aki három-négy év múlva került haza, meg sose.

TM: És Donbászáról, mondjuk a fiatalok közül+//. mi lett velük vissza+//. hazajöttek, vagy ott maradtak?

AK: Donbász? Hát az olyan vót, úgy mondták fezeó [=FZÓ] érted, ott képezték, tanították, és akik már & olyanok vótak, vagy megfelelők vótak, má<0r> vitték a bányába dógozni. De fizetést nem nagyon adtak. Amit kaptak, enni. Ott is ellentét vót. Ha vót több magyar egy /-csomolba-/ <!>, akko<0r> má<0r> rárontottak éccaka az ilyen fiatalokra +//. én csak onnen tudom, akik hazakerültek. Onnan is megszöktek a fiúk, akik tehették. De ha elfogták útközbe, vagy itthon elkapták, elvitték, elítélték. Kapott egy-két évet, meg háromat, meg /-mék-/ [melyik] mennyit. Érted? Itt vót Mónár Pityu is. Pistának az apja. (.) Odavót Szolyván a lágerbe, onnen kiengedték, mer<0t> gyenge vót, fiatal vót, három hét után hazaengették. [köhint] Donbászra már elvitték. És csak szökdösött. Mikor ott vót, mikor itthonn vót. Itthon keresték. Razziáztak. Úgy mondták akkor, razia éccaka. Határőrség, druzsinyisták, úgy mondták akkor, na ilyen talpnyalók, na mit mondjak mást.

TM: Öhöm

AK: Egy-egy civilt tettek két katonához házru-házra éccakának idején. Éngem is megfogtak egyszer, mer<0t> nem vót paszportom. Na, de nem tettek semmit se, hanem megbüntettek, egy hónapig kellett jelentkezni mindennap a zásztáván. Na mindegy az, avva<0l> járt. Ugyanakkor, akik ott rekedtek, három-négy évig is odavótak Donbászson. Má<0r> /-valamék-/ [valamelyik] megszokta azt a munkát, beszélődött és ott dógozott má<0r> fizetésér. Mikor má<0r> lejárt az az idő, na most má<0r> mehetee haza. De az két-három év. Kinek hogy sikerült, ki hova került. Nem vót akkor rend +/.

TM: És mondjuk, akik hazajöttek, azoknak ez egészségi állapota megromlott?

AK: Háát nem hiszem, nagyon kevés van má<0r> belőlük.

TM: De nem, mikor hazajöttek?

AK: Hááát, mikor hazajöttek, ki hol tudott elhelyezkedni. Ha vót pártfogója, hamarabb elhelyezkedett, mer<0t> akkorára már vótak kis munkahe-lyek ugye. Suszteráj megalakult, DOK-ba is többen dógoztak [torok köszö-rülés]. Meg legtöbben, hogy mondjam neked, ahogy tudtak, úgy éltek. Mint máma is. Megy a nép, ahova tud, ott keres pénzt, ahon tud. Ez ilyen dolog.

TM: Mitől magyar egy magyar ember? Ki, ki számítódik magyarnak?

AK: Háhát hallgass ide. Ki milyen természetű. Alakítja magát az élethez. Abba az időbe különösen, amikor én fiatal vótam ugye, odahúzódott az ember, ahova tudott. De aki valódi magyar ember, nem tagadja meg a magyarságát.

TM: De mondjuk mi, milyen, miről lehet megismerni, hogy magyar ember?

AK: Hh.

TM: Mi, mitől számít magyarnak, milyen a mondjuk +/.

AK: Hát (..) én szerintem a magyar ember a legtöbb, aki valódi magyar ember, született magyar ember, őszinte, és mi kell hozzá még!? Nem kell ahhoz egyéb semmi. Azok még, akik az én időmbű valók, az mind még, hogy mondjam neked, lelkiismeretes, érzi azt, hogyhát olyan családba ne-velkedett, mer akkor még az vót, hogy a becsületet el ne hagyj. Inkább éhez-zél, de a becsületed maradjon meg.

TM: Származott-e abból előnye vagy hátránya, hogy magyar volt?

AK: Nekem nem. Nem mondhatom, hogy nem tudom, mi mi származott vón belőle. Magyar vótam, annak születtem, és nem tagadtam meg magam, és máma se tagadom meg.

TM: A magyaron kívül milyen nnemzetiségek élnek a településen?

AK: Nálunk?

TM: Igen. /-Újalkon-/

AK: /-há minden-/féle. Van itt mostmá keverve [nevetve] mindenfé-le. Csak zsidó egy van.

TM: És mondjuk milyen a viszony a zsidókkal? /-Vagy milyen volt ré-gen?-/ [emelt hangon].

AK: Jaaa régen a zsidók, mindig +/. mondjuk a cseh időbe, a magyar időbe sok zsidók vótak. Há<0t> magyar időbe elhorták őket, ugye? LIKVI-DÁLTÁK. Na.

TM: Öhöm.

AK: De a cseh időbe, egy-egy zsidó, egy tehetős zsidó, akinek vót egy üzletje, vagy egy kis valami gazdálkodá<0sa>, az eltartott egy kis családot.

TM: És a magyarok meg mondjuk, a zsidók közt milyen volt a viszony?

AK: Nem vót nézeteltérés. Nem. A, abszolút nem vót az, hogy na az zsidó, meg +//. mondjuk a pulyák közt, esetleg a gyerekek. Nahát az. Lemonta más +//. egyik a másikat ennek, annak, de nem hogy vérig sértette vóna egymást. Meg tudtunk egymással lenni +//. mellett lenni.

TM: És mi a helyzet a cigányokkal?

AK: Hát a cigányok(at na), mit mondjak neked? Nyilvánosságra megy, akkor azt fogják mondani, én ellenes +//. nem nam vagyok ellenes /-xx-/

TM: /-nem ez nem-/ fog nyi nyilvánosságra kerülni.

AK: Meg megmondom neked a való(t). Nekem minden ember egyforma. Nincs nézeteltérés nálam. Ember legyen az ember. Nem számít, hogy milyen nemzetiségű, milyen vallású, csak legyen ember az ember. Mer<0t> a közmondás is azt mondja, hogy ember emberrel tanálkozik, (egy hellyel sose). Érted? Nem tudjuk, hogy mikor kivel tanálkozunk. Lehet, hogy húsz év múlva tanálkozok egy emberrel, de tanálkozok vele valamikor. Nem? Erre mindig számolni kell.

TM: Mit tetszik gondolni, hogy milyen a viszony a magyarok és a nem magyarok között itt Újlakon?

AK: Hát Újlakon mondjuk, nem nagy nézeteltérés van. Érted?

TM: Miből /-adódik-/ +//.

AK: /-hogya-/ hogya oszt belül mi van, kinek kibe mi van, azt nem lehet megállapítani, csak hogya, +//. most például én má<0r> nem járok a társaságba, de én dógoztam mindenféle fajta emberrel. Mindenféle nemzetiségűvel, ugye lehúztam majdnem negyven évet abba a gyárba. Ott cserélődtek az emberek, ugye?

TM: Öhöm.

AK: Az öregebbek mentek, fiatalabbak jöttek. Egyik ilyen, a másik olyan, a har +//. mindegyik na, mindenféle nemzetiségű dógozott velem. Nem vót nekem nézeteltérés sose eggyel se. De (úgy van, úgy vót) a többivel is. Hát mondjuk, hogy ha vót olyan, mondjuk, hogy magyarázam meg neked, ha egyidősök vótunk, érted, vagy egy pár év közöttünk, vagy együtt nőttünk, vagy együtt jártunk iskolába, össze vótunk szokva. Más vót az érzés, mint a másikkal. Mégis csak az távolabbi, nem? Hát ez így van máma is, nem? Szomszédokkal jobban van az ember, mint a távoli/-akkal-/.

TM: /-És-/ Kárpátalján ugyanez, tehát, hogy milyen a viszony a +//.

AK: Háát hallgass ide. Mostan (.) má<0r> most megszűnt, de vót egy időbe, amikor hát lelelelelelézték a magyarokat. El vótunk tolva, mer<0t> hát háborús bűnösök vótunk. Pedig hát nem ment az egy se önként a frontra, se

a háborúba. Mit tehetett az a csóró, mit tehet máma egy fiatal ember, hogyha el kell menni katonának. Nem menne az, de ha menni kell. Ugyanúgy vót akkor is. Akinek el kellett menni, el kellett menni. Hány meg hány vót, ott maradt a fronton. Igaz? Azér ment az? Tényleges katona vót, vagy be behíjták (.) katonának, nem mehet +/- nem tehetette azt, hogy nem megyek, agyonlőtték, vagy felakasztották, vagy mit tudom én. Törvény vót akkor is, és szigorú. Most kén az a törvény. Most. Érted? Erre, erre a mostani fiatalságra, amikor má<0r> teljesen el van zülve. Énszerintem. Én nem járok nem tudom hova, de nézem a tévét, elolvasom az újságot. Nincs olyan újság, hogy ne legyen benne valami büntény. Igaz? Mindegyikbe van. (T/D)ehát ez a régi időbe nem nagyon vót. Ha vót, esetleg megesett valami, az olyan vót, hogy annak egy bandája vót és arra rá vót fogva, hogy az betyár. Az rabló. És annak vót cimborái. Na. De az nagyon régen vót.

TM: És Ukrajnán belül a nem magyarok és a magyarok viszonya milyen?

AK: Há/-áát één-/

TM: /-hogya az egész-/ Ukrajnát nézzük.

AK: Ukrajnát én én nem tudom belülről. Én egyszer se vótam, +/- egyszer vótam, hazudni nem akarok, egyszer vótam komengyirovkán a nagyven év alatt. Elhiszed? Nem mentem be. Egyszer vótam a bazárba [nevet] oda autóval mentünk, teherautóval, és egyszer vótam komengyirovkán, tudod kiküldetésben a munkáró<0l>. Akkor is csak tíz napot vótam. Én nem vállalkoztam arra. Jobban éreztem magam itthon. Ha itthon dógozhatok egy rubel-ér, (akkor mire) menjek ötven kopekér másfele. Mer<0t> ha nyóc órát dógozol itt is megkeresed aztat, ott is a nyóc óra. De hogy ha tizenhatot fo fogol dógozni, akkor csak a duplája 0itthon is meg ott is. Akkor mire menjek?

TM: Öhöm. Ö van-e különbség a magyarországi, illetve a kárpátaljai magyarok között?

AK: Van.

TM: miben van, miben nyilvánul meg ez a különbség?

AK: Háát én szerintem hallgass ide, Kárpátalja majdnem mindig megszállt terület, ezt má<0r> el van ismerve vagy nyócven éve, igaz? Mer<0t> tizennyócba lett lecsatolva, csak más fennhatóság alatt élté<0l>, igaz? Én szerintem. Nem vagyok én nagy iskolázott ember, de az élet során figyeltem. Nagyon szép, hogy megmaradt még magyarnak és még létezik a magyarság Kárpátalján is. Érted? Mert mi eevótunk szakítva, most is eevagyunk szakítva. Előbb a cseheknél húsz évet vótunk, akko<0r> vótunk a szovjetké hány éven keresztül, most meg az ukránoké. Tehát mi mostoha gyermekei vagyunk ennek az országnak. Nem akarom én, hogy hát nyilvánosságra hozza te eztet, /-xxx-/

TM: /-ne, ez nem-/ lesz nyilvánosságra, ez ilyen kutatáson belül van.

AK: Értlek én téged. Csak azér<0t> mondom neked, hogy fázik az ember akármit mondani is. Meg kell gondolni, hogy mit mond. Én én szerintem.

TM: És mondjuk így az emberek közötti különbségek, hogyha így így lebontjuk így emberekre, akkor mi a különbség egy magyarországi magyar meg egy itthoni <0között>?

AK: Háát hallgass ide, ők magosabbnak érzik magokat má<0r>, mint mink. Me<0rt> nekik jobban megy a soruk, és lenéznek bennünket, mer<0t> mennek szógának, mennek cselédnek, mennek akámit csinálni, csak keresse meg a családjának a megélhetését. Ezt be kell látni, tudol te errül magad is, nem kell, hogy mondjam. (...) Annak idején, amikor bejöttek ide a magyarok, harmincnyócba, érted, harmincnyóc őszin jöttek be. Nem vótam pici gyerek, tizenegy-tizenkettedik éves vótam már. Mikor eljöttek ide a magyarok, magyar katonák, be vótak osztva házakhoz, adni kellett helyet két-három katonának minden családnak. Érted, hogy leszállásolni, mer<0t> bejöttek, itt maradtak. Mer<0t> a határ le vót zárva, ugye nem mehet nemtom [nem tudom] meddig. Itt teleltek ki. Azt mondták, há<0t> még itt is laknak maaok <=magyarok> [nem tisztán artikulálva, utánozva]. Há<0t> nem is tudtak magyarul beszélni a magyarok. Érted? Tájszólással beszélnek máma is Magyarországon. Egyedül Pesten úgy beszélnek, mint nálunk. Mi úgy beszélünk még máma is, ahogy írunk. Érted? Má<0r> ők se magyarok, mer<0t> most má<0r> úgy átvedlett, hogy má<0r> külföldi kiírások vannak, már a régi idősebb ember nem is tudja elolvasni. Érted?

TM: Öhöm.

AK: Ehhez má<0r> iskola kell. Mi meg eztet má<0r> nem fogjuk megtanulni.

TM: És milyen a viszony, mondjuk, a magyarországi és kárpátaljai ilyen magyar között?

AK: Hát mondom neked, hogy én szerintem Magyarországon, ha jól fel(..)számolnánk, hát talán talán ötven százaléka magyar ember, a másik ötven százaléka meg már kevert, mint a miénk. Érted? Né<0zz> csak oda! Már kínai, már ilyen, már olyan, má<0r> amolyan, mindenféle van. Igaz? Magyarországon is.

TM: De most /-így a, hogy a-/

AK: /-nálunk is-/

TM: Hogyan néznek, mondjuk, a kárpátaljaiak a magyarországiakra, meg hogyan néznek a magyarországiak a kárpátaljaiakra? Tehát ez a /-viszony, hogy +/-/

AK: /- hááát -/ hogy mondjam neked. Nnem +/- kettő a különbség. Mer<0t> a kárpátaljai magyar ember az nem olyan nagy igényű, mint ők, mer<0t> nekik megadták a lehetőséget arra. Az kisebb ország, ki tudták maguknak harcolni azt, amit +/- itt is ki tudták vón harcolni, de kívül. Kárpátalján mennyi van, hét-nyócszázezer magyar? Esetleg. Nem tudom pontosan, de így gondolom. Az meg akárhogy számoljuk csak tízmillió. Nem? Ha má<0r> a fele ilyen, fele olyan is. A törvény csak más. Igaz? Nálunk meg nem teheti aztat, amit ott. Megfögiák a torkunkot. [gúnyosan nevet]

TM: És ő [AK köhög] vannak-e magyar szervezetek, intézmények a településén, itt Újlakon?

AK: Háát van ez a Káemkáesz, mit mondjak egyebet másat. Én nem tudok.

TM: Magyar iskola például.

AK: Hát magyar iskol(ák vannak). xxx

TM: Egyéb intézmények, gyárak, vagy?

AK: Hát gyárakat, nem tudok rulla [róla], hogy vónának.

TM: Hogyan em, +//. tetszik visszaemlékezni, hogy a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, mikor megtörtént ez a változás, után<0na> szabadabb lett-e az ország?

AK: Hmm, mit mondjak neked. Én má<0r> akkor eljöttem nyugdíjba. Már előtte. Utána én már nem mentem a gyárnak felé se. Én mióta eljöttem nyugdíjba, má<0r> tizenhatodik éve, én nem vótam benne azóta még tán kétszer se. Úgy meggyűlöltem a munkahelyet. Otthagytam az erőmöt, az egészségemet, meg mindent. Érted? Ott lettem kódus, mit mondhatok egyebet. Örültem, hogy elértem a nyugdíjat. Sose gondoltam, hogy még máma is meg leszek. Azt hittem, sose érem el a nyugdíjat. Én tíz-tizenkét évig má<0r> betegen dógoztam, hogy érjem el a nyugdíjat, hogy kapjak valamit, mer<0t> hogyha elmejek, lerupáznak <=legrupáznak>, na mit kapok akkor. Abbú mit +//. na mit lehet abbú tenni. Még ebbű se tud meglenni az ember, há<0t> nem abbú aaa kis semmiségbű.

TM: Mi a véleménye a településről? Otthonának tekinti, szereti, vagy+//?

AK: Hát ha nem szerettem vón, akko<0r> mentem vón másfele. Nem vágytam soha sehova. Tudod, az olyan dolog, hogy elültetnek egy fát, megszereti a helyit, azt hiába viszik akár hov<0a>, akármilyen módot adnak neki, az megsenyli <=megsinyli> aztat. Az nem bírja aztat, vagy azt a talajt, vagy azt a levegőt. Tehát (mint) itt születtem ezen a portán, itt élem le az életemet, és innen visznek ki is, ha nem lesz közbe valami.

TM: Öhöm. Ő elégedett a településsel, ahogy most kinéz?

AK: Háát, vót ettű jobb is, szebb is. Jó, hogy bővült, me<0r> még egyszer olyan, mint vót, deee régebben szebb vót. Nagyobb vót a tisztaság, a rend, más +//. másképp törődtek a vezetők mindennel. Na jó, kisebb vót, más vót az igény is, de ugyanakkor a törvényeket betartották.

TM: Kik most a településen a meghatározó személyek, akik mondjuk úgy +//?

AK: Hát, akinek pénze van. [gúnyosan nevet]

TM: Hát, akinek pénze van, az a meghatározó személy?

AK: Háát neem? Hát hogy? Nagyon kevés van +//. Hiába megyek és valakitű kérni egy tizest. Elutasít, nincs. Amék olyan, nem kell kérni se. Csak elég ha felemlítem, hogyhát hát ezt kén, vagy az kéne. Nem is ke<0ll>, hogy menjek érte, ecküdi, vagy eehozza. Ilyen is van. De én nem mejek [megyek] kérni senkitű. Hálisstennek, soha, én hogy menjek kérni valakitű. Még egy rubelt se. Inkább ne legyen, úgy osszuk, hogy legyen, de hogy én menjek kérni, meghajolni azért<0t> az egy rubelér, vagy kettőér<0t>. És ha tehetem,

nyomba vissza is adom. És aki ad, annak iparkodok valamivel honorálni. Nem tartozik ű nekem avval, akárki legyen az. Valamivel kell honorálni. Vagy pedig, ha nem tudom visszaadni arra az időre, hogyha azt mondtam adjál nekem egy összeget, ekko<0r> visszaadom. Közbe elmegyek mer<0t> nem tudom megadni, elmejek és megkérem, hallgass ide hát kérjek kőcsön, adjam meg neked. Erre a választ ke<0ll> vární, igaz?

TM: Öhöm. Összetartó-e [AK torkát köszörüli] a település, összejármak-e még az emberek?

AK: Má<0r> nem úgy mint régen. Má<0r> csak ezek a nagyobbak, akik máma ez (kivehetik magukat pőcabban na)

TM: Miért milyen volt régen a +//. /-milyen alkalmak-/kor jártak össze például?

AK: Na /-régen a(z)-/ Majdnem mindennap az emberiség tanálkozott egyik a másikával. Más vót, más vót. Most elmejük végig az utcán, érted, má<0r> én nem beszélek másrű, csak magamrul. Van olyanko<0r>, hogy itthonru elmegyek a templomig, nem tanálkozok két-három emberrel. Mindenki be van húzódva. Pedig há<0t> nem megyek korán. Most má<0r> meg pláne, hogy tizenegy órára megyünk. Ugye nagyobb forgalom vót régebben. A nép olyan vót, hogy szeretett egyik a másikával tanálkozni. Megköszönte, vagy tanálkozott vele, vagy pedig messzirű tiszteletet adott neki. Nem várta az idősebb, hogy a fiatal köszőnjön, ha nem veszik figyelembe, °de odaköszönt. Figyelmeztette, hogy tanulja meg az is. Régen jöttünk az iskolábu hazafele, úgy gondold el, úgy vótunk beállítva a sorba, mék pulya megyen abba az utcába. Úgy vót kézre +//. Mit számított, hogy te harmadba jársz, te ötődbe jársz, me<0rt> mi úgy jártunk az iskolába (..) egytűl négyig jártak délután a gyerekek, az aprók. Mi meg a többi jártunk, nem egy osztály, hanem az egész. Ez felekezeti iskola vót, katólikus iskola. Nagyanyád is oda járt. Úgy vótunk beállítval, hogy ebbe az utcába ennyi pulya megyen, úgy álltunk má<0r> sorba, megfogni egyike másikának a kezit, és /-köszőnni-/ [emelte hangon]. Legtőbb embert ismer-tűnk, pláne ugye az utcabelit. Ki milyen felekezetű vót, úgy köszöntűnk. Érted? Jó napot kívánok, kezit csókolom, már egyesnek, nem mindenkinek. Olyanoknak, akik azt megérdemelték. Vagy pedig má<0r> felekezetileg, hogyha má<0r> tudtuk, hogy milyen felekezetű, akko<0r> úgy köszöntűnk dicsértessék a Jézus Krisztus. Érted? Így vótunk megtanítva az iskolába. Máma? Tanítsák egyáltalan az iskolába, hogy hát köszőnjön mindenkinek? Ha megmondja neki a tanító, hogy há<0t> köszőnjő<0n>, megmondja, hogy há<0t> minek köszőnjek.

TM: Mondjuk ő régen voltak e<0zek> a munkaalkalmak, hogy mint például kalákák, összeálltak az emberek egyűtt dolgozni, mondjuk, tollfosztás, vagy +//?

AK: Vó+//. régen vót, persze. Egyik a másikat fekérté. Este vagy hónap, vagy ezen a napon csinálunk egy hántást, mondjuk málét letőrték, gyertek

hántani. Másik este, vagy az ű alkalma mikor az őneki vót a, akko<0r> ment vissza. Ugyan<0úgy> mentek kapálni egyik a másikának segíteni.

TM: És most van már ilye+//. van még ilyen?

AK: Háát falu helyen esetleg, de kevés.

TM: De itt már Újlakon nincs akkor?

AK: Nincs, nincs. Itt már erre nincsen xx. Itt má<0r>, csak akik elmennek napszámra esetleg. Na dee én én, hogy mondjam, nem ütközök meg rajta. A nép elhült má<0r> egyik a másikátul, mer<0t> bezárkózunk, nézzük a blódert [TV-t]. Mer<0t> én csak annak mondom. Nézzük a blódert, nem megyünk sehova se. Pláne má<0r> ebbe a korba. Ee van foglalva avval. Nem kíváncsi a másakra, vagy a szomszédjára. Nem kell mondani. Itt van az egyik szomszéd, itt a másik. Van úgy, hogy egy hétig is nem látjuk egymást. °Tűszomszéd. Ez régen nem vót.

TM: És megtartják az emberek a régi népi ünnepeket mostanában?

AK: Hát akik, akik. Nahát.

TM: És melyeket?

AK: Háát például a nagyobbakat esetleg, akik megtartsák. De az se má<0r> úgy, mint régen.

TM: Ezek mely, melyik ünnepek ezek?

AK: Há<0t> mondjuk Karácsony, Újév, Húsvét Pünkösd, ezek a nagyobbak. Vagy egy búcsú ünnep van valamék templomba. Többit nem.

TM: És régen?

AK: Régen minden ünnepet megtartottak. Minden felekezet. Még sőt, a szomszédunk más felekezetű vót, nem mentem én se a mezőre dógozni, vagy xxx na dógozni, ha nem vótam állami munkán, vagy pedig lekötve avval a munkával. Megünnepelem az övét, mer<0r> hogy jön az ki, hogy én dógozok, a másik meg ünnepel. Érted? Úgy vót régen. Most /-má-/ nem.

TM:

/-Öhöm-/

AK: Most má<0r> mindenki azt, hogy +//. hõõõ még vasárnap is. Ááá, nem bűn az. Há<0t> honnan tudjuk, mi a bűn, mék nem az. Ezt nem tudjuk, hogy mék bűn, mék nem bűn. Eztet mindet azért tartjuk, mer megemlékezünk, megüjük azt az ünnepet valaminek az emlékezetire.

TM: És járnak mostanába az emberek templomba?

AK: Hát má<0r> nem úgy, mint régen. Mikor tiltva vót [nevet] érted? Mikor nem vót szabad járni a templomba, még talán többen jártak. Vót abba az időbe is, hogy kevesen vótak, de vót, hogy hát nem fértek be a templomba. Mára már nagyon meg lehet számolni, °könnyen, hogy mennyin vagyunk. De minden felekezetről. Na jó, hát most má<0r> több a templom, ugyi má<0r> Újlakon is+//. Jó, hogy Újlakon vót mindig több templom, de viszont most még több van. Mer<0t> má<0r> itt van a kert alatt, ezt is annak számítsuk.

TM: Ö mikor volt jobb és szebb a településen élni, régen vagy most?

AK: Hát hogy mondjam neked. Míg az ember fiatal, ép egészséges, öröm

az élet. Érted? De mikor mán hanyatlik, család körül rajta, gondok, akko<0r> má<0r> gondoljunk bele mi is, hogy hát mennyivel nehezebb, mennyivel másabb. Ugyanakkor régen úgy vót, hát nekem kell valamit segíteni. Átmentem a szomszédhoz, vagy átkiáltottam, gyere segíts, mer<0t> ezt vagy azt. Vagy ha az kiáltott, én is mentem. Máma má<0r> ki kell lesni, hogy mikor kapok el valakit, hogy meg kén ezt valamit csinálni, segíteni. Már az máma nincs. Hanem hogy este elmejek szólni, hogy hónap akarok valamit csinálni. Mondjuk egy eljön az idő a disznóölésre. Hát gondolkozunk rajta, hogy kit kéne áthíjni, mer<0t> egyik dógozik, a másik nincs itthon, harmadik mit tudom én, a negyedik ilyen, az ötödik olyan. Nincs kit híjni. Éted? xx Hát csak arra fee mondom, hogy nem olyan a nép, mint régen vót. Régen (.) egy liter borná elment a Karácsony egy családnál. Az egész Karácsony. Pedig hát jártak kántálni. De nem tőtték tele a pohárt, a nagy pohárokat, hanem egy decis pohárral. És nem ittak kettőt hármát. Hiába kínálta, annyi me<0r> mejek tovább is. Ezt is meg azt is megkántálom. Máma má<0r> nem megy senki se. Végig nézhetünk egész [nevet] Karácsony éjszakáján, nincs hang. Valamikor egymásnak adták a kilincset a pulyák, mentek köszönetni. Máma má<0r> nem.

TM: Milyen a magyarok helyzete a településen, jobb vagy rosszabb, vagy?

AK: Háát

TM: Mennyire másabb, mondjuk, e megélhetést nézzük, mondjuk a másik nemzetiséghez, ahogy élnek a magyarok?

AK: Hallgass ide. Ki milyen ügyes. Ki milyen belemenős. Kinek milyen bőr van a képin. Mer<0t> hát ez így van, nem kell neked mondani, benne vagy te is. Mikor milyen emberrel tanálkozik az ember. Nem biztos az embernek az útja, hogy elmejek este valahova, hogy hazajövk-e. Megtámadnak, összerúgdosnak és kóduz vagy, belepusztultá<0l>. Mit kell mást mondani? Nem az a nép (.), ami a régi vót.

TM: Milyen a megélhetés a településen? Mivel foglalkoznak az emberek? Miből élnek meg?

AK: Ki hogy tudja, úgy tekeri. Egy a hiba. Nem gumibu van a (.) griveny. Nem tudjuk nyújtani. Elsejitű vagy másodikán hozzák azt a nyugdíjat, másikkig nagyon nyújtani kell, hogy elég legyen. Vagy valamit csinálni kell, be kell segíteni valamivel, mer<0t> akárhogy tekeri, csavarja, nem elég.

TM: És mondjuk akik, akik így még dolgoznak a fiatalabbok, azok miből élnek meg?

AK: Háát (.) ki hogy tud megélni. Ki hogy keres és ki hogy ossza be.

TM: Mivel keresik, mondjuk, meg a pénzt?

AK: Aki akar dógozni, megtanálja a munkát és megkeresi. Aki akar. Aki nem akar, aztat hiába is híjod. Hmmm máma nekem nincs kedvem, hónap nem vajok éhes, nem megyek, hónapután elmennék, mer má<0r> nincs pénzem. Akkor má<0r> nincs kinél menni. Akko<0r> vánszorog. Hamarább fog egy pohár bort meginni, mint egy tángyér ételt megenni.

TM: Gazdálkodnak mostan az emberek Újlakon?

AK: [köhög] Akik [köhög] egy néhány van, gazdálkodik, az is ügyeljen rá, hogy el ne lopják. Érted? Csinálná aztat, lehet, több is. Azt a pár szotek fődet megcsinálnák, mer<0t> minden családnak elérne. Egy kis aprójószág, egy kis malac, egy kis tudom is én, mi. Csak könnyebb vón, mint kilónként venni azt a valamit. Hogyha én felnevelek magamnak egy valamit, akko<0r> vágok belőle, amiko<0r> akarok, és annyit, amennyit én akarok. Igaz? Míg van. Iparkodjuk a másik (félét), hogy legyen megint. És aki nem csinálja eztet, ne irigyelje a másikt, hogy annak van, mer<0t> az avval foglalkozik.

TM: Fiataloknak milyen a helyzete?

AK: Háát a fiataloknak, nincs jövőjük. Nincs jövőjük.

TM: Miért?

AK: Hát, hát na hova helyezkedjen el? Mivel kez +//. kezdjen? Na honnen kezdje az életit? Nem kell tovább menni, itt van ez a fiú. Hazajött katonaságtu, ugye annak má<0r> lábbeli, ruha, minden, mer<0t> ugyi kinőtt mindent, igaz? Kéne. Honnen adja neki, hogyha nem bír annyit keresni, hogy megéljenek. És még hogyha nem támogatja az ember üköt. Há<0t> hiába csináljuk, nem elég. Száz rubel egy hétre négy tagú családnak nem elég (..), ha mindent meg ke<0ll> venni. De hogyha már egy kert, vagy egy kis szotek, akko<0r> má<0r> valami besegít, igaz. Avval foglalkozni kell. De viszont a mai fiatalok nem nagyon akarják ezt csinálni, egyesek, az is eehanyagolja. Nem csinálja, nem idejibe csinálja, akko<0r> nincs semmi belőle, akkor azt mondja, na mire csinálta. Meg félnek, hogy ellopják. Hát akkor én se csináljam? Másik se csinálja?

TM: És milyen a település jövője?

AK: Hááát (.), amilyen szépen beindult, úgy meghanyatlott. Nécsak <=nézd csak>, hány házat felépítettek. Itt hagyták, félbe, tönkremegy, semmivé megyen, kiverik az ajtót, ablakot összetörik. És hát nahát mellette üljön? Őrizze meg? Nem ke<0ll> tovább menni, itt van ni Bábincunak kettő. Az egyik kompletbe vót. Csatorna, minden, beüvegezve, cakk-pakk. Tönkre megyen lassan. Nem lakja senki. És mit +//. És beleraktak (ennyit), mer<0t> csak beleraktak.

TM: És mi lehet a kiút ebből?

AK: Hámmm nem tudom. Nem tudom. Ha nem mozdul valahova a munkahely, hogy több legyen a kis valami, akkor nem tudom, nem tudom. Ebből nem lehet okos az ember, nécsak ide<=nézd csak> tíz-tizenkét éve ugye már, úgy jön ki nem, nem tartom pontosan a fejembe, de úgy gondolom, na. Hova haladtunk? Csináltak egy munkahelyet Újlakon? Hát mit, kínlódik ott az egy pár munkás abba a suszterájba? Abbu nem él meg. Annyit csinálnak, hogy a hajcsároknak van, de a munkásnak mikor adnak, mikor löknek. A DOK nem ugyanúgy van. xxx [a kazetta A oldalának vége]

TM: Jár m, jártak régen Oroszba idénymunkára, /-meg be Ukrajnába-/ és sokan Jártak be?

AK:

/- Jártak, jártak-/

Jártak, akik vándormadár vót, az elmentek. Kinek hogy sikerült.

TM: Főként milyen munkát végeztek ott?

AK: Háát legtöbbször csak építkezésre mentek, vagy így ősszel betakarításra.

TM: És most járnak?

AK: Mennének, csak vón hova. Nem nagyon van hova. Ott is vannak munkások.

TM: Tehát már Oroszországba nem nagyon mennek?

AK: Hát Oroszba má majnem lassan úgylesz, hogy vízummal kellesz menni. /-xxx-/

TM: /-És Magyar-/arországra járnak át?

AK: Járnak.

TM: Mondjuk dolgozni is, vagy csak úgy is, vagy vagy +//.

AK: Járnak így is, meg úgy is. /-xxx-/

TM: Mondjuk amikor /-nem-/ dolgozni mennek, akkor mit csinálnak?

AK: Hát valamiért csak megyen. Ha mást nem, hoz valami cige +//. csak ócsóbb, mint ittho. Má<0r> hogyha nem hoz többet, de eehozza azt a pár csomag lisztet, má<0r> csak ócsóbb, és tudjuk, hogy jó. Mert hát csak jobb, na. Minőségileg. Ugyanakkor, ha nem nem menne az a nem tudom hány százaléka Újlaknak, mondjuk csak oda munkára, akko<0r> v mi vón itthon a többivel.

TM: Tehát és sokan járnak Újlakról dógozni oda?

AK: Háát én nem tudom megmondani pontosan, de járnak, elég szépen járnak. Van olyan család, hogy imitt-amott van itthon csak. Onnan élnek. Mit csináljanak. Tehet az arru?

TM: Újlakról vannak, akik kitelepültek mondjuk Magyarországra?

AK: Van, sok is van.

TM: Sokan?

AK: Sokan. /-Én-/

TM: /-És-/

AK: Én nem látok benne semmiféle izét. Ha én nem bírok itthon megélni, hiába mejek én másfele, akko<0r> má<0r> mindegy hogyha itt maradok. Ha nem bírok meggyökresedni, a csak olyan teszi meg, aki azt mondja, ááá (.) jó lakok én egyik házba is, meg a másikba is. Ez így jön ki.

TM: És milyen emberek mentek főként ki?

AK: Hát nem tudom +//. tanult emberek mentek, (meg a) tehetősebbek. Csóró mire menjen, ott is csak dógozni kell. Ha itt van munka, nem kell menni sehova.

TM: Tehát akkor főként a tanultak mentek ki?

AK: Háát nem? Nécsak oda. <=nézz csak oda> Az orvosok egy, igaz. A tehetősebbek szintén, a tanítók szintén, nagyobb a jövő. Nagyobb az igény.

TM: S mit tetszik ehhez szólni?

AK: Hallgass ide. Mit lehet ehhez szólni? Én szerintem, hogy hao vallja

magát annak a magyarnak, hogy ő magyar és eement Magyarba, há miér nem csinálta meg itt, hogy °itt is magyar legyen. És °adjon valami lehetőséget a másíknak. Ha van nekem lehetőségem milliókat egy épületeér adni ott, akko<0r> itt nem tudok valamit csinálni, hogy hát segítsem a másíkat előbbre valamivel? Hogyne, maguknak akarják csak. De hát ezért mennek el. Nécsak oda<=nézz csak oda>, én nem akarok többet mondani, van aki eement innen, mindenféle munkán vót. Kap hetven-nyócvan ezer forint nyugdíjat ottan. Hát hun keresi meg itt egy munkás, vagy valaki azt az összeget. Hun kapja meg azt a nyugdíjat itten? Még a miniszternek sincs annyi tán. A fele+/. Csakhogy őszinték legyünk. Nem kell tovább menni. Né csak oda<=nézz csak oda>, majdnem negyven évet dógoztam le ma +//. azt lehet mondani egy helyen. Kapok száznegyvenegy rubelt+//. gri grivenyt, vagy mi a nyavaját. Abbu meg lehet lenni? De hogyha áttelepülnék oda, kapnék legalább, mit mondjak neked, hetvenezer rubelt, de hatvanat biztos. Forintot. Hát nem könnyebben megélek, hogyha minden ott van? Nem kell nekem a városba menni. Falun megleszek. Veszek egy kis földet magamnak, vagy kérek, vagy aké, ahogy na, vagy egy olyan telket veszek meg+//. csinálom és má<0r> bepótolok, élek nyugodtan. Igaz? Itt meg tekerd, csavard, innen valamit, onnan valamit, hogy valamit csinálj. Há né csak oda <=nézz csak oda>, én nem csinálnék semmit, mi vóna? Elég vón asziszted <=azt hiszed>? Há ketten kapunk kétszázötven rubelt az asszonnya'. Még ha kettőnkre számoljuk. Tudod mennyi esik egy napra nekünk? Nyóc rubel. Érted? Nyóc rubel, kettőnknek. Hát próbálj nyóc rubelbü mindent megteremteni, hogy az, de legyen minden. Valahogy kell tekerni, csavarni. Most tizenöt rubelér fog kapálni egész nap az a szerencsétlen napszámos. Hazamegyen, elkötötte egy óra alatt. És egész nap kapált érte. A forró napon, meg mit tudom én, miko<0r> mit. Úgyhogy azok, akik ementek, azér mentek, hogy még jobbat akarnak. Nem ke tovább menni, itt van Andriskó Jani. Igaz? Egy fia, egy jánya van. A jánya oda ment férhez, ük ementek oda. A ház itt áll üresen. Vót itt neki vagy több mint egy hektár földje, foglalkozott benne. Ketten nem bírtak megélni belőle? A fia Kijevbe lakik, az nem jön ide. Ha megkeresi ott, mire jöjjön ide. Igaz. Má<0r> dógozni kellesz vele, (annyi) fizetést nem kap itten, (oszt akko) +//. nincs olyan munkahelye itten.

TM: Öhöm.

AK: Nécsak oda <=nézz csak oda>, ketten kapnak majnem százezer forintot. És miér? Há<0t> mire az neki? Én szerintem, nem hiányzik az az embernek. A pénzér meg is ölik az embert. Még egy rubelér is. Ha úgy jön. Legyen meg az embernek a mindennapi, de ahogy meg kén lenni, a többi meg felesleges má<0r>. Az má<0r> csak lux<0us>. Ne higgyük, hogy hát az nagy boldogság. Nécsak oda<=nézz csak oda>, ha nem forgatja azt a pénzt, megdöglik. Semmivé válik. Én csak arru nem megyek el, itt van a mi utcánkba egy, igaz. Milyen jó ment neki, nem tudom ismerte, vagy nem, vagy ismered? Olyan jó ment, hogy /-bejárnaónők-/ <!> vótak, meg inasok, meg segé-

dek vótak, püfölték, kalapálták, csinálták: milliomos vót. Máma napszámra jár. Örül, ha kap munkát. Hát akko<0r> (mit csinál)? Ez így van?! Hallgass ide. Én azt is megfigyeltem az életbe, amék embernek van szerencséje, nem számít, hogy milyen szak, szakember, vagy milyen mu+//. iskolája vagy miye van. Ha van szerencséje, az élet is könnyebben megyen, ha nincs szerencséje, lehet ott bármi neki, az is kell az embernek.

TM: Milyen nyelven beszél a magyaron kívül, András bácsi?

AK: Háát ezt az ukrán nyelvet nem annyira, az oroszot jobban. /-hát úgy (.) ötte +/- ötven/-hatvan százalékba

TM: /-Mondjuk-/ milyen szinten beszél az oroszot./

AK: Hát úgyi kellett, hogy megtanuljam, mer hát mindenféle ember vót egyszer, másodsor meg tíz évig brigadéros vótam.

TM: És +/-.

AK: Elő kellett venni az ábécét, az orosz ábécét, és megtanulni, hogy mindent írni kellett.

TM: És melyik szebb, az orosz vagy az ukrán?

AK: Hát, hogy mondjam neked, az orosz könnyebb, szerintem. Az ukrán egy kicsit nehezebb.

TM: Miért mondjuk miért?

AK: Me<0r>, mer ez is olyan olyan, tájszólással beszélnek. Itt is úgy, mint másfele. Más országokba is van ilyen. (Mi eztet nem) +/- szóval hogy mondjam, valakit át tudja venni, valaki megért mindent, de nem tudja megtanulni. Nem fordul rá a nyelve.

TM: Az Újlakon élő nem magyarok beszélnek magyarul?

AK: Hát legtöbb megtanult má<0r>. Ha nem is, de (mért). Az má<0r> nagyon, hogy mondjam neked, nagyon nagyon, hogy mondjam neked, sajátját nézi, meg azt hogy hát xxx nem adja lejjebb. Igaz?

TM: Öhöm. És a Kárpátalján élő nem magyaroknak szükséges lenne-e megtanulni magyarul?

AK: Hallgass ide, ahány nyelvet beszél, annyi ember. Ez így vót régen is, így vóna máma is. Mennyivel könnyebb vón megérteni egyik a másikat. Nem vón nézeteltérés.

TM: Tehát akkor szükséges volna, mondjuk azoknak megtanulni magyarul?

AK: Annak is éppen úgy, mint ezeknek. Mint a magyaroknak. Az nem árt. Ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy. Mer<0t> feetalálad magad akárhun.

TM: Tehát akkor ugyanúgy meg kéne a magyaroknak ukránul vagy oroszul?

AK: Iiigen. Ha nem is száz százalékba, de legalább, hogy értsen.

TM: Mondjuk van-e a helyiek, tehát az újlakiak által beszélt magyar nyelvnek, vami <=valami> jellegzetes vonás, ami mondjuk eltér a környező fal-

vak beszédétől vagy a magyarországi beszédétől?

AK: Nem. Nem nem. Mi nem beszéltünk tájszólással sose. Mi úgy beszélünk, figyeld meg most is, ahogy írunk. Úgy beszélünk.

TM: És Újlak +//. az újlakiak beszéde szép vagy csúnya?

AK: Hát szebb nem lehet tülle, mer<0t> ahogy leírja, úgy mondja is.

TM: Tehát akkor szép vagy csúnya?

AK: Hát a legszebb. Mmmmagyar beszéd, az az egyszerű, nem kivaforogatott cifraság, hanem egyszerűen beszél, úgy megérti egyik a másikat. De má mint most is beszélnek, nem mindet értem meg a televízióba se. Se a rádióba. Csak amék úgy beszél, hogy meg lehet érteni. Nem mindegy az, hogy magyar vagyok, ha nem beszélek tiszta magyarul. Sokat számít az. Mer<0t> hallgass csak ide, vannak ezek a mai fiatalok, feekapnak ezt is, azt is, meg bejárják a világot, me<0r> mehetnek, jöhetnek, ugye. De az idősebbek má<0r> lemaradnak, akárhogy fog szaladni utána, mert nem bírja megtanulni, nem bírja átvenni. Hiába látom, hogy elolvassam, ha nem értem, nem tudom összerakni a betűköt. Érted? De ha magyar betűkkel van leírva, akárhogy csak megértem.

TM: Tetszik emlékezni a háború előtti időkre?

AK: Hát /-má-/

TM: /-milyen-/ volt a magyarok és csehek alatt?

AK: Nem vót nézeteltérés, nem vót szökdesés a határon keresztül. Ha akart valaki menni Magyarba, mehetett. Öt koronát befizetett egy átlépőér, egy napra (vót). Átment, ami neki pászolt, csak ami megvót engedvel, azt hozhatott magának.

TM: S milyen vót mondjuk az élet?

AK: Hát nálunk jobb vót az élet, mint (mint a) mint itt a magyar területen.

TM: tehet <=tehát> itt a csehek alatt jobb vót z?

AK: Persze.

TM: Milyen volt mondjuk a magyarok alatt?

AK: A magyarok alatt má<0r> egyforma vót, mer<0t> jött a háború. Nécsak ide <=nézz csak ide>, harminckilencbe, +//. harmincnyóc őszin jöttek be, harminckilencbe má<0r> na, foglalták Erdélyt elfele, meg a Kárpátokat, má<0r> ezt a Felvidéket, me<0rt> xxx a határ, télen ott vótak. Onnétrü mentek tovább. Eltelt harminckilenc, negyven, (errül) az elfoglalással, míg berázódott. Negyvenegybe má<0r> kiűtött a háború.

TM: S mi milyen vót, mondjuk, amikor a csehek bevonultak Kárpátaljára, meg milyen vót, mikor a magyarok bevonultak?

AK: Hát, csehek miko<0r> jöttek, én még nem vótam, mer<0t> én a cseh időbe születtem.

TM: Ööhm-

AK: Dee miko<0r> mentek elfele a csehek, nem nagyon szívesen mentek ők, mert csak jobb vót nekik is. Tudod. Nagyobb vót a terület, Kárpátalja meg mindenkinek kéne. Mert ne higgyük, hogy nem ő gazdag Kárpátalja.

Jó hogy most le van tarolva, (má rt) így néz ki. Kiölték ugye. Ez olyan, mint mintahogy lea leszakadt Ukrajina Szovjetuniótól ugye. És szegénynek maradt, csórónak maradt. Örült, hogy megszabadult. Érted. [nevetve] És (.) nem baj ha szegény, csak ne legyen fennhatóság alatt.

TM: És a magyarok alatt+//. milyen volt a magyarok bevonulása?

AK: Hát +//.

TM: Mondjuk +//.

AK: Magyarok, miko<0r> bejöttek, hát elég csórók vótak, szegények vótak. Azok itt, ezek a (.) fau+//. félreső faluk most is a legszegényebb Magyarországnak a területje /-ez itten-/ [nyomatékosan]. Arra mindenfele jobb, de itt a legszegényebb. Itt ez a Szabolcs-Sza(k)tár-Bereg megye eez le vót maradvá mindég. Nagyon sok szalmás ház vót Becsen. A máma má nincsen.

TM: Öhöm. Ö mondjuk milyen+//. hogyan élte a család túl a háborút? Ez második világháborút.

AK: Háát kinek hogy sikerült. Nécsak <=nézz csak>oda, nagyon sok családtu odamaradt a fronton +//.

TM: De mondjuk az ön családjá?

AK: Hát az enyim, az enyim hogy lehetett, mindig csak hárman vótunk. Én nem vótam katonaköteles még ugye, +//.

TM: Ööhüm.

AK: Fiatal vótam. Az öreg má<0r> nyugdíjas korba vót lassan. Éltünk jegyrendszerrel. Tudod, mi az a jegyrendszer? Mindent jegyre adtak. A magyar időbe, a háború alatt jegyrendszer vót. Úgyhogy negyvenegy, negyvenkettő, negyvenhárom, negyvennégy. Jegyrendszerrel vótunk. Kenyeret, lisztet, (.) cukrot, szappant, petrórt, nem vót villany mindenkinél. Mind jegyre adták.

TM: És az első szovjet időkbe?

AK: Nehéz vót.

TM: Há<0t>, mi, miért /-vót nehéz?-/

AK: /-Figyelj csak ide-/ Milyen, milyen lehetett, mikor, hogy mondjam neked, a nép annyira szegény vót a háború alatt, jegyrendszerbü, hogy tudott megélni, akinek nem vót abszolút saját földje, hanem a másiknak harmadába csinálta. Megkapálta azt a málét, minden harmadik vót az övé, azé a munkásé. Azt a kettőt meg kellett kapálni, rendbe kellett tenni egész oda, ahova mutatta(d) a kasba belé, vagy a+//. szóva a gazda, vagy aa padra, vagy kinek hova. Érted, megdógozott érte. De ha nem csinálta, a se vót. Érted, mer<0> nem vót saját földje.

TM: Ö hogyan emléksi+//. hogyan tetszik visszaemlékezni a kolhozi +//. zosításra? /-Önként-/ adták be az emberek, vagy elszakították tőlük, vagy +//.

AK: /-háát-/

Önként? [nevet] mondok én egy másikat. Nem muszáj belevenni, de azért+//. Bejött az, hogy negyvenötötől, má negyvennégybe háború vót, (ük még) bejöttek, negyvenötbe befejeződött a háború. Államköcsönt fizettünk, akik munkába dógoztunk. Érted, mondjuk üzemekbe dógoztak. Én még nem

dógoztam üzembe, mondjuk, negyvenötbe. Én negyven ha +//. negy negyvennyócba bementem, de negyven (..) kilencbe alakult a kolhoz is. Kilenc. Addig adtak egy kis földet, azután evették azt a kis földet. Még a többi is evették. Mondjuk, három évig gazdálkod <=>gazdálkodott>, aki akart, érted, abba a kis földbe. Kinek mennyit adtak, na. Iparkodott egy kis jószágot, egy kis ezt, egy kis azt, na hát van egy kis földje, fog benne gazdálkodni, könnyebben éli me +//., él avval a családdal, igaz. Eljött a kolhozrendszer, eevették még azt is, ami vót, amit addig gyarapodott, mentek házru-házra, még a padot is leseperték, ha nem adta. Érted. Tehetősebbek meg az államköcsön(t), az államköcsön(t) +//. Vót úgy, hogy egy héten kétszer is jöttek a házhoz államköcsönér <=>államköcsönért>. Kiszabták, hogy ennyit adjál +/.

TM: És ez mi volt? Ezt pénzbe kellett beadni vagy +/.

AK: Péénzbe kellett beadni, igen, igen. Ha nem vót pénzed, akko<0r> kérjél köccsön, de honnen? Mire? Mék(.)hez menjek, mék bankbu vegyek, adjam az államnak? Érthe? Vót olyan, jó gazdag ember, hogy harmadába kapáltak nála. Érted? Nem tudom, hanyadába arattak nála. Tehetős vót, na. Vót harminc-negyven köből földje. Akko<0r> nem mondták a hektárt, hanem holdat vagy köbölt. Azt mondta, hogy akko<0r> lesz jó világ, ha eejönnek ide az oroszok. Magyar időbe mondta. Erre azt mondta az én apám, héej te fiú, te, azt mondja, mer<0t> ü fiatalabb vót apámtu, ne vágyjál te arra. Há neked nincs elég? Nem vagy megelégedvel? Mer apám tegezte ütet. Úgy tudja meg, akkor lesz jó világ. [köhög] Te, azt mondja, úgy gondolod, hogy azok az oroszok fognak, amikor te vótál ott fogságba? Azok má<0r> nem jönnek. Más oroszok fognak jönni. Ma <=>majd> akko<0r> tudod meg. Érted? El is jöttek az oroszok, ü meg vette a kötelet és akasztotta fefele magát. Mer<0t> minden nap mentek valamiér<0t>. Most egy szekér széna, most egy darab jószág, most viszik a két lovat, most viszik a két csikót, most ennyi terményt adjál be, most annyi államköcsönt fizessél. Nem hagytak békít. Már nem vót hova tekeredni. Minden az fogyik, fogyik. Ahhoz nem tesznek, a <=>az>csak megyen széjjel fele. Vette a kötelet, akasztotta fefele magát. Nem akasztotta fe<0l> magát. Átélt. Leöztették szépen. Még a kolhozba se kapott munkát. Nem vették a kolhozba. Mer kulák vót, úgy mondták (arra). [köhög]

TM: András bácsi családjától vettek el földet, jószágot, vagy valamilyen /-szerszámot?-/

AK: /-Neem ve-/ttek el semmit mitülünk, mer<0t> nekünk annyi jószág vót, hogy azt nem vehették el. Földünk meg nem vót.

TM: Öhöm. És mondjuk ilyen államköcsönt?

AK: Azt fizettem. Fizettem. Tüllünk is jöttek kérni. Na kitül? Az öregektől kérték, azok má<0r> nyugdíj korba vótak. Hát, mit mondjon az öreg. Nyugdíjat nem kapott. Honnen adjak nektek? Tartotta a markát. Húzz egy szál szőrt belőle! Érted. Még ha vót is. Hát önként adjak az államnak, mikor nincsen.

TM: Öhöm

AK: Mire számítsak. Nyugdíjat nem kapok, há<0t> honnen adjak. Hát ha én itthun vótam, akko éngem (.) na, nem szoltam egy szót se, azt mondtam, ha munkába leszek, fogják tülem vonni. Én (ilyen) vagyok munkába, úgy keresem a pénzt, ahogy tudom, hogy ee tudjam tartani a két öregét. Azokat ee kellett látni úgy télen, mint nyáron +/.

TM: És akkor nem is vettek le akkor államkölcsönt, vagy +/.

AK: Nem vettek, mer nem vót mibül. Hanem mikor má<0r> nagyon jöttek, jöttek, hát nem egy banda vót az. Most ez a kettő indult el, (há a) kütték <=küldték> az nem a magátu indult el. Kütték<=küldték>. Akkor [köhög] adtam az anyámnak. Lökd oda má<0r> nekiek, hogy te is adtál. Reklámnak. °Hogy az adott, te nem bírsz adni. De, érted ez ilyen vót. Hát, de nem vót más kiút. Azér<0r> hajtották a szegént is, hogy adjon. Hogy mutassák meg, hogy °az adott, ez meg nem adott. Hányat elítéltek, mer<0r> nem akart fizetni. Meg nem vót má<0r> mibül fizetni. El+.

TM: És mi mire, kényszermunkára ítélték?

AK: Hát, méket mire. Méket mire. Ha egy rossz szót szolott valamit, azz államot megsértette vele, löktek neki egy-két évet. Fogja be a száját.

TM: /-Miko+/-/

AK: /-Nem fi-/atal embert, hanem idősebbet. Érted. Lakat a szádra és hallgassál +/.. hallgatni arany. Érted? [nevetés] Hát, ilyenekbül, amit emondok neked, ha firtatnák, hoo lehet hogy kellemetlenségem vóna belőle. Mie hiány nem+/. hiányzik nekem ebbe a korba már.

TM: Aha. Mikor volt jobb élni, most vagy a szovjet időszakba?

AK: Hallgass ide. Addig jó élni, míg az embernek megvan az egészsége. Addig még van reménysége is, hogy hát na még, még mozgok, még segítek valamit, ha nem magamon, a hozzátartozón, ugye, család, hát gyere segíteni, nincs abbu semmi. Ha nincs egészség, nincs má<0r> kedved semmihe<0z> se. A szovjet rendszerbe a <=az> vót az előny, mindenkinek vót munkahelye. Még kötelezték (.), munkába legyen. Ha egy hetet, vagy egy hónapot nem dógoztál valahon, látták, hogy csellengel, megkérdezték, hogy hon dógozol? És akko<0r> azt mondták, hogy helyezkedj el. Na, de vót is hova helyezkedni, mer<0t> vót üzem. Ugye? Vagy egyik, vagy a másik, de valahova be lehet húzódni. De nem mindenkinek pászolt az. Például ott vót a suszteráj. Én nem mentem bele. Egy egész télen nem dógoztam, érted, mer<0t> ott nem vót munka, elengedtek, egyszer elengedtek, három hónapig nem dógoztam. A suszterájba nem mentem. Hát az kész rabház vót. Hát ottan bezártak, és ott nem mehettél sehova se, azt a nyóc órát gürcöld. Abba szagba, abba a zörgésbe, abba az izé. Itt legalább szabadlevegőn vótam. Nem dirigált mindenki. Tudtuk, hogy mit kell csinálni és végeztük a munkánkat. És megkerestük azt a pénzt, amibül a család +/.. nahát nemm duláléra az elején, hahó, az elején nehéz vót. Majd osztán lassan, hatvanas évekbe má<0r> osztán kijöttünk, érted. A legnehezebbik időszak vót a Sztalin ideje. Az

mindenrű tudott. Vót egy kecskéje egy családnak, még arru is tudott. Jártak. Újév után mindjár<0t> irogatni. Leltározni, érted, hogy mid van. Nemcsak hogy bejöttek, oszt beírták. Megnézték, hogy van. Még ese <=el se> dughattam egy malacot, mer<0t> az is elsírja magát, mer<0t> elárulja magát. Igaz?

TM: Öhöm.

AK: És arra már +//. egy malacot nem vághattál le, mondjuk egy hízó, felneveltem nagy keservesen, mer<0t> nehéz vót. Feeneveltet nem vághattad le, mer tudtak rulla. Vagy a bőrt beadni rulla, vagy három kiló zsírt. Akko<0r> méket választod?

TM: Hát a bőrt.

AK: Azt rajta hagyom, mer<0t> hát, az gusztustalan bőr nélkül egy disznó. Látdod? Beadtuk a három kiló zsírt. Megmaradt a disznó egészbe. Azt meg kiolvasztottunk amilyet, oszt beadtuk az árát. Elfogadták az árát is. Érted? Amennyi vót állami áron, annyit befizettünk. Inkább beadom, minthogy az enyi+//. az enyimet adjam oda, a sajátomat, ami asz, ami az enyém. Ilyen is vót. Egy kecskére is be kellett adni nyócvan liter tejet, a tejet, ha fejőstehén kecske vót. Ilyen idő is vót.

TM: Egy évre vagy?

AK: Egy évre. Na de az a kecske nem fejlődik, csak négy-öt hónapig. Esetleg egy hat hónapig. Számold csak ki, adjon három liter tejet minden nap, de csak azt az öt hónapot, vagy hatot adja. Igaz? De abbu má<0r> nyócvanat be kell adni. Tehát akko<0r> má<0r> tíz százalékát má<0r> odaadtam nekik. És löktek érte valami kopeket. Amennyi vót megszabval. Úgy a tehenre is. Igen, ez így vót. [nevet] Nem lehetett, hogy nem fizetek, me<0rt> nekem nincs pénzem. Jöttek minden negyedévbe és azt mondták, kifizetni az adót, hogy ami, ami, ami biztosítás, ami na, törvények vótak. Ha nem+//. vót olyan időszak vótak fináncok. Kijött egy szekeret, ment az utcába végig, te nem fizetté, gyerek ööö adót, te nem fizettél ezt, te azt. Amit tanált, fogták, rakták a szekérre. Vitték el, és elárverezték. Aki kiváltotta, az hazavitte, aki nem váltotta ki, azt elárverezték. Érted? Ilyen is vót. Itt vót nyugodjon má<0r>, meghalt aa ti házatokba lakott Lakatos Gyuri. Kolhozba dógozott és gyerektelen adót kellett fizetni. Tudod mit jelent az gyerektelen adó? Húsz éves korába már gyerektelen adót fizetett egy fiatalember. Már te is fizettél vón. Érted? Ha itthon fizetted, százötven rubel vót egy hónap +//. szóval egy évre. Ha munkába vótál már, érted, akko<0r> hat százalékát a keresetednek. Mind-egy, hogy mennyit kerestél, annak a hat százalékát levonták. A másik hat százalékot vagy tizet a kereseti adó, érted. Akko<0r> hozzá a (.) z államköcsön, meg ilyen levonás, meg olyan levonás, meg mindig kitanáltak valamit. Úgyhogy úgy lehet mondani, hogy tíz hónapi kereset vót a miénk egy évbe. Kettő az eement úgy ni. Érted [mosolyogva] És abbu élj meg, mer<0t> ez ilyen. Csa nem oda kényszerítették az embert, hogy menjen lopni, vagy vagy valamit csinálni, nahát pótolni ke<0ll> valamivel. Na de attu meg főétünk a lopástu. Olyan szigorú vót édesapám, hogy jöttünk hazafele,

má a kolhoz dógozott, hordták ősszel a málét szekerekkel hazafele, ugye a kolhozba, tanyára [torok köszörülés] raktárba. Az a szekér ment, dőcögött, mi a fene, nem ilyen szekerek vótak, a ráfos szekér, régi, hullott az a málécső. Ott az úton nem vette fee senki. A lábommal meglöktem, hogy guruljon be az árokba. Jöttem a munkábu, vagy mentem a munkára, nem vettem fee. Egy-két csű máléér adtak egy-két év csurmát. Érted? Mit számít, hogy ott loptad, vagy innét felvetted. Az a kolhozé. És ilyen idő is vót. Azé <=>azért> mondom a Sztalin rendszer nagyon nehéz vót. Ötvenháromba meghalt Sztalin, addig minden nehéz vót, nagyon nehéz vót, de (.) gondolhatod hogy közbe jött, hogy nem elég vót az, hogy há változás vót, ugyi, más rendszer lett, más nemzet vót rajtunk, akko<0r> még negyvenhétbe ájtött az árvíz. Ami vót azt is eevitte. Hánytu elvitte a házat, cakk-pakk, ahogy vót, mindent. Semmi nem maradt. Ez negyvenhétbe vót az árvíz, negyvennyóc-negyvenkilencbe meg má<0r> ka+//., alá kellett írni a kolhoznak, aki akit be tudtak szorítani. Én is azér<0t> mentem a gyárba, nem akartam a kolhozba kerülni. Még istenes vót, mer a gyárba kaptunk minden hónapba valami fizetést. Ahogy tudtuk, te tekerünk, csavartuk, na. De aki a kolhozba került, csak egy évbe ec egyszer kapott fizetést. Mikor vót az elszámolás, ennyi jövedelem, ennyi jár egy munkanapra. Kilenc meg tíz kopekeket kaptak egy normára. Pénzt. Nahát terményt adtak ugye. Ki mive<0l> dógozott, málét, krumplit, meg amive<0l> dógozott. Meg amennyi jutott. És az hogy tudott megélni? Én is tartottam vagy három-négy évig tehenet, bornyút, hát, na iparkodtam, hogy +//. miér<0t>, mer az asszony kolhozista vót miko<0r> má<0r> megnősültem. Nem engedték sehova se, mer a kolhozba dógozott az anyja helyett, neki is ott kellett maradni. [nevetve mondja] És gondold el csak, hogy én sem akartam, hogy menjen a kolhozba, valamék üzembe behelyezzük, osztán könnyebben dógozik, nem a fényes nap alatt egész nap. Nem engedték ki. Hát nincs mit tenni, egy bornyút vettem, egyet még apósom is adott, nevélem. Kiengedték a csordába. Míg az asszony kolhozista vót. Érted [nevet] Hát má<0r> lett három darab is, miko<0r> nyugodjon Öcsi megszületett, akko<0r> megutáltam nagyon. Magam mindent, minden magam, de a munkába is menni. Mi strapa vót az. Szénát nefók <=> ne vót hogy> veszek, oszt kaszálok, vagy megveszem készen. Hon? Gürcölni kellett, hogy hát készítem el a télire valót. Becsapott, nem vót tej, meddőnek maradt, túladtam rajta. Azt mondtam az asszonnak, bement a szülészetre, itt vót, ahon Sebi lakott a szülészet. [köhög] Bementem hozzá, hát, nem vittem semmit se, hát, mit vigyek neki, hát nem elég hogy gürcölök+//. Alig vót időm meginni egy bánka tejet, osztán indits munkára fele, a kenyeret meg útközbe, nem vót idő. Mindent meg kellett csinálni, disznót tartottunk, bornyú vót, tehen vót, avval foglalkozás van. Ha nem jössz haza, te asszony, én, én eladok mindent. Na de hogy jöjjön haza, hét őő megszült, na nem szaladhat, hanem mikor má<0r> két-három nap után a kerten hazajött, főzött valamit, úgy ment vissza, vagy eekéreszkedett. Főzött, oszt úgy vót nekem is mit enni. Másikat meg, ezt a

nagyobbikat meg eevittem a nagyanyjánál, me<0rt> az én anyám se vót itt-hon. Meghalt a bátyámnak a felesége, osztán ement a pulyához oda, énrám maradt minden. Megutáltam, oszt eladtam. És ha nem vót kolhozista, nem engedhette ki a legelőre a jószágát. Hát akko<0r> hogy tartsam? Mék földön tartsam? Hát ilyen nehéz vót. Miko meghalt Sztalin, ötvenháromba, egymás után cserélgették a minisztereket. Érted? Az elnökököt. Ese <=ez se> pászolt, egy évig vót, vagy még egy évig se, mit tudom én. Majd fellépett osztán ötvennégybe Malenkó nevezetű, a <=az> lett a miniszter. Honnen került elő az a sok mindenféle áru, hogy egy hónapon belül tele vótak a bótok minden-nel. Liszt, rizskása, cukor, amit +//. addig nem lehetett, feketén vettük, érted, feketén. Cukorkát vettünk, hogy a pulyának legyen teja. Ne magunknak, ha-nem a pulyának. Cukorkát, meg amit tudtunk, mézet, hogy hát az édesség kell a pulyának. Minden lett a bótba. Télen kerültünk össze az asszonnyal, mondom neki, hallgass csak ide, nem mensz egész télen sehova se, ahogy hozom a pénzt, te meg úgy menj a bótba. S mindent vegyé megfele. Rakjad lefele. Nem baj, ha zsákszámra is. Ahogy fog jutni rá. Csak vegyed megfele, ki tudja, meddig lesz.

„...magyar kecskének nevezték...”,

avagy a magyar nyelv presztízse Kárpátalján

(az Aréna Sátorfesztivál lakói körében elvégzett kérdőíves felmérés alapján)

Karmacsi Zoltán

Kisebbségi helyzetben általában a kisebbségi nyelv alacsonyabb presztízsű, mint a domináns többségi nyelv, mivel ez utóbbi sok esetben társadalmi előnyöket élvez. A többségi nyelv presztízse azért is lehet nagyobb, mert ez az a nyelv, amelyet egy állam lakosságának többsége használ a mindennapokban és minden nyelvhasználati szintén. Továbbá a többség olyan politikát választ magának, amely alátámasztja a kisebbség számára, hogy a társadalmi érvényesülés, a siker nyelve csakis a domináns nyelv, az államnyelv lehet (vö. Fodor 2000). Ezt látszik alátámasztani az a tendencia, hogy az 1980-as években a kárpátaljai magyar kisebbségi szülőkkel a hatalom igyekezett elhitetni, hogy csak az orosz és ukrán nyelven iskolázott gyerekek van jövője, könnyebb boldogulási lehetősége, mivel csak ezen a nyelven tanulhat tovább. Ebből kifolyólag nagyon sok szülő íratta ukrán és orosz tannyelvű iskolába gyermekét, mondván, „könnyebben fog boldogulni az életben”.

Kiss Jenő (1995) szerint, „a presztízs azt a társadalmi elismertséget, tekintélyt jelenti, amelyre pozitívnak tartott tulajdonságok alapján tesz szert személy, csoport vagy valamely jelenség”. A nyelvek presztízse a beszélt nyelvhez való attitűd kérdéséhez kapcsolódik. A nyelvek presztízse nem egyenlő a nyelvek státuszával, hanem jóval több annál. Ezt a tényt szögezi le Kloss (1967), Weinreich (1974) és Göncz (1999) is, amikor a nyelvek presztízst próbálják meghatározni. Szerintük a nyelvek presztízse a nyelv státuszán túl magába foglalja például a nyelvnek társadalmi előrehaladásban játszott szerepét, a tudományban és a technikában való alkalmazásának mértékét, az irodalmi örökség gazdagságát, a nemzetközi érintkezésben való használatát, belső tulajdonságait (pl.: dallamosság, szépség stb.). Kisebbségi helyzetben ezen szempontok mellett mindenképpen megemlítendő a kisebbségi nyelvnek különböző nyelvhasználati szintereken történő aktivitása, használhatósága, az adott kisebbség gazdasági potenciálja, demográfiai helyzete és megoszlása, az oktatási rendszer fejlettségének foka, a kisebbségi anyanyelvi média megléte/hiánya, a vallás, öshonos-e a kisebbség, a nyelvek használatának társadalmi támogatottsága stb. Hasonló tényezőket fogalmaz meg Bartha Csilla (1999) és Fodor Dóra (2000) is.

A nyelvek esetében a presztízs nem feltétlen terjed ki mindegyik nyelvhasználati szintérre egyformán, hiszen előfordulhat, hogy egyik szintén a

kisebbségi nyelv élvez előnyt, míg a másikon a többségi nyelv. A presztízs a társadalmi változások következtében változhat, megszűnhet, új alakulhat ki, módosulhat akár rövid idő leforgása alatt is (vö. Kiss 1995).

A nyelvi attitűd, a nyelvek presztízse meghatározza a kisebbségi kétnyelvű beszélő nyelvhasználatát, annak mértékét, nyelvválasztási stratégiáit, nyelvi kompetenciáját (vö. Fodor 2000).

2004 nyarán a Benében (Beregszászi járás) a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezete által megrendezett Aréna Fesztivál Sástortáborban empirikus kérdőíves felmérést végeztünk a táborlakók¹ körében, amelyben többek között rákérdeztünk az egyes nyelvek használati gyakoriságára, egymáshoz viszonyított szépségére, a különböző adminisztratív egységek különböző formális nyelvhasználati színterein való nyelvi boldogulás mikéntjére, az ukrán nyelv tanulásának szükségszerűségére stb.

A vizsgálatunk tárgya a nyelvek (magyar, ukrán és orosz) presztízse a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Célunk volt megvizsgálni a nyelvek presztízseinek jelenlegi helyzetét, vagyis azt, hogy a fiatalok megítélése szerint a különböző nyelvek milyen presztízzsel bírnak a különböző nyelvhasználati színtereken Kárpátalja magyarlakta térségeiben. Ezért azt feltételeztük, hogy:

1. az ukrán nyelv presztízse magas a hivatalos nyelvhasználati színtereken;
2. a magyar nyelv presztízse egyenes arányban csökken a vizsgált magyarlakta közigazgatási egységek (pl.: járások, települések) magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakossága arányának csökkenésével;
3. jelenleg a magyar nyelv helyzete Kárpátalján közepesnek mondható, és megelőzi az orosz nyelvet;

4. a nyelveken való boldogulás összefüggésben van a nyelvtudás szintjével, mégpedig úgy, hogy az alacsonyabb szintű nyelvtudás szignifikánsan nehezebb boldogulást feltételez a különböző nyelvhasználati színtereken.

Az 1243 táborlakó közül 120 fiatalot kérdeztünk meg, ami az alapsokaság 9,7%-a. A khi-négyzet próba alapján a minta nem reprezentatív ($p < 0,05$) sem a nemek, sem pedig a járások² szerinti megoszlás tekintetében. Az adatközlők nem, kor és járás szerinti megoszlását az 1. táblázat szemlélteti.

¹ Azok a fiatalok, akik mind a négy napon részt vettek a rendezvényen, vagyis hetijegyet váltottak. Őket könnyű volt azonosítani, hiszen más passzot (karpántot) viseltek, mint a napijegyes fiatalok.

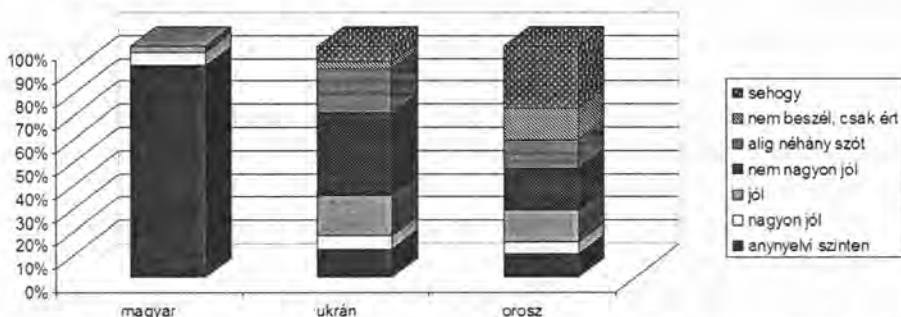
² Kárpátalja lakossága a 2001. évi ukrán népszámlálási adatok alapján 1 254 614 fő, amelyből 151 516 (12,1%) a magát magyar nemzetiségűnek valló. A megye déli, nyugati részén, közvetlen a magyar határ mentén átlagosan 20 km széles sávban viszonylag homogén tömböt alkotó magyarság a kárpátaljai 17 közigazgatási egységből négy járásban (Beregszászi: 76,1%, Ungvári: 33,4%, Nagyszőlősi: 26,2%, Munkácsi: 12,7%) és Beregszászban (48,1%) van számottevően jelen. További 3 járásban (Huszt: 3,9%, Rahói: 3,2%, Técsői: 2,9%) és 3 megyei alárendeltségű városban (Huszt: 5,4%, Munkács: 8,5% és Ungvár: 6,9%) 1–10% közötti a magyarok részaránya (vö. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a,b, 1. ábra, Molnár – Molnár 2003b).

		járások					
		beregszászi	ungvári	nagyszőlősi	munkácsi	szórvány	összesen
		63	19	18	14	6	120
nem	férfi	28	7	7	7	4	53
	nő	35	12	11	7	2	67
korcsoport	1979-1984	34	8	5	2	3	52
	1985-1989	29	11	13	12	2	67

1. táblázat Az adatközlők nem, korcsoport és járások szerinti megoszlása (N=120)

A megkérdezettek közül 110-en vallották magukat magyarnak, 8-an ukránnak és 2-en oroszoknak.

A nyelvtudásuk hétfokú skálán (az *anyanyelvi szint*-től a *sehogy*-ig) való értékelésénél a magyar nyelvet a fiatalok többsége az anyanyelvi szintre helyezi, míg az ukrán és az orosz nyelv a 3-5. szinten van. Azonban az ukrán nyelvet a megkérdezett fiatalok már jobban beszélik, mint az orosz (vö. 1. ábra). Ez annak köszönhető, hogy ők már csak az ukrán nyelvet tanulták intézményes keretek között.

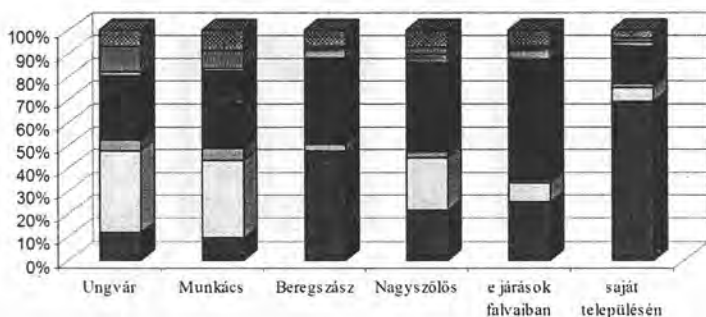
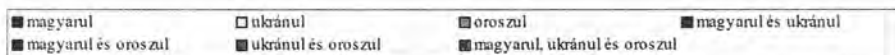

1. ábra A kárpátaljai fiatalok nyelvtudása saját bevallásuk szerint (N=120)

Az adatközlők járások szerinti megoszlásában a magyar nyelvtudás esetében nincs eltérés az egyes járások között. Az ukrán és az orosz nyelv esetében két nagy csoportra osztottuk a szinteket: 1. csoport az *anyanyelvi szint*-től a *jól*-szintig és a 2. csoport a *nem nagyon jól*-szinttől a *sehogy*-szintig. Az ukrán nyelvtudás esetében a Beregszászi járás fiataljainak 26,9%-a az 1. csoportba tartozik, míg az Ungvári (42,1%), Nagyszőlősi (44,4%) és a Munkácsi (42,9%) járásban ez jóval nagyobb arányban tartoznak ide a fiatalok. Ezen eredményekből arra következtethetünk, hogy a magyarok arányának a járás lakosságán belüli csökkenése a magyar fiatalok körében az ukrán és az orosz nyelv magasabb szintű tudását eredményez(het)i. Az orosz nyelvtudás a legjobb a szórványmagyarok és a Munkácsi járás magyarjainak körében (50–50% a két csoportban), illetve a Nagyszőlősi járásban a legrosszabb (17,6% az 1. csoport).

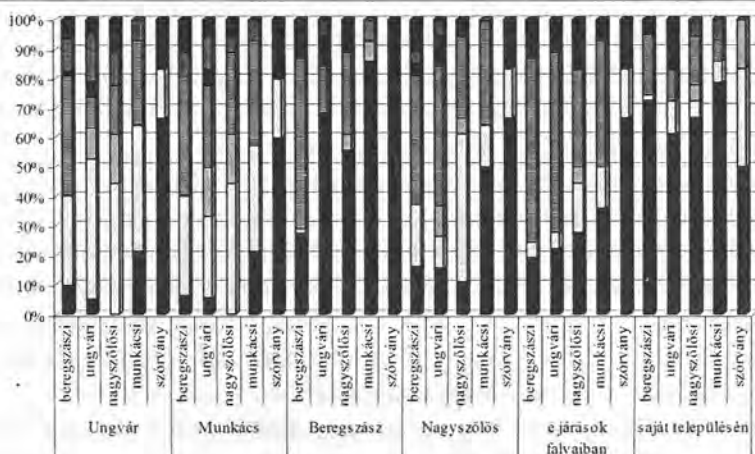
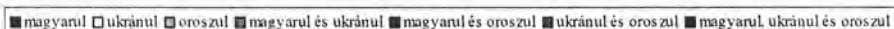
Az adatközlőket megkérdeztük, hogy milyen nyelve(ke)n tenne ki hirdetést a megadott városokban, járásokban, illetve saját településén.

Mint ahogy a 2. ábrán is láthatjuk, a saját településükön döntő többségben magyar (69,5%), illetve magyar-ukrán (16,1%) nyelvű hirdetést tenné-

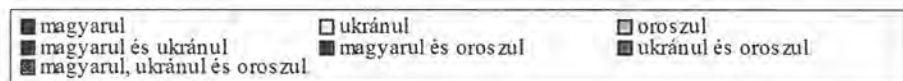

2. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok nyelvválasztása egy hirdetés kitételekor Kárpátalja magyarlakta városaiban, járásaiban és saját településükön (N=120)

nek ki az adatközlők. Szintén a magyar (47,9%) és a magyar–ukrán (37,8%) nyelvű hirdetések vannak többségben Beregszász esetében is. Nagyszőlösön már többen tennének ki magyar–ukrán (38,7%) hirdetést és csak kevesebben magyar nyelvűt (21,8%). Munkácson és Ungváron már inkább ukrán és magyar–ukrán nyelven tennék ki a hirdetést, s csak ezt követően magyar nyelven. E járások (Beregszászi, Munkácsi, Ungvári és Nagyszőlösi) falvaiban a legtöbben magyar–ukrán nyelven (52,5%) és magyar nyelven (25,4%) tennék ki a hirdetést (vö. 2. ábra).

3. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok nyelvválasztása egy hirdetés kitételekor Kárpátalja magyarlakta városaiban, járásaiban és saját településükön járások szerinti bontásban (N=120)

4. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok szóbeli és írásbeli nyelvhasználatát saját településük formális nyelvhasználati szinterein (N=120)

Járásonkénti bontásban a szórványmagyarságban³ élő adatközlők mindig az első és második helyre teszik a magyar nyelvű hirdetés kitételét, kivéve a saját településüket, ahol az utolsó helyen található. Ezek közül is meglepő Ungvár és Munkács esetében a túlzott magyar nyelvű hirdetés (vö. 3. ábra).

Figyelemre méltó eredmény továbbá az is, hogy például Beregszász esetében a beregszászi járási adatközlőknél a legalacsonyabb a magyar nyelvű hirdetések száma, amit némileg kiegyenlít az, hogy a legnagyobb arányban tennének ki magyar–ukrán kétnyelvű hirdetést. Ez a tény valószínűleg azzal is magyarázható, hogy például az 1989-es népszámláláskor még 51,2%-ban magyarok lakta város 2001-re elvesztette abszolút magyar többségét (vö. Molnár–Molnár 2003a,b), s így a beregszászi magyarokban kialakulhatott egy olyan érzés, hogy a jobb érvényesülés tekintetében inkább két nyelven tegyék ki a hirdetést (vö. 3. ábra).

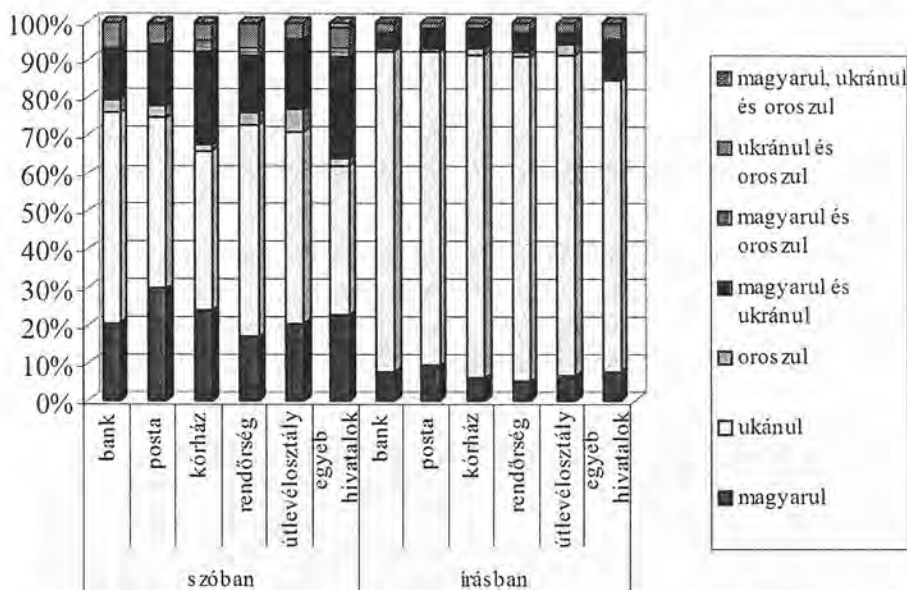
A munkácsi járási, és különösen munkácsi adatközlők esetében éppen a túlzott magyar nyelvű hirdetések kitétele a feltűnő és meglepő (vö. 3. ábra). Magyarázata talán az lehet, hogy 2001-re több mint 200 fővel nőtt lélekszámuk a városban (vö. Molnár–Molnár 2003b). Tehát míg a magyarok arányának csökkenése Beregszászon negatív lélektani hatást gyakorol(ha)t a város magyar lakosaira, addig Munkácson a több mint 200 fős növekedés pozitívan hat(hat)ott a munkácsi magyarságra.

Az adatközlők korcsoportok szerinti megoszlásában figyelemre méltó eltérés csupán az Ungváron való ukrán nyelvű, illetve a Beregszászban való magyar nyelvű hirdetések kitételében mutatkozik a fiatalabb korosztály javára.

³ Bár itt nem hanyagolható el a szórványmagyarság adatközlőinek alacsony számú részvétele a vizsgálatban.

A fiatalokat megkérdeztük, hogy véleményük szerint saját településén, ahol él, milyen nyelven tudja ügyét intézni szóban és írásban a város- vagy községházán, a postán és az orvosi rendelőben⁴.

A vizsgálat alapján szignifikánsan nagyobb lehetőség jut a fiatalok saját településén szóban történő magyar nyelvű ügyintézésének, mint az írásban történőnek, illetve fordítva, az ukrán nyelvű írásbeli ügyintézés szignifikánsan magasabb, mint a magyar nyelvű. Az adatközlők mind szóban, mind pedig írásban a magyar–ukrán kétnyelvű ügyintézést jelölik még meg említésre méltóan, a többi variáció pedig elhanyagolható mennyiségű (vö. 4. ábra). A magyar nyelvű szóbeli ügyintézés hatékonyságának magyarázata az lehet, hogy az adatközlő fiatalok jelentős része többségében magyarlakta településről érkezett, ahol a település vezető beosztású emberei közül mind/majdnem mind ért és beszél magyarul.

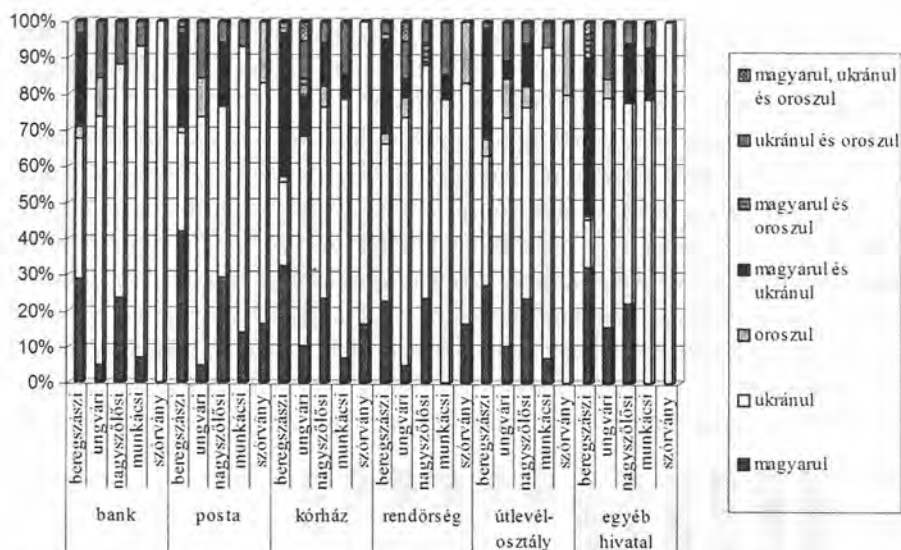

5. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok szóbeli és írásbeli nyelvhasználata a járási központok formális nyelvhasználati színterein (N=120)

A magyar nyelvű szóban történő ügyintézés esetében megemlíthető az orvosi rendelőnél mutatkozó majd 20%-os lemaradás (vö. 4. ábra), ami azzal magyarázható, hogy Kárpátalján az orvoscépzés csak ukrán nyelven, míg az egészségügyi szakmunkásképzés pedig csak a Beregszászi Egészségügyi Szakközépiskola magyar csoportjában folyik magyar nyelven. (vö. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001).

A járási, a korcsoportok és a nemek szerinti megoszlás tekintetében szignifikáns különbségek nem mutathatók ki sem a szóbeli, sem pedig az írásbeli ügyintézés terén.

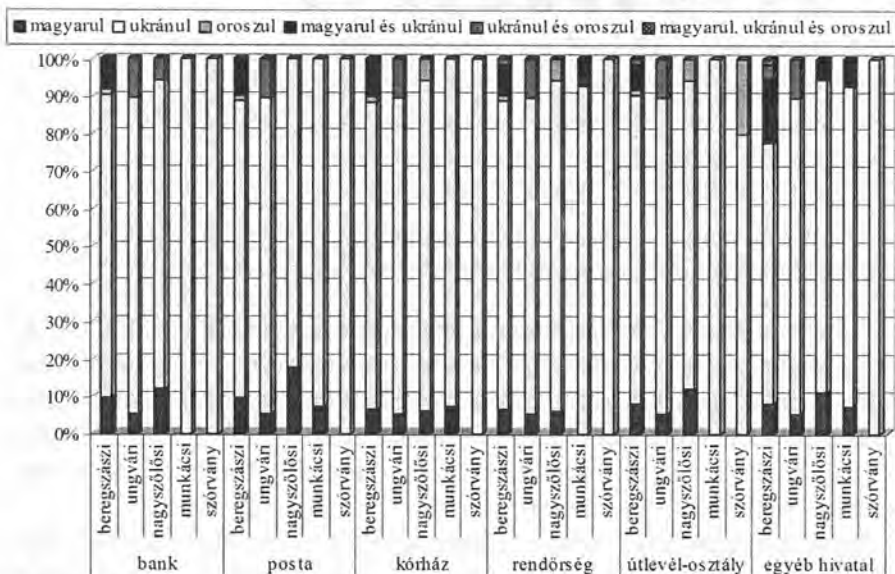
⁴ Azért éppen ezekben, mert ezek a hivatalok mindegyik településen megtalálhatók.

6. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok szóbeli nyelvhasználata a járási központok formális nyelvhasználati színterein járáások szerinti bontásban (N=120)

Hasonlóan a saját településhez, a járási központok hivatalaiban történő szóbeli és írásbeli ügyintézés nyelvére is rákérdeztünk.

A járási központok hivatalai közül a szóbeli ügyintézés terén a magyar és magyar–ukrán nyelvű ügyintézés a posta, a kórház és az egyéb hivatalok ese-

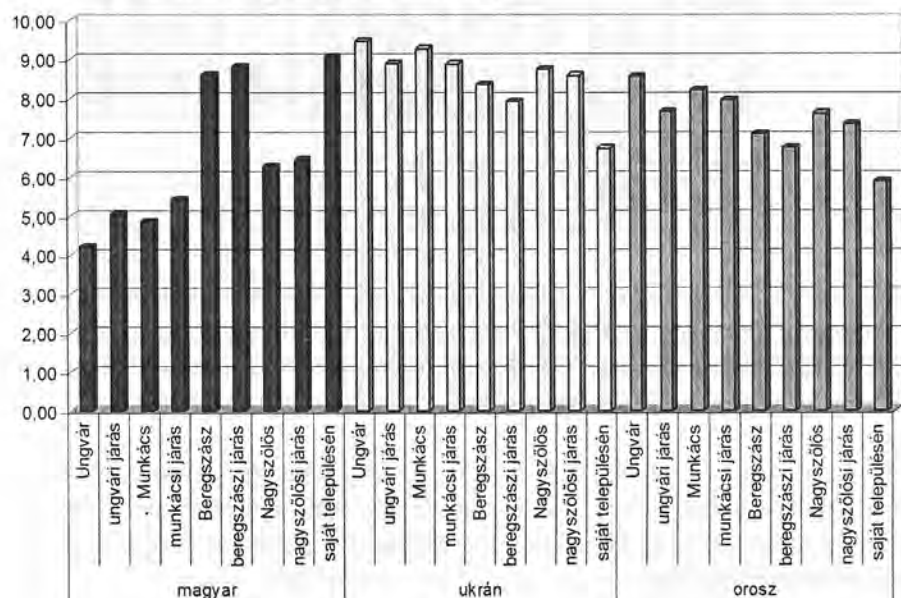
7. ábra A kárpátaljai magyar fiatalok írásbeli nyelvhasználata a járási központok formális nyelvhasználati színterein járáások szerinti bontásban (N=120)

tében jelentős hatékonyság mutatkozik. Azonban már ezeken a szintereken is 30–50% a csak ukrán nyelvű szóbeli ügyintézés. Az írásbeli ügyintézésnél pedig teljesen előtérbe került az imént említett, csak ukrán nyelvű ügyintézés, s a többi variáció alig vagy egyáltalán nem lépi át a 10%-ot (vö. 6. ábra).

Járásonkénti lebontásban azonnal szembetűnik, hogy a szóránymagyar-ság fiataljai a bankban és egyéb hivatalokban csak ukránul, az útlevélosztályon ukránul és oroszul intézik szóban ügyeiket. Még szembetűnőbb az írásbeli ügyintézésük, mivel ott csak ukránul boldogulnak (vö. 6. és 7. ábra).

A különböző formális nyelvhasználati szintereken a beregszászi járási fiatalok szóban ügyeiket a leggyakrabban magyar és magyar–ukrán nyelven intézik (vö. 6. ábra), ami magától értődő egy döntően magyarok lakta járásban (76,1%), amelynek járási központja egy olyan város, ahol abszolút számokban a legnépesebb nemzetiség a magyar (26554 főből 12785 a magyar) (vö. Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal 2003a,b). Azonban az írásbeli ügyintézésnél már döntő szerephez jut az ukrán nyelv (vö. Cserniczkó 2004, ill. 7. ábra).

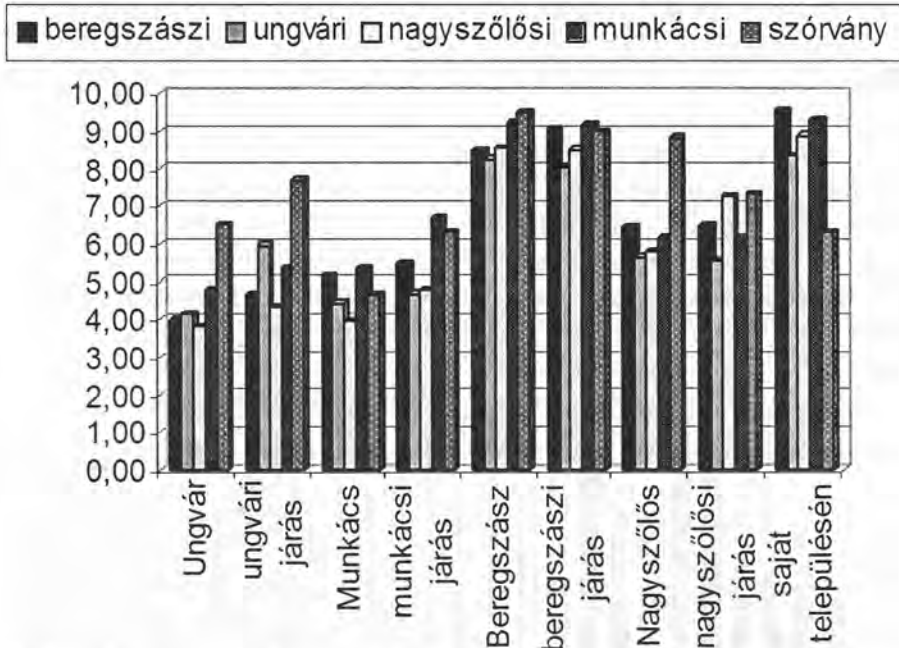
Igen kedvező értékeket kapott a Nagyszőlősi járás, hiszen az itt élő fiatalok mind szóban, mind pedig írásban sokszor a Beregszászi járás fiataljainál is jobban boldogulnak magyar nyelven. Az Ungvári és a Munkácsi járás fiataljai körében a demográfiai jellemzőkből fakadóan természetesnek mondható a magyar nyelvű ügyintézés alacsony szintje (vö. Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal 2003a,b, 6. és 7. ábra).

8. ábra A magyar, ukrán és orosz nyelven való boldogulás a magyarlakta járásközpontokban, járásokban és a szóránymagyarságban átlagértékek szerint az adatközlők véleménye alapján (N=120)

Az adatközlőknek egy tízfokú skálán (ahol 1 – egyáltalán nem lehet boldogulni, 10 – nagyon könnyen lehet boldogulni) kellett értékelniük a három nyelven való boldogulást a fentebb már említett járási központokban, járásokban és szórványvidéken. A kapott eredményeket átlagértékekké alakítottuk, mégpedig úgy, hogy a skála értékeit egyenként beszoroztuk a rájuk adott vokok számával, majd ezek összegét elosztottuk a válaszadók⁵ számával.

A kapott átlagértékek szerint a magyar nyelvvel az adatközlők a saját településükön (átlagérték 9,07), illetve a Beregszászi járásban (8,81) és Beregszászban (8,60) boldogulnak a legkönnyebben. A magyar nyelvvel a legnehezebben Ungváron (4,21) és Munkács (4,86) lehet érvényesülni, de az ukrán nyelven való boldogulás itt a legkönnyebb. Az ukrán nyelven az adatközlők a

9. ábra A magyar nyelven való boldogulás a magyarok járásközpontokban, járásokban és a szórványvidéken átlagértékek szerint az adatközlők véleménye alapján járások szerinti bontásban (N=120)

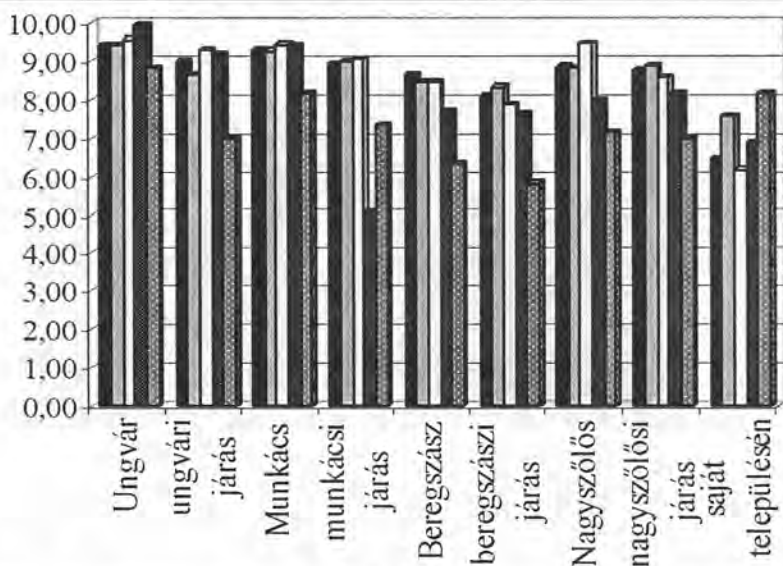
legnehezebben saját településükön (6,73) érvényesülnek. Az orosz nyelvvel történő boldogulás esetében hasonló a helyzet az ukrán nyelvéhez (vö. 8. ábra).

Még érdekesebb a nyelveken való boldogulás az imént említett nyelvhasználati színtereken.

Az adatközlők járások szerinti megoszlása esetében négy járás adatközlői szerint a magyar nyelvvel a legkönnyebben a saját településükön, a szórvány-

⁵ Azok az adatközlők, akik nem adtak választ, vagy helytelenül töltötték ki a mezőt, nem tartoztak bele.

■ beregszászi ■ ungvári □ nagyszőlősi ■ munkácsi ■ szórvány

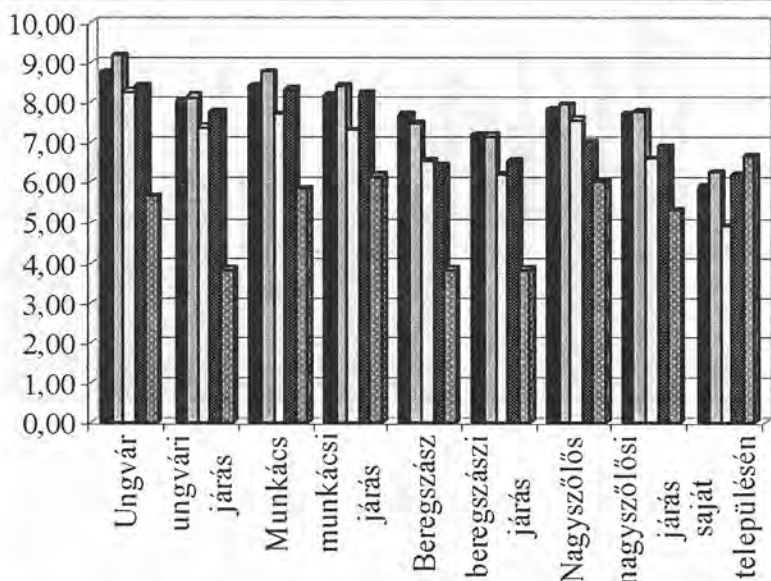
10. ábra Az ukrán nyelven való boldogulás a magyarlakta járásközpontokban, járásokban és a szórványvidéken átlagértékek szerint az adatközlők véleménye alapján járások szerinti bontásban (N=120)

magyarság szerint pedig Beregszászon lehet érvényesülni. A 2. és 3. helyen Beregszászt és a Beregszászi járást jelölik a magyar nyelven való boldogulás könnyedsége terén. Ezután pedig a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járások lakosai a saját járásukat jelölik meg a magyar nyelven történő érvényesülés következő lépcsőjeként (vö. 9. ábra). Valószínűleg ez a személyes tapasztalatoknak köszönhető, hiszen az ezután következő helyeket valószínűleg kevésbé ismerik, mint saját járásukat.

Minden járás adatközlői szerint az ukrán nyelvvel a legkönnyebben Ungváron lehet érvényesülni. Az átlagértékek alapján második helyen a nagyszőlősi fiatalokon kívül, akik Nagyszőlőst jelölik meg, minden járás Munkácsot jelöli. A Munkácsi járás fiataljai szerint a legnehezebben a Munkácsi járásban lehet érvényesülni az ukrán nyelvvel, azonban a többi járás fiataljai szerint Beregszászban és a Beregszászi járásban legnehezebb az ukrán nyelven való boldogulás (vö. 10. ábra).

Az ungvári, munkácsi, beregszászi és nagyszőlősi járási válaszadó fiatalok eredményeinek átlagértéke szerint az orosz nyelvvel Ungváron lehet a legkönnyebben érvényesülni, majd ezt követi Munkács, a Munkácsi járás, az Ungvári járás, Nagyszőlős, a Nagyszőlősi járás, Beregszász, a Beregszászi járás és végül a saját településük. A szórványban élő magyar fiatalok szerint az orosz nyelvvel a saját településükön, majd a Munkácsi járásban, Nagyszőlősön, Munkácson, Ungváron, a Nagyszőlősi járásban a legkönnyebb ér-

■ beregszászi ■ ungvári □ nagyszőlősi ■ munkácsi ■ szórvány

11. ábra Az orosz nyelven való boldogulás a magyarokta járásközpontokban, járásokban és a szórványvidéken átlagértékek szerint az adatközlők véleménye alapján járások szerinti bontásban (N=97)

vényesülni, a legnehezebb pedig Beregszászban, illetve a Beregszászi és az Ungvári járásokban (vö. 11. ábra).

A nyelveken való érvényesülés tekintetében megvizsgáltuk azt, hogy összefügg-e a nyelvtudás fokával.

A magyar nyelv esetében érdekes, hogy a magyar nyelvet anyanyelvi szinten beszélők többsége a teljes mintához viszonyítva – hacsak egy-két századdal/tizeddel is –, de rosszabbnak ítéli meg a magyar nyelven való boldogulást. Ezzel szemben a magyar nyelvet csak jól beszélők pedig inkább jobbnak, mint a teljes minta. Igaz, itt is akad két színtér, Nagyszőlős és a saját település, ahol több mint 1,5 pontnyi a különbség a nehezebb érvényesülés javára a teljes minta és a jól beszélők értéke között (vö. 2. táblázat).

		magyar nyelvel								
		Ungvár	Ungvári járás	Munkács	Munkácsi járás	Beregszász	Beregszászi járás	Nagyszőlős	Nagyszőlősi járás	saját település
magyar nyelvtudás	anyanyelvi szinten	4,18	5,05	4,87	5,34	8,56	8,78	6,25	6,41	9,05
	nagyon jól	4,43	4,86	4,57	6,71	9,00	9,00	7,29	6,71	9,71
	jól	5,00	6,00	5,50	6,00	9,00	9,50	4,50	7,00	7,50
	a teljes minta átlagértéke	4,21	5,05	4,86	5,43	8,60	8,81	6,28	6,44	9,07

2. táblázat Az adatközlők magyar nyelvtudásának és a magyar nyelven való boldogulás megítélésének összefüggése (N=120)

		ukrán nyelvvel								
		Ungvár	Ungvári járás	Monkács	Munkácsi járás	Beregszász	Beregszászi járás	Nagyszőlős	Nagyszőlősi járás	saját település
ukrán nyelvtudás	anyanyelvi szinten	9,33	8,47	9,33	8,93	8,47	8,14	8,40	8,13	7,60
	nagyon jól	9,33	9,33	9,33	9,17	8,50	8,67	9,33	9,00	8,50
	jól	9,33	8,67	9,81	8,95	8,15	7,70	8,55	8,45	6,80
	nem nagyon jól	9,64	8,93	9,26	9,07	8,29	7,71	9,12	8,71	7,36
	alig néhány szót	9,55	9,05	8,55	8,32	8,50	8,00	8,14	8,41	5,32
	nem beszél, csak ért	9,75	9,50	10,00	9,50	8,50	7,25	9,75	9,50	5,25
	sehoggy	9,00	8,86	9,00	7,86	8,29	8,57	8,57	8,86	4,00
	a teljes minta átlagértéke	9,47	8,88	9,26	8,87	8,36	7,92	8,75	8,59	6,73

3. táblázat Az adatközlők ukrán nyelvtudásának és az ukrán nyelven való boldogulás megítélésének összefüggése (N=120)

Az ukrán nyelven való boldogulás esetében az 1–3. és a 4–6. szinteken a teljes mintához viszonyított alacsonyabb szintű megítélése közel egyforma arányú. A *sehoggy* szinten viszont a Nagyszőlősi járás kivételével mindenütt alacsonyabb értéket kap, mint a teljes minta. Különösen alacsony az érték a saját település esetében, ahol 2,73 pontnyi az eltérés. Az ukrán nyelvvel való érvényesülés megítélése a saját településen az első négy szinten jobb, mint a teljes minta esetében, azonban az utolsó három szint esetében már mindenütt több mint 1,4 pontnyi a különbség a nehezebb boldogulás javára. Ungvár és Nagyszőlős esetében négy nyelvtudási szinten a teljes mintához viszonyítva nehezebbnek ítélik meg az ukrán nyelven való boldogulást (vö. 3. táblázat).

Az orosz nyelven való boldogulás esetében jól elkülönülő három szinten ítélik meg úgy, hogy nehezebb az orosz nyelven való boldogulás: a *nagyon jól* szinten 5, a *nem nagyon jól* szint esetében 8 és a *sehoggy* szint esetében pedig mind a 9 nyelvhasználati szintéren. A *sehoggy* szint esetében hét nyelvhasználati szintéren legalább 0,5 pontnyi az eltérés. A saját településen négy nyelvtudási szinten ítélik meg úgy, hogy a teljes mintához viszonyítva nehe-

		orosz nyelvvel								
		Ungvár	Ungvári járás	Munkács	Munkácsi járás	Beregszász	Beregszászi járás	Nagy-szölös	Nagyszölösi járás	saját település
orosz nyelvtudás	anyanyelvi szinten	8,89	8,33	8,44	8,56	8,78	8,33	7,78	8,00	7,67
	nagyon jól	9,50	7,50	9,17	7,50	8,17	6,50	7,17	7,33	3,83
	jól	8,46	7,62	8,69	8,08	7,23	6,92	8,00	7,69	7,54
	nem nagyon jól	8,43	7,10	8,14	8,00	6,76	6,24	7,33	6,81	5,86
	alig néhány szót	8,80	8,80	8,50	8,10	7,90	7,70	8,40	8,10	5,70
	nem beszél, csak ért	8,85	8,31	8,77	8,85	7,92	7,31	8,92	8,38	6,62
	sehoggy	8,35	7,48	7,50	7,50	5,91	6,09	6,95	6,77	4,65
	a teljes minta átlagértéke	8,56	7,68	8,22	7,97	7,11	6,75	7,62	7,35	5,89

4. táblázat Az adatközlők orosz nyelvtudásának és az orosz nyelven való boldogulás megítélésének összefüggése (N=97)

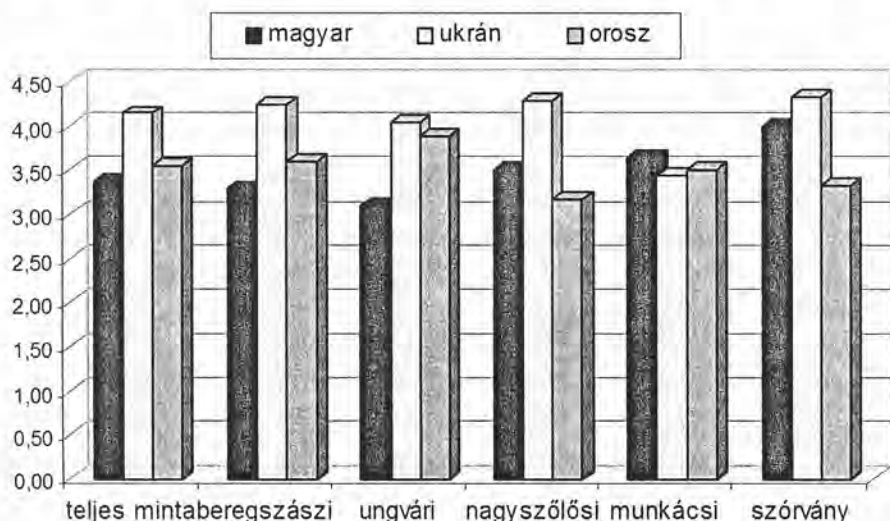
zebb boldogulni, míg Ungvár, a Beregszászi járás, Nagyszőlős és a Nagyszőlősi járás esetében három nyelvtudási szinten vélekednek így (vö. 4. táblázat).

A nyelvtudás szintje és a nyelveken való boldogulás összefüggésének vizsgálata nem hozta a várt eredményt, vagyis azt, hogy az alacsonyabb szintű nyelvtudás szignifikánsan a nehezebb boldogulást eredményezi. A magyar nyelv estében például a teljes mintához viszonyított nehezebben való érvényesülés a leggyakrabban az anyanyelvi szint esetében fordul elő (vö. 2. táblázat). Ugyanez megfigyelhető az ukrán nyelv esetében a *jól*, az orosz nyelv esetében a *nagyon jól* szintű nyelvtudásnál (vö. 3. és 4. táblázat).

Ezek után nézzük meg, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok hogyan ítélik meg a nyelvek általában vett helyzetét Kárpátalján.

A felmérésben részt vett kárpátaljai magyar fiatalok szerint a magyar nyelv helyzete Kárpátalján általában véve közepes (3,37). A Beregszászi (3,29) és az Ungvári (3,11) járás fiataljai ehhez képest rosszabbnak látják a magyar nyelv helyzetét, míg a többi régió fiataljai jobbnak. Ez utóbbiak közül a szórványmagyarság fiataljai jónak (4,00) ítélik a magyar nyelv helyzetét (vö. 12. ábra).

Kárpátalján az ukrán nyelv helyzetét jónak (4,14) ítélik meg az adatközlők. A járásonkénti megoszlás szerint a Beregszászi (4,24) és a Nagyszőlősi (4,28) járásokban, illetve a szórványban élő magyarok (4,33) körében magasabb az átlagérték, mint a teljes minta esetében. Alacsonyabb viszont az Ungvári járás (4,05) és különösen a Munkácsi járás (3,43) esetében. Ez utóbbiban közepesnek ítélik meg az ukrán nyelv helyzetét. Sőt olyannyira kis átlagértéket kap, hogy mind a magyar, mind pedig az orosz nyelv megelőzi (vö. 12. ábra).

12. ábra A nyelvek általában vett helyzete Kárpátalján a fiatalok válaszai alapján a teljes minta esetében és a járások szerinti megoszlásban (N=120)

Az orosz nyelv helyzete Kárpátalján a fiatalok megítélése szerint közepesnek (3,55) mondható. Az orosz nyelv helyzetét Kárpátalján csak a Beregszászi (3,59) és Ungvári (3,89) járás fiataljai ítélik jobbnak, mint a teljes minta esetében, a többiek pedig rosszabbnak (vö. 12. ábra).

A magyar nyelv helyzete a teljes minta, a Beregszászi és az Ungvári járás esetében az orosz és az ukrán nyelvénél is rosszabb. Azonban a Nagyszőlősi járás és a szórványban élő magyarok esetében már csak az ukrán nyelv áll a magyar nyelvénél előkelőbb helyen, illetve a Munkácsi járás fiataljai szerint az első helyen áll a magyar nyelv, a közepes átlagérték ellenére (vö. 12. ábra).

A fiatalokat megkérdeztük, hogy milyen tannyelvű iskolába fogják beírni gyermekeiket, s hogy indokolják meg döntésüket az általunk felsorolt okok valamelyikével.

Az adatközlők 72,5%-a magyar tannyelvű/vegyes tannyelvű iskola magyar osztályába írta majd gyermekét. Az okok között főként a nyelvtanulást említik meg. A járások szerinti megoszlásnál a Nagyszőlősi járásban ötször annyian íratnák magyar tannyelvű iskolába gyermeküket, mint ukrán tannyelvűbe, míg a többi régióban csupán 2–3-szoros ez az arány.

A megkérdezett fiatalok közül 118-an válaszolták azt, hogy a kárpátaljai magyaroknak meg kell tanulniuk az ukrán nyelvet. Az adatközlők 51,7%-a szerint az ukrán nyelvet azért kell elsajátítani, mert ezen a nyelven lehet boldogulni, illetve 30%-a szerint azért, mert ez az államnyelv.

A fiatalokat megkérdeztük arról is, hogy kerültek-e konfliktusba anyanyelvük és/vagy nemzetiségük miatt más nemzetiségűekkel. A kérdésre a megkérdezettek 62,5%-a igennel válaszolt. A legtöbbször olyan konfliktusokat jelölnek meg, hogy szóbelileg „lemagyárkazzák” őket, vagy *magyar kecské*-nek nevezik őket, de olykor tettelegesséig is fajul a dolog. Ez utóbbi a legtöbb esetben a férfiaknál nyilvánul meg, s ott is általában a katonai szolgálat ideje alatt a legjellemzőbb.

Összefoglalás

A kárpátaljai magyarok demográfiai mutatói a két népszámlálás között eltelt idő tekintetében kedvezőnek mondhatók, hiszen mindössze 0,4%-nyit csökkent az arányuk a megyében, ami körülbelül 4–5 ezer fős csökkenést jelent. Továbbá a magyarság a magyar–ukrán határ mentén egy 15–20 km-es sávban viszonylag homogén tömböt alkot, ami szintén pozitívan hat a magyar nyelv használatára.

A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás jelenlegi helyzete is biztató a magyar közösségre nézve, hiszen kárpátaljai magyar nyelvű óvodai nevelés és a magyar nyelvű felsőoktatás megteremtésével jelentősen csökkent annak korábbi csonkasága, ami vonzóbbá teszi a magyar kisebbség számára, mivel az óvodától a diplomaszerezésig biztosítva van a lehetőség. Továbbá az érdekvédelmi szervezet, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség felvállalta az ukrán állam által

csak ígérgetett hatékony ukrán nyelv oktatásának megszervezését a kárpátaljai magyar iskolákban. Az oktatáskutatók célja, hogy a kárpátaljai magyarság az anyanyelv-megőrzési oktatási program kialakításával hatékonyan elsajátítsa mind az anyanyelvet, mind pedig az ukrán nyelvet, s anyanyelv-domináns kétnyelvű oktatási módszer segítségével additív kétnyelvűvé váljon (vö. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Beregszászi–Csernicskó 2004c).

A magyar nyelvű oktatás helyzete abból is kedvező, hogy a megkérdezett fiatalok többsége magyar tannyelvű/vegyes tannyelvű iskola magyar osztályába írta majd be leendő gyermekét, mégpedig abból a célból kifolyólag, hogy megtanuljon magyarul. Vagyis a fiatalok fontosnak tartják azt, hogy az utánuk jövő generáció(k) elsajátítsák a magyar nyelvet.

A politikai érdekképviselő is elég hatékonyan igyekszik felhívni az ukrán állam figyelmét a magyarokat ért jogtalanságokra, problémákra, lehetőségekre stb. Azonban az ukrán nemzetiállam politika számos buktatót rejt a kisebbségek számára, így sok nehézséggel kell megküzdeniük.

Gazdasági téren a magyarság szempontjából igen kedvezőek a lehetőségek. Először is, bár Ukrajna nem szándékozik országos viszonylatban fontos ipart telepíteni Kárpátaljára, ez nagyban kedvez a turizmusnak, hiszen a friss levegő, a Kárpátok szépsége és a magyar történelmi emlékek mind–mind vonzó erő a turisták számára. Mivel a magyarok javarészt a síkvidéken élnek, ezért kedvezők a feltételek a mezőgazdaság műveléséhez, amely már néhány falu esetében meg is kezdődött (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990).

Az első hipotézisem, miszerint az ukrán nyelv presztízse magas a hivatalos nyelvhasználati színtereken, a járási központok hivatalai esetében beigazolódott, hiszen a fiatalok többsége szerint is a legkönnyebben az ukrán nyelvvel lehet boldogulni mind szóban, mind pedig írásban. A járásonkénti bontás esetében a Beregszászi és a Nagyszőlősi járások fiataljai a járási központi hivatalokban szóban elég magas számban említik a magyar és a magyar–ukrán nyelvű ügyintézészt. A saját településén azonban a szóbeli ügyintézés terén a legtöbb fiatal úgy véli, hogy elég könnyen el tud boldogulni a magyar nyelvvel is, azonban az írásbeli ügyintézés esetében már itt is előtérbe kerül az ukrán nyelv szerepe.

Az írásbeli nyelvhasználatban nem meglepő az ukrán nyelv ilyen magas aránya, hiszen Ukrajnában törvényileg szabályozott, hogy a hivatalbeli ügyintézés nyelve az ukrán. Bár a többségében kisebbségi lakosok által lakott területeken törvényileg is lehetőség van a kétnyelvű ügyintézésre, azonban ezen törvény általános megfogalmazása miatt egyénenként más és más értelmet kaphat. A törvény ugyanis nem tisztázza azt, hogy mit ért többségen, így könnyen kibúvási lehetőséget ad a közigazgatási egységeknek a kisebbségi nyelven való ügyintézés alól (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004b).

Azonban akkor sem könnyű a helyzet, ha engedélyezik a kisebbségi nyelven való ügyintézészt, hiszen akkor sem állnak rendelkezésre kétnyelvű formanyomtatványok (lásd Csernicskó szerk. 2003, Beregszászi–Csernicskó 2004a).

Például a Beregszászi járás migrációs osztályán az útlevélkérelmet hiába engedélyezik magyar nyelven kitölteni, ha az adott űrlap csak ukránul áll a nemzetiségi lakosok rendelkezésére és azt az ukrán és orosz nyelvű „paszport” (személyigazolvány) alapján kell kitölteni (vö. Karmacs 2003, 2004).

A szórvány-magyar, a munkácsi és az ungvári járási magyar fiatalok szerint már a szóbeli ügyintézés is a járási központi hivatalokban a legtöbbször csak ukrán nyelven lehetséges.

A második hipotézisem, miszerint a magyar nyelv presztízse egyenes arányban csökken a vizsgált magyar lakta közigazgatási egységek (járások, települések) magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakosságának csökkenésével, beigazolódott, hiszen a tízfokú skálán (1 – egyáltalán nem lehet boldogulni, 10 – nagyon könnyen lehet boldogulni) történő értékeléskor a fiatalok szerint a legnehezebben Ungváron lehet boldogulni a magyar nyelvvel, majd Munkácson, az Ungvári járásban, a Munkácsi járásban, Nagyszőlősen és a Nagyszőlősi járásban. Az imént felsorolt közigazgatási egységek átlagértékei 4 és 6 pont között mozognak, míg ezzel szemben Beregszászon, a magyar többségű Beregszászi járásban és a saját településen való magyar nyelvű érvényesülés átlagértékei 8 és 9 pont között mozognak. Ezek az értékek a járásonkénti bontásban is hasonlóak. A vizsgált nyelvhasználati szinterek esetében magyar nyelvhasználatának csökkenési aránya megegyezést mutat a magyarok arányának csökkenésével (vö. Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal 2003a,b).

A harmadik hipotézisben a magyar nyelv kárpátaljai helyzetével kapcsolatban azt fogalmaztam meg, hogy jelenleg a magyar nyelv helyzete Kárpátalján közepesnek mondható és megelőzi az orosz nyelvet. Ez a hipotézisem a teljes minta esetében csak félig igazolódott be, hiszen a magyar nyelv helyzete valóban közepes (3,37), azonban az orosz nyelv (3,55) megelőzi. Viszont a járási szerinti megoszlásban csak a Beregszászi és az Ungvári járási esetében van előrébb a magyar nyelvénél az orosz, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és a szórványban már a magyar áll a második helyen. Sőt, a Munkácsi járás fiataljai szerint az első helyen áll.

A negyedik hipotézisem, mely szerint a nyelveken való boldogulás összefüggésben van a nyelvtudás szintjével, mégpedig úgy, hogy az alacsonyabb szintű nyelvtudás szignifikánsan nehezebb boldogulást feltételez a különböző nyelvhasználati szintereken, nem igazolódott be, csupán a nyelvtudás *sehogyan* szintjén valósul meg, hiszen a többi nyelvtudási szintek esetében olykor az *anyanyelvi* és a *nagyon jó* szintű nyelvtudás esetében a legrosszabb a nyelveken való érvényesülés megítélése.

A vizsgálat eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a magyar nemzetiségű fiatalok általában tisztában vannak a jelenlegi nyelvhasználati helyzetükkel. Ez azt jelenti, hogy tudják, az ukrán nyelv ismerete létfontosságú a boldogulás tekintetében, azonban azzal is tisztában vannak, hogy a magyar nyelvű oktatási rendszer előnyben részesítése a gyermekek számára része a kárpátaljai magyarság megmaradásának.

Annak ellenére, hogy a hivatali nyelvhasználatban a magyar nyelv háttérbe kerül, elég magas presztízse van a kárpátaljai magyarok körében. S hogy mindez minek köszönhető? Magyarország közelsége, a magyarországi írott és elektronikus média hozzáférhetősége, a kárpátaljai magyar nyelvű média hatékony működése, a magyar oktatási rendszer viszonylagos kiteljesedése, a magyar bevásárló-turizmus fellendülése stb. mind-mind a magyar nyelv presztízst növelik, erősítik. Veszélyt jelent viszont a magyar nyelvre és a magyar beszélőközösségre a Magyarországra áttelepülők elszakadása Kárpátaljától, a magyarság természetes fogyása, Ukrajna erős nemzetállami törekvése(i) stb., illetve, még nem látjuk a 2004. december 5-i magyarországi kettős állampolgárságról szóló népszavazás elutasító, sikertelen eredményének következményeit.

Irodalom

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 55–70. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004c. Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 97–108. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a Kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István 2004. A magyar nyelv helyzete Kárpátalján. *Magyar Tudomány* 2004/4: 473–480.

Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség*. Ungvár: Kárpáti Kiadó.

Fodor Dóra 2000. Etnopszichológiai tényezők a kétnyelvűségben. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 4: 77–93

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Karmacsi Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba, 93–100.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Karmacsi Zoltán 2004. A magyar nyelv használatának lehetőségei Beregszászban és Tiszaújlakon. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról, 97–105.* Ungvár: PoliPrint.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003a. *Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень.* Ужгород.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003b. *Чисельність осіб за національністю узорці по всіх населених пунктах області, (для службового використання).* Ужгород.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman ed. *Explorations in sociolinguistics.* Bloomington: Indiana University.

Molnár D. István – Molnár József 2003a. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 2001-es ukrainai népszámlálás eredményeinek tükrében. *Pro Minoritate f-M4:* 83–107.

Molnár József – Molnár D. István 2003b. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyík L. – Sebők L. szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002, 62–79.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact: Findings and problems.* New York: Linguistics Circle.

„Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv¹

Beregszászi Anikó

A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a mondás. Egy-egy kisebbségi nyelv használata szerencsés esetben nem korlátozódhat csupán a családra, illetve a hivatalokra és a közéletre. A kisebbségi polgárok otthonosságértehez jelentősen hozzájárul az is, milyen mértékben lehet és van jelen nyelvük a különböző feliratokon: láthatóvá válik-e a kisebbség nyelve, vagy csak a láthatatlan (ám kétségkívül fontos) szóbeliségre korlátozódik a használata.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete egyik kutatási programja során azt vizsgáltuk meg, hogy Kárpátalja magyarlakta településein milyen mértékben van jelen *láthatóan* is a magyar nyelv: vannak-e magyar nyelvű feliratok, reklámok, utcanévtáblák, útbaigazító táblák stb., azaz szemmel is érzékelhető-e a magyarság jelenléte a településeken. Az anyanyelv „láthatóságának” vizsgálatát azért tartottuk lényegesnek, mert egy-egy közösség közérzete szempontjából fontos szerepe van a szimbolikus tér kitöltésének is (vö. Bakó 2003: 11). Annak, hogy milyen jelek, szimbólumok utalnak arra: ezen a vidéken magyarok is élnek.² Ahogyan politikai és érzelmi szempontból egyaránt meghatározónak tartjuk például a magyar vonatkozású emléktáblák, emlékművek, szobrok stb. felállításának, történelmi emlékhelyeink megőrzésének, nemzeti ünnepeink méltó megünneplésének jogát, amiként természetesnek tartjuk, hogy a legtöbb magyarlakta településen egymás mellett lobog az ukrán állami kék-sárga zászló és a magyar nemzeti színű trikolor, hogy szabadon felhangozhat nemzeti himnuszunk, úgy anyanyelvünk feliratokon való megjelenése is szimbolikus jelentőségű. Nem véletlen, hogy a kommunista diktatúra lazulását követő első hónapokban valamennyi kisebbségi magyar közösségben felvetődött a településnevek magyar nyelvű használatának kérdése és a kétnyelvű helységnévtáblák kihelyezésének igénye, illetve hogy az utódállamok mindegyike gyanakvással figyelte ezeket a kezdeményezéseket (Kárpátalja vonatkozásában lásd pl. Beregszászi 2004, Horváth–Lajos 1996, Balla 1993, 2005: 29–32). Zalabai Zsigmond (1995) *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névhá-*

¹ A kutatás és a tanulmány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében, az Arany János Közalapítvány támogatásával készült. Az írás végén található fotókat Hires Kornélia, Márku Anita, Karmacs Zoltán és Beregszászi Anikó készítette.

² Lásd például a „Cuius regio, eius nomen!” elvet (vö. Kiss 1992).

ború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994 című könyvében foglalja össze, hogyan akadályozták a szlovák hatóságok a magyar nyelvű helységnevtáblák felállítását és a hagyományos magyar nevek használatát. Az sem véletlen, hogy a szlovákiai Dunaszerdahelyen működő Gramma Nyelvi Iroda munkatársai *Működő kétnyelvűség* címmel állandó rovatot indítottak honlapjukon, ahol követendő példaként állítják a szlovákiai magyarlakta települések önkormányzatai elé a kétnyelvű feliratokat (lásd a <http://www.gramma.sk/index.php?lang=hu&lparam=mukodo2nyelvuseg> honlapon).

„A nyilvános terek használata mindig is kötött, szabályozott, a domináns társadalmi csoport által meghatározott volt. Ennek a 19. századtól kezdődően nálunk is (tehát a jelenlegi Szlovákiai területén) nyelvi jelei is voltak: 1918 előtt a nyilvános tereken verbálisan és szimbolikusan a magyar etnikum volt a domináns, az első világháború után pedig a szlovák (cseh). A nyelvi-etnikai dominanciaváltás, illetve később, 1945 után az ideológiai fordulat településnevek és utcanévek átkezesztelésében, szobrok ledöntésében, áthelyezésében, illetve új szobrok, emléktáblák felállításában is megnyilvánult (...). Szlovákia önállósulását követően a szlovák–magyar nyelvi konfliktusok egyik oka éppen az volt, hogy a magyarság is igényt formált az addig szlovák dominanciájú nyilvános terekre (településnevek, utcanévek, a magyar nyelv hivatalos használatának az igénye, szoborállítások stb.), s ezt a szlovákság a területi autonómiához, illetve az így ’megjelölt’ magyar területeknek a Szlovákiától történő leválásához vezető első lépésként értelmezte” – fogalmaz az említett honlapon Szabó Mihály Gizella (2005), a Gramma munkatársa.

Hosszú kutatómunkára alapozott személyes tapasztalataink és helyszíni terepkutatásaink szerint a kárpátaljai magyarlakta településeket öt csoportba sorolhatjuk a magyar nyelv „láthatósága”, illetve a mindennapi életben való használhatósága szerint.

Az első csoportba Beregszász tartozik, valamint azok a falvak, amelyekben a magyarság aránya 90% körüli vagy annál magasabb. A magyarság központjának tartott és a „legmagyarabb” Beregszászi járás székhelyének számító megyei jogú városban a 2001. évi népszámlálás adatai alapján a magyar nemzetiségűek aránya 49,1%³, s ezzel Beregszász a legnagyobb arányban magyarok által lakott város Ukrajnában, s itt él a legnagyobb számú magyar egy településen belül az országban. A megyei jogú városban gyakorlatilag szinte minden intézményen kétnyelvű felirat olvasható, akárcsak az éttermeken, kocsmákon, üzleteken, illetve a piaci csarnokban is csaknem minden ki van írva magyarul is.⁴ Néhány helyen az üzletek nyitvatartási ideje oly módon van feltüntetve, hogy az ukrán nyelvű felirat a hivatalos kijevi idő szerint mutatja, meddig tartanak nyitva, a

³ A demográfiai adatokat valamennyi településnél a 2001. évi népszámlálás eredményei szerint adjuk meg, Ilytyo szerk. 2003 alapján.

⁴ Igaz, a 2004 áprilisában átadott új piacon (bevásároló-központban) csak ukrán nyelvű feliratok találhatók (Badó 2004).

magyar nyelvű változat pedig a közép-európai idő szerint tünteti fel ugyanezt. Így aki nem tudja, hogy a kárpátaljai őslakosok nem a közép-európainál egy órával előrébb járó hivatalos, hanem a budapestivel megegyező helyi időszámítás szerint élnek az életüket, értetlenkedve szemlélheti, hogy míg ukránul 9-től 18 óráig tart nyitva a cipőbolt, addig magyarul 8-tól 17 óráig (az órák járásának szimbolikus jelentőségéről lásd Balla 1993: 83–89, 2003, 2005, Csermicskó 1998: 138, 2004). Hasonló a helyzet az ide sorolható olyan falvakban is, mint például Mezőkaszony, Beregsom, Tiszapéterfalva, Nagypalád, Dercen, Szernye, Nagydobrony, Eszeny stb.

A második csoportba a városok közül Csap sorolható, illetve néhány városi típusú település⁵ és falu. A közelmúltban a megyei jogú város státusát elnyerő határmenti kisvárosban a magyarok aránya 39,4%. Ennek ellenére a településen gyakorlatilag csak azoknak az intézmények olvasható magyarul is a neve, amelyek magyar vonatkozásúak (például a magyar tantervű középiskola), illetve néhány kétnyelvű utcanévtábla is felfedezhető. Meglepő módon szinte nincs magyar nyelvű reklám, hirdetés, és nem találtunk olyan étteremre, kocsmára, boltra sem, amelynek magyarul is ki lenne írva a neve. Még a magyar tulajdonban lévő kereskedelmi egységek vezetői sem tartják fontosnak, hogy Csapon a feliratokban is látható legyen a magyarság jelenléte. Szinte mindegyik kereskedelmi egységben és a piacon is értenek azonban magyarul, és bárki elboldogulhat ezen a nyelven a városkában. Vagyis a városban hallható ugyan, de nem nagyon látható a magyar nyelv.⁶

Az ebbe a típusba sorolható kárpátaljai települések közé tartozik például Beregrákos, Bányó, Tiszaújlak, Visk stb., amelyek némelyikében (pl. Bányóban, Tiszaújlakon, Viskén) ugyan több magyar nyelvű felirat olvasható, mint Csapon, ám korántsem a magyarok számarányának megfelelő mértékben.

A harmadik csoportot Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Huszt és Técső, valamint például Aknaszlatina, Tekeháza, Fancsika vagy Császlóc alkotja. Ezeken a településeken csak a magyar vonatkozású intézményeken, emlékeken, emléktáblákon találkozhatunk magyar felirattal, és kivételesnek számítanak a kétnyelvű utcanévtáblák, hirdetések, egyéb feliratok is, mint ahogyan ma már az is inkább kivétel, hogy magyarul rendelhetünk egy kávéházban vagy magyar nyelven vásárolhatunk tejet, kenyeret az üzletekben.

⁵ A városi típusú település jellegzetesen szovjet településtípus. Olyan helységet jelöl, amely lakosságát, infrastrukturális hátterét stb. tekintve a falu és a város között áll.

⁶ Az ország nyugati kapujának tartott vasúti csomóponton talán azzal (is) magyarázható a magyar nyelv „láthatatlansága”, hogy magyar lakosságának jelentős része állami alkalmazott vagy vasúti tisztviselő, így munkahelye révén szorosabban kötődik az állami szférához, s ezáltal a többségi nyelvhez. Ezt látszik igazolni a szlovákiai Tiszaágcsenyő példája is, ahol (Szabó Mihály Gizella személyes közlése szerint) a többségében a vasútnál dolgozó magyarok erősebben kötődnek a szlovák nyelvhez, mint más magyar lakta települések lakossága, s ez például abban is megmutatkozik, hogy a kelet-szlovákiai városkában alig látni magyar nyelvű feliratokat.

Az ide sorolt településeken viszonylag nagy lélekszámú magyar közösség él ugyan, ám az összlakossághoz viszonyított számarányuk csekély.

A negyedik csoportba Szolyva és Rahó tartozik, illetőleg olyan városi típusú települések, mint például Gyertyánliget, Kőrösmező, Bustyaháza. Ma már mindkét városban és az ide sorolható városi típusú településeken, falvakban is viszonylag alacsony a magyarok aránya, előrehaladott a nyelvcseré folyamat, ahol a magyarság néhány éve kezd újra megtalálni magyar identitását. A nagyszülők nemzedéke még beszél magyarul, a középgeneráció tagjai nem nagyon, ám az unokák körében ismét egyre népszerűbb a magyar nyelv. Az 1990-es években mindkét városban és a falvakban is újraindult az 1945-ben megszüntetett magyar nyelvű oktatás (Orosz 2004). Mind Szolyván, mind pedig Rahón csak a magyar vonatkozású műemlékeken olvashatunk magyar szavakat, mondatokat, és meglepő, ha magyarul értő eladóra, pincérre, piaci kofára akad valaki. A magyar nyelv beszélt nyelvként való fennmaradását segítik az utóbbi években főként a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség szórványprogramja révén újjáéledő magyar oktatási intézmények, valamint az egyházak munkája (Orosz, 2004, P. Punykó 2002).

Végül az utolsó, az ötödik kategóriába a kárpátaljai városok közül Ilosva sorolható, továbbá az olyan falvak, városi típusú települések, mint Órdarma, Kereknye, Királyháza stb. A huszadik század elején még 49%-ban magyarok lakta Ilosván például ma már csak 0,47% a magyarok aránya. A városban sem magyar óvoda, sem magyar iskola nem működik. Nem túlzottan csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy a Beregszásztól és a tömbmagyarságtól mindössze húszegynéhány kilométerre északkeletre fekvő járási székhelyen elvéve sem találkozhatunk magyar nyelven írott szöveggel. Hasonló tapasztalható az ide sorolt falvakban is.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: mindegyik településen csak ukránul (esetleg oroszul) olvashatók viszont azok a feliratok, amelyekről pedig azt gondolná az ember, hogy mindenki számára érthetően kellene feltüntetni őket: mindenütt csak az államnyelven fogalmazott tábla figyelmeztet például a magasfeszültségű vezetékre, a balesetveszélyes útszakaszra, vagy éppen az épületeken belül a menekülési útvonalra, illetőleg a legtöbb hivatalban csak ukrán nyelven tájékozódhat az ügyfél arról, kit/mit merre találhat.

Annak ellenére tehát, hogy Ukrajnában a magyar nyelv használatát a feliratokon számos törvény, rendelet engedélyezi (lásd pl. Csernicskó 1998: 145–152, 2002, Csernicskó szerk. 2003: 87–93, Beregszászi–Csernicskó 2003, 2004 stb.), több, magyarok által jelentős számban lakott kárpátaljai településen nem, vagy nem eléggé élünk törvény adta lehetőségeinkkel.⁷

⁷ Öröndetes viszont, hogy amióta a szomszédos magyarországi megyékből egyre többen látogatnak bevásárló-turistaként Kárpátaljára (erről lásd pl. a Kárpátalja, a KárpátInfo és a Kárpáti Igaz Szó című lapok beszámolóit, cikkeit), több termék csomagolásán az ukrán és/vagy orosz nyelvű mellett már magyar felirat, tájékoztató is olvasható. Ez a tény még akkor is előrelépés, ha a kereskedők nem a helyi magyar közösség, hanem a magyarországi vásárlók miatt szánták rá magukat arra, hogy magyar nyelven is feltüntessék a csomagoláson termékük jellemzőit.

Kolozsvár városi tanácsa 1580-ban hozott határozata a városban használandó kétnyelvű feliratokról a következő volt: „Az mi az Magyar írást illeti az hídon (...) végezzék ő kegyelmek, hogy szászul is ugyan azon igékkel faragják meg az város kölcségén. Azonképpen egyéb közönséges monumentumokon, ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott.”⁸

A több mint négy évszázaddal ezelőtt született bölcs rendelet ma is példaeértékű lehetne, és nemcsak Kolozsvárott és Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében.

Irodalom

Badó Zsolt 2004. Vásárcsarnok nyílt Beregszászban. *Kárpátalja* 2004. április 30., 2.

Bakó Boglárka 2003. Az interetnikus kutatásokról. In: Bakó Boglárka szerk. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, 9–16. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Balla D. Károly 2003. Volt egyszer egy birodalom. *zEtna webmagazin* 2003. december 6. Lásd még a www.hhrf.org/ungparty honlapon.

Balla D. Károly 2005. *Peresztrojkácska. Válogatott publicisztikai írások 1985–1990*. Internetes kiadás hely nélkül: CyberBooks Kiadó. http://www.hhrf.org/ungbereg/konyv/pereszt/megrendel_i.htm

Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 71–82. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.

⁸ Idézi Péntek János a Min múlik a határon túli magyar nyelvváltozatok jövője? című, a Mindentudás Egyetem Klubja keretében 2004. február 23-án Budapesten megtartott, illetve a Duna Televízióban 2004. március 16-án sugárzott televíziós előadásban (Kontra és mtsai. 2004). Az előadás anyagát lásd a Mindentudás Egyeteme honlapján: <http://www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/kontra/20040514kontra1.html>.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Csernicskó István 2004. Kisebbségi anyanyelv és identitás. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 27–35. Ungvár: PoliPrint.

Horváth Sándor – Lajos Mihály 1996. Nyelvében és feliratában is él... *Kárpáti Igaz Szó* 1996. október 24., 4.

Ilytyo, I. V. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.

Karmacsi Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Kiss Lajos 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 1992/2: 129–135.

Kontra Miklós és mtsai. 2004. Min múlik a határon túli magyar nyelvváltozatok jövője? Előadás a Mindentudás Egyeteme Klubjában, 2004. február 23. <http://www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/kontra/20040514kontra1.html>.

Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Orosz Ildikó 2004. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 55–76. Ungvár: PoliPrint.

P. Punykó Mária 2002. A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében szórványban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2002/5: 29–34.

Szabó Mihály Gizella 2005. A magyar nyelvű feliratok „fölkötöttbb szükséges voltáról”. <http://www.gramma.sk/index.php?lang=hu&lparam=mukodo2nyelvuseg>.

Zalabai Zsigmond 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

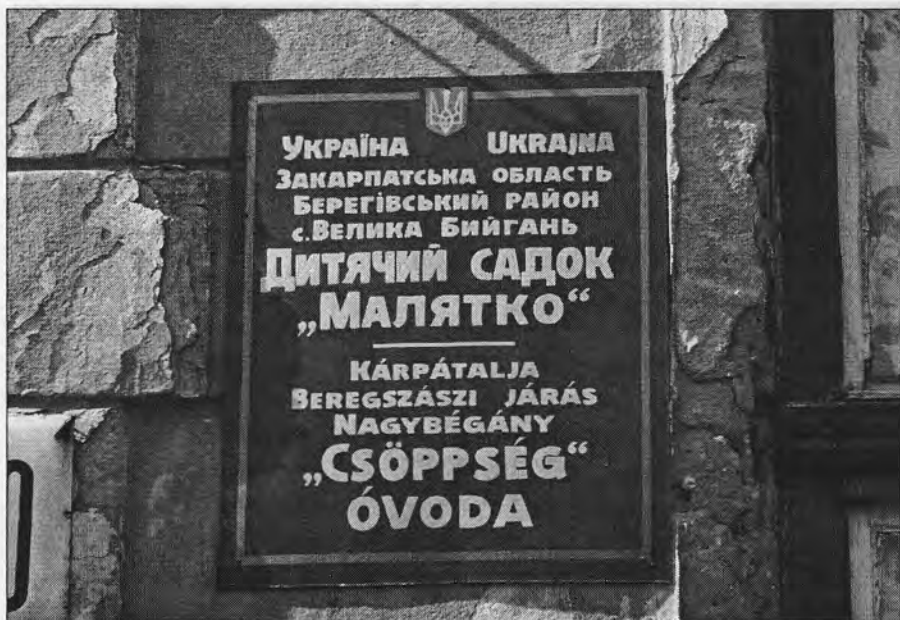
Képek

Üdvözlő tábla Badaló határában

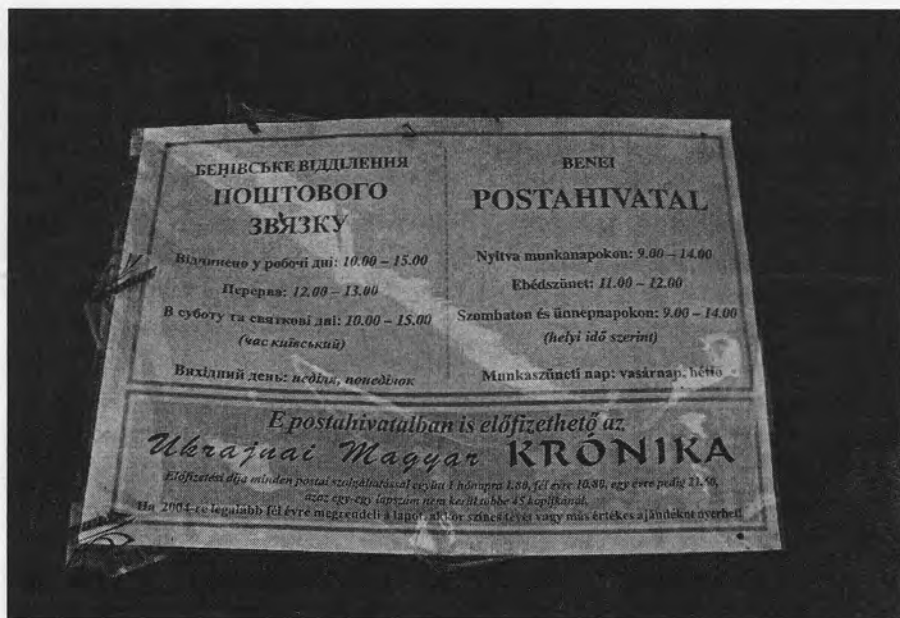
Kétnyelvű felirat a bátyúi zeneiskola falán

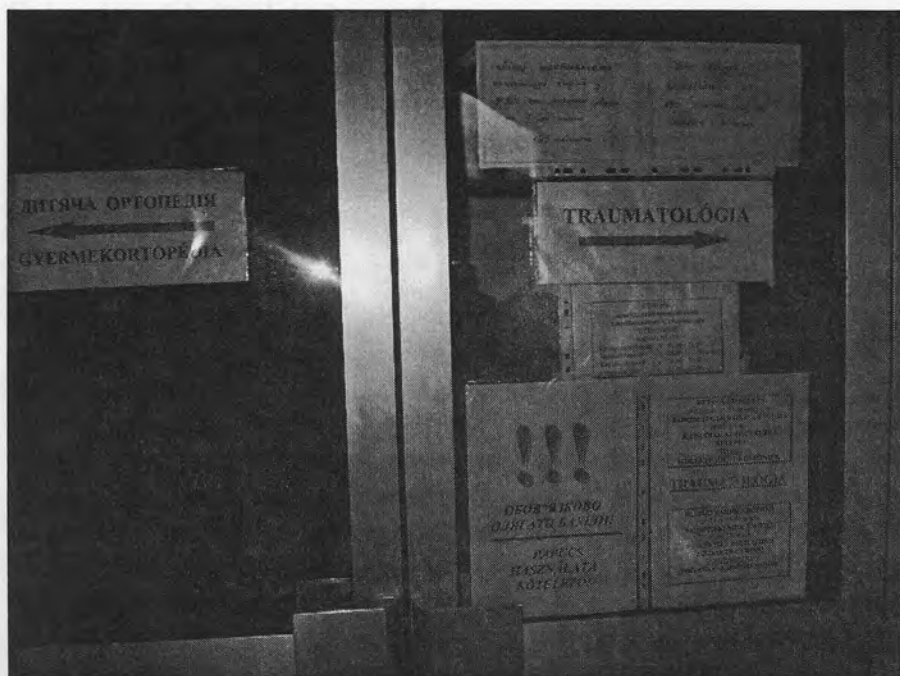
Kétnyelvű névtábla Nagybégányban

Benei Faluház

A Benei Postahivatal munkarendje két nyelven

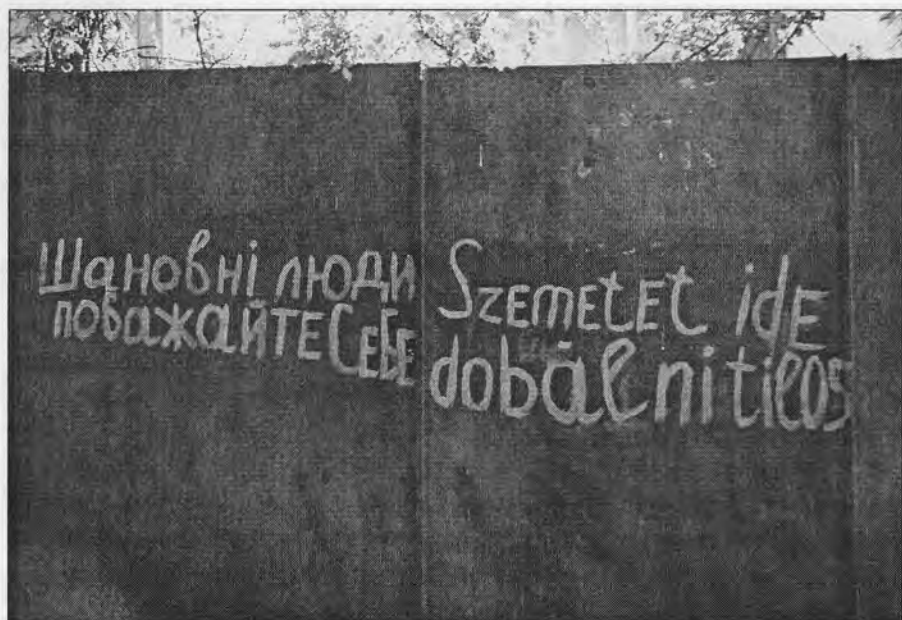
Еgy- és kétnyelvű feliratok a Beregszászi járási egészségügyi rendelő aytaján

Beregszász környéki buszjárat

МЕНЮ			
1	ЦИКЛОП(ветчина, грибы, сыр, яйцо-глазурь) KÜKLOPSZ(sonka, gomba, sajt, túrótojás)	Ø17 cm	3.00 грв.
2	С МЯСОМ(кечуп, мясо, сыр, соус мексиканский) HUSOS(ketchup, hús, sajt, mexikói)	Ø17 cm	2.20 грв.
3	З СОСИСКАМИ(кечуп, сосиски, сыр мексиканский) VIRSLIVEL(ketchup, virsli, sajt, mexikói)	Ø17 cm	2.00 грв.
4	С ГРИБАМИ(кечуп, грибы, сыр) GOMBÁS(ketchup, gomba, sajt)	Ø17 cm	2.50 грв.
5	С ВЕТЧИНОЙ(кечуп, ветчина, сыр) SONKÁS(ketchup, sonka, sajt)	Ø17 cm	2.50 грв.
6	С ДОМАШНЕЙ КОЛБАСОЙ(кечуп, колбаса, сыр, соус мексиканский) HÁZI KOLBÁSZ(ketchup, kolbász, sajt, mexikói)	Ø17 cm	2.50 грв.
7	С РЫБОЙ(кечуп, сыр, рыба) HALÁS(ketchup, sajt, hal)	Ø17 cm	2.80 грв.
8	ГАВАЙСЬКИЙ(кечуп, сыр, мясо, ананас) HAWAII(ketchup, sajt, hús, ananász)	Ø17 cm	3.00 грв.
9	ИНФЛАГРАНТИ(кечуп, мясо, сыры, лук)	Ø17 cm	2.50 грв.

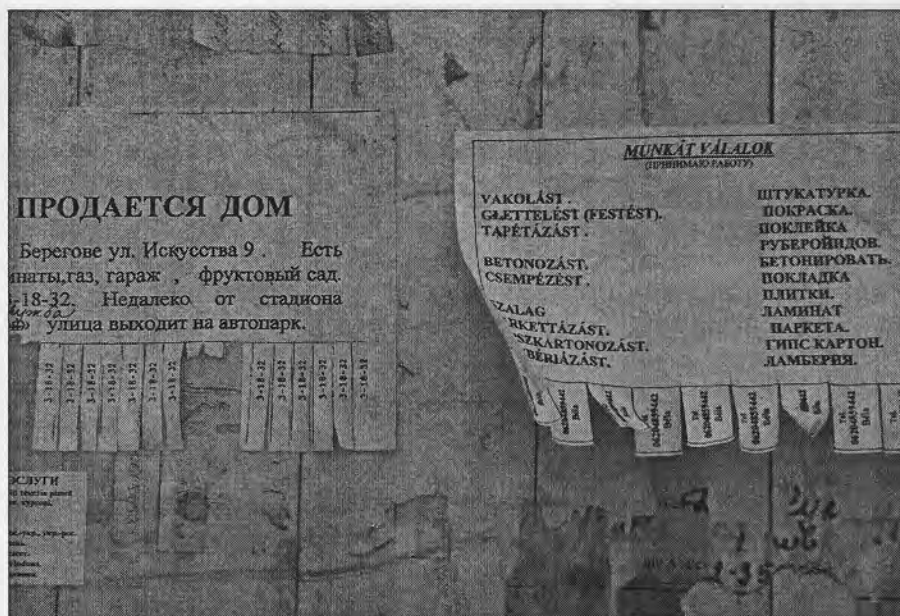
Kétnyelvű étlap a beregszászi Siesta Pizzeria-ban

Kétnyelvű figyelmeztető felirat Beregszászban

Beregszászi hirdetőtábla a városközpontban

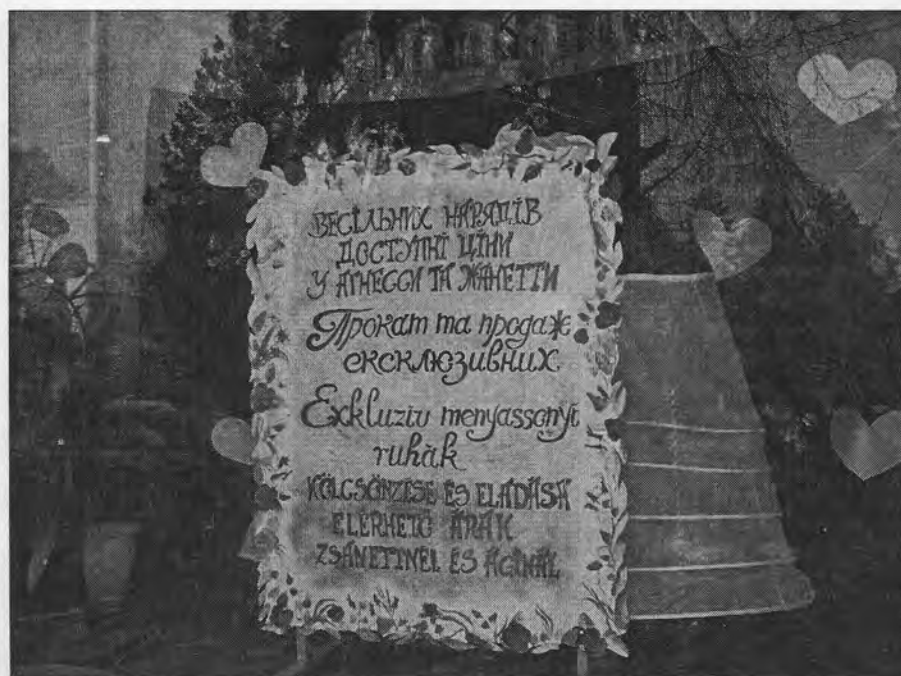
Hirdetőtábla Beregszásban

Beregszászi pillanatkép

Ukrán-magyar reklámfelirat Beregszászban

Reklámfelirat az Astra bevásárlóközpont kirakatában, Beregszász

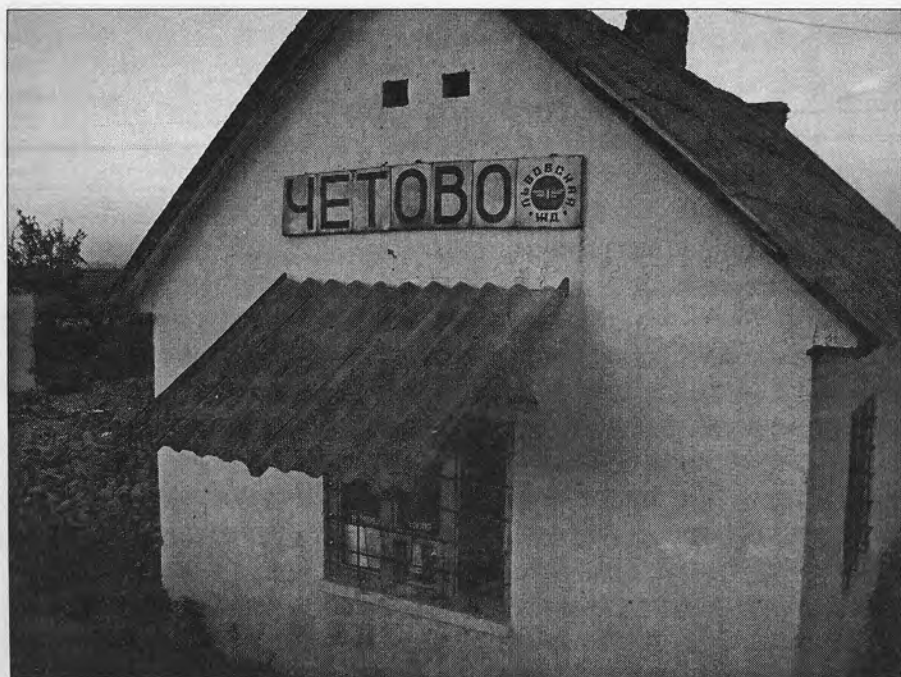
Egynyelvű figyelmeztető és kétnyelvű utcanévtábla

Ukrán-magyar Valentin-napi hirdetés Beregszászban

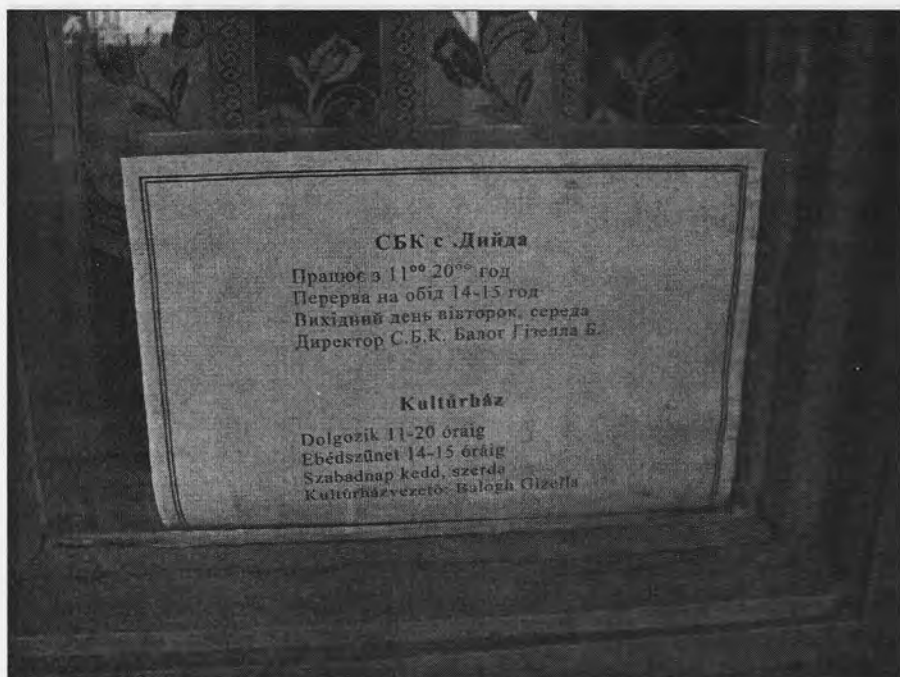
Csetfalva kétnyelvű névtáblája

A csetfalvai vasútállomás

A Dédai Általános Iskola névtáblája

Kétnyelvű felirat Dédában

Kétnyelvű települési névtábla

A guti Felcserközpont kétnyelvű munkarendje

Felirat Makkosjánosi egyik szolgáltató egységén

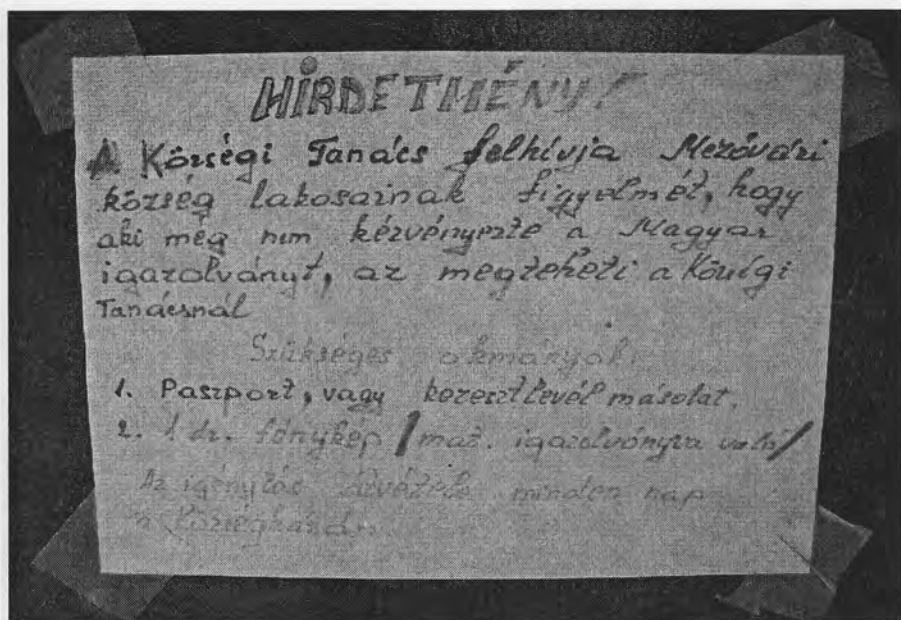
Útjelző tábla Kaszonyban

A beregsomi kultúrház kétnyelvű munkarendje

Kétnyelvű névtábla Tiszaújlakon

Egynyelvű hirdetmény Váriban

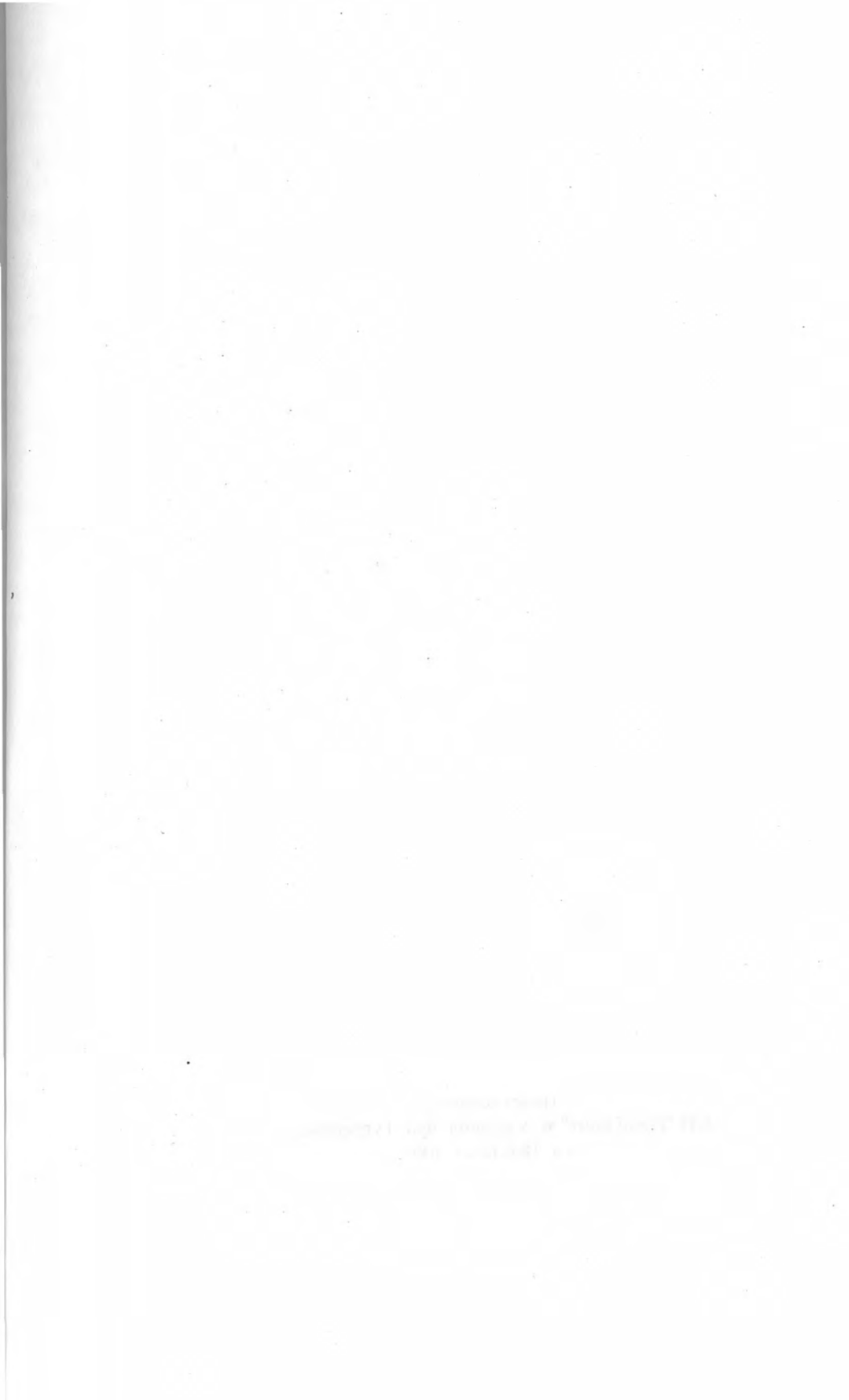
Figyelmeztető felirat Zápszonyban

Kétnyelvű felirat Viskén

Csapi utcanévtábla

Надруковано:
СП "ПоліПрінт" м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2
зам. 184, накл. 300.

A *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok* című kötet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és kutatóintézetei, illetve az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet között létrejött együttműködés keretében készült, s első sorban a kárpátaljai magyar közösséghez kapcsolódó tematikájú társadalomtudományi írásokat tartalmaz a főiskola oktatóinak-kutatóinak, illetőleg a Kisebbségkutató Intézet munkatársainak tollából. A gyűjteményben magyarországi és kárpátaljai társadalomkutatók írásai olvashatók egymás mellett, igazolva azt, hogy a tudományos együttműködés, a magyarországi és kárpátaljai kutatók közös munkája, egymás kutatásainak megismerése kerekébbé teszi azt a képet, melyet a nem is olyan rég még „terra incognita”-ként emlegetett régióról eddig alkothattunk. A kötet tanulmányaiban kisközösségek és egyének kapnak hangot, szólalnak meg, akiknek személyes, megélt életsorsán keresztül nemcsak megérthetjük, de át is érezhetjük a kárpátaljai kisebbségi sors mibenlétét. Emellett vallás, identitás, nyelv, tradíció, kulturális változások mindennapi gyakorlatára is rápillanthatunk, beleláthatunk az elemzett közösségek életébe, s ezáltal az olvasóknak lehetőségük nyílik arra, hogy e közösségekkel együtt gondolkodjanak jelenükről, múltjukról és jövőjükéről.

Úgy véljük, hogy határon innen és túl, egymás értő elfogadásához és megbecsüléséhez az egymásról való ismereteink mélyebbé válásán át vezet az út. E kötet is e cél elérésének reményében fogant.